

Széchenyi Társadalomtana.

Írta: GAAL JENŐ.

Most, midőn az ország a Legnagyobb Magyar valóban gyászos körülmények közt bekövetkezett elhunytának ötvenedik évfordulóját sok testület ünnepélyes ülésein és legjobbjainak szívében megüli, e folyóirat sem maradhat néma, vagy közönyös. Sőt annak az egyesületnek, melynek szócsöve és amely a párt-, felekezeti és osztálykülönbségek felett álló nemzeti életérdekeket szem előtt tartó társadalomtan művelése és első sorban az annak javát előmozdítani hivatott socialis politika irányelveinek terjesztésére alakult, tulajdonképp a SZÉCHENYI társadalmi eszméinek szolgálatában kell állani. Nem azért, mivel azoknak Ő adott nálunk először kifejezést, hanem mivel a társadalomra és a magyar nemzet fejlődésére vonatkozó gondolatai olyanok, hogy háromnegyed század tapasztalatai és ezek alapján a legújabbkori igazi tudomány által is teljes mértékben igazolvák.

Hozzánk tehát nemcsak illik, hanem az a mi szoros kötelességünk is, hogy a SZÉCHENYI legnagyobb és legbecsesebb hagyatékának: halhatatlan szellemének lerótt hódolatbeli nemzeti adóból minden hivalkodás nélkül, de annál határozottabban kivegyük a magunk nagy részét. Nekünk tehát nem külön SZÉCHENYI emlékűnnepet kell rendeznünk, hanem nemzeti politikájának megvalósítására minél hathatósabb eszközökkel állandóan törekedni fennen vallott legsajátabb hivatásunk kell hogy legyen.

Ha a SZÉCHENYI életét, műveit, alkotásait és iratait az ember társas természete, a társadalom lényege, az egyén és

társas közösségei közötti viszony és általában a sociologia alaptörvényei iránt való felfogásának kiderítése céljából vizsgáljuk, gondolatainak csodás mélységével és magasztosságával fogunk találkozni. Nem voltak újak ez eszmék már az 6 korában sem, de az kétségtelen, hogy a SZÉCHENYI fenkölt lelkének kristálytisza hasábján átbocsáttatva azoktól bizonyos megkapó eredetiséget elvitatni nem lehet.

Már első alapvető nagy munkájában írta, hogy az ember társulásra van teremtve. Az érintkezés embertársaival és a velők folytatott eszmecsere fejleszti legjobban az embert. A tetteinket és nézeteinket helyben nem hagyó megjegyzések, a kölcsönös bírálat nagyobb figyelmet gerjesztenek bennünk minden körülöttünk levő tárgy iránt s választást engedvén, szemeinket a felmerülő képzetekkel szemben megnyitják. Az emberi egyesülés alapjellege az örökkévalóság, mely az igazságot szüntelenül forgatja s ezt nemzedékről-nemzedékre folytatva, végre fényes világosságban tünteti fel azt. A magános ember mindent csak egy-egy oldalról lát, mert egyszerre több ponton nem állhat. Innen van az, hogy egynek minden nagyobb dolog nehéz, soknak pedig semmi sem lehetetlen. A társulásnak haszna tehát mérhetetlen, de annak lényegéről voltaképp csak kevés embernek van tiszta fogalma. Veleje abban áll, hogy összes erőink és tulajdonságaink egymást mintegy kiegészítve, szövetkeznek. Az emberiség haladásának nagy akadályait más hatalom nem lett volna képes elhárítani annak útjából. Az, hogy nagyot alkossunk, tehát csak tőlünk függ, mert igen sok, különben lehetetlen dolgot érhetünk el, ha sokan elszántan és állhatatosan ugyanazt akarjuk. A társas érzés alapját az egyeseknek egymáshoz való természetes vonzódása, de egyúttal a belénk oltott és a társas együttlét által fejlesztett kötelességérzet is képezi. Ha mindenki azt hiszi, hogy a siker tőle függ, akkor minden ember teljes erejéből dolgozik. így azután a kedvező eredmény sokkal valószínűbb. De hogy ezt elérhessük: a társadalmi békés együttlétre van szükségünk, ez pedig azt kívánja, hogy természetes szabadságának egy részét a társaságbeli szabadság biztosíthatása végett áldozza fel mindenki. Az egyénnek csak a társadalomra való hatás által lehet nagyot és tartósat alkotni. Az emberek tehát egymással és ne egymás ellen dolgozza-

nak. így érvényesül az egyesekben és a nemzetekben rejlő teremtő erő is. Minél nagyobb a közértelmiség valahol, annál magasabban áll a nemzet is a többi nemzetekkel szemben s minél kevésbé szorul idegenekre, annál függetlenebb és szabadabb. A társadalom minden tagjának tehát képességeinek és alkotó erejének fejlesztése útján módjában áll a nemzet függetlenségének és szabadságának biztosításához járulni.

Azonban nem önkényunktől függ a társadalom jóléte. Nem tetszésünk és jó szívünk óhajai döntik el, hogy az embereket miként igyekezzünk boldogítani. *Vannak a természetnek dönt-hetetlen szent törvényei, melyek rendelkezéseit teljesítve, lassanként e részben is megközelíthetjük a tökélyt.* A társadalmi élet összekuszált gombolyagának fonalát azonban megtalálni és világosan megmondani, hogy az egymásra ható tényezők közül melyik az ok és melyik a következmény, továbbá megérteni és felismerni a nemzetek hajlamait, lelkületét, jellemét és irányzatait, nem könnyű dolog. *Mindazáltal a társadalmi élet fejlődésének előre meghatározása, bizonyos mértékben lehetséges, csak hogy eközben számos bonyolult kombinációra van szükség. Ezek tudománya még most (t. i. 1830-ban) nevet sem nyert, de az bizonyos, hogy annál az erkölcsi tényezőkkel való számolás nagy szerepet játszik.*

Az igazságos társadalmi rend legbiztosabb alapja a boldogsághoz való haladásnak. Mindenkinék erejéhez képest a társadalmi munkában közreműködni szoros kötelessége. Cherub nincs közöttünk és aki azt hiszi, hogy ő ilyen, tőle a legtávolabb az fog állani. Egy ember nagyokat legfeljebb az által alkothat, hogy az erőket összehozza és szervezi.

Azok az osztályok, melyek valamivel közvetlenül foglalkoznak, a feladataik körébe eső tárgyakat és eljárásokat tényleg alaposabban ismerik, mint mások, akik nem ott, vagy általában kevésbé dolgoznak, mint inkább dolgoztatnak. Ez utóbbiak a társadalomban fejlebb állván, talán szélesebb látókörrrel bírnak. Miután mind a szélesb szemhatárra, mind a pontosabb tudásra a társadalmi, gazdasági és politikai feladatok megoldásához egyaránt szükség van, az osztályoknak szoros kapcsolatban kell állaniok egymással. És valóban a társadalom egyes osztályai bonthatatlan kötelékekkel fűzvék egymáshoz. Ezt az osztályoknak jobban kellene átérteni, mert a

közérdekkel gyakran összetévesztett külön osztályérdekek által tévedésbe ejtett egyes társadalmi rétegek könnyen ellentétbe jutnak egymással.

A társadalom és közszabadság lényegének ismerete azért többé-kévesbbé mindenkinek, különösen pedig azoknak szükséges, akik az ország ügyeit közvetlenül vagy közvetve intézni akarják. A látszat az emberi társadalomban sokszor csal s aki vezetni akar, annak képességgel kell bírni arra is, hogy a felmerülő problémák mélyeire látni és a jelenségek tömkelegében eligazodni tudjon. Ha azzal bír, be fogja látni, hogy a kemény törvény a becsületes emberre nézve nem büntetés, hanem ajándék, a becstelen és féktelenre nézve s vele szemben pedig a legnagyobb szükség.

Az egyesekre úgy kell hatni, hogy minél többen jussanak emberi méltóságuk és magasb rendű kötelességeik tudatára. Ezek azután például szolgálhatnak másoknak. A jó ugyan magában véve is jó, akár van tanúja, akár nincs, de annak útja rendszerint tövises. Hogy tehát valaki rálépjen és rajta maradjon, lelki erőre és erkölcsi határozottságra van szüksége. Azért az erényt is gyakorolni kell, főleg önmegfigyelés, továbbá önidomítás által. Semmi sem jön könnyen a világra. A legnagyobb természetes ügyesség és tehetség is csak szorgalom és fáradság által fejlődhetik ki egészen.

Ennélfogva aki reformot óhajt nagyban, kezdje meg azt önmagánál kicsinyben. Ha azután az apró erények gyakorlásában kitartó, elérheti, hogy a jogtisztelet és szabadság szelleme úgyszólván hússá és vérré fog válni benne. A mások jogainak megbecsüléséhez és a mások iránti kímélethez, mely nélkül nincs békés együttlét, tehát szintén gyakorlat szükséges. Ennek alkalmait nyújtják a társas körök, ahol minden résztvevőnek meg kell zabolázni önkényét. A társas körökbe való felvételnél az emberek kénytelenek egész lényüket, múltjokat és jellemöket mások fölebbezhetlen ítéletének alávetni. Akik erre, ha különös okuk nincs rá, nem hajlandók, a társadalmi szabadságról fogalommal sem bírnak. Pedig a szabadság az emberiség legnagyobb java. De a kötelességek teljesítését nem szabad a szabadság megszorításának tekinteni, mert a tartós közszabadság attól függ, hogy a társadalom tagjainak legalább többsége önként, híven és odaadással teljesítse kötelességét.

Azt, aki semmiben sem akarja lekötni magát, előbb-utóbb mindenben meg fogja kötni az idők igazságos szelleme. Ellenben az oly lekötés, mely mindenkire kiterjed, az igazi szabadságot mód nélkül megerősíti.

Az igazság és az okosság együttes követelménye az is, hogy az érdemet pártolni, az érdemtelenséget mellőzni s a bűnt üldözni kell. Nincs veszedelmesebb, mintha a törvények úgynevezett politikai tekintetek miatt helytelenül majd egynek, majd másnak kedveznek. Ha az alsó néposztály nincs kifejlődve, hát fejlesztessék ki.

Az igazi arisztokratia a szorgalmat és erényt mindenkifelett tiszteli, ellenben az elaljasodott oligarchia azt hiszi, hogy neki minden és mindenki le van kötelezve, ő pedig senkinek és semminek.

Midőn az alsóbb néposztályok tagjait emeljük és önértéküket fokozzuk, nemcsak nemesen, de okosan is járunk el, mert a tulajdont s vele a társadalmi rendet ennek folytán a legjobban biztosítjuk, továbbá a gondolkozó szorgalmas emberek a becses munkászeket is szaporítják. A végcélznak a társadalmi politikában nem szabad másnak lenni, mint a lehető legnagyobb számú polgár lehető legteljesebb és legtartósabb boldogságának.

Nem lehet másban, mint az összhangzatban boldogság. A nagy természet, a csillagok világának szemlélete épp úgy, mint saját keblünk belső életének megfigyelése erről győzhet meg bennünket.

Ezt a nagy egybehangzást pedig csak az értelem és bölcsesség teremtheti meg. Szabad lehet valamely nemzet a külhatalomtól, de a műveletlen nép rabjává lesz tudatlanságának. Az így keletkezettnél nagyobb és fertelmesebb rabság nincsen.

Azonban bölcseséget nem egyedül könyvekből és katedrálról lehet tanulni, hanem a természet szavaiból is, melyek minden emberhez bűvös erővel szólanak. Ha azokat valaki megérti, akkor képesek őt erkölcsileg is felemelni.

De nemcsak a természet, a társadalom is nevelhet. A nevelés kezdetének azonban nyájasság és jó modor a dajkái. Míg értelmök meg nem jön, addig érzelmeiknél fogva kell vezetni az embereket. De azért a nevelőknek az észszerűsége-

»et sem szabad szemeik elől téveszteni s még szeretetből sem helyes gyengékké nevelni az embereket.

A nevelés és tanulás azonban tévedés, hiba és balsiker nélkül lehetetlen. Az embernek esni, sőt sokszor kell esni, míg végre a maga lábán csak megállani is tud. De éppen azért kell nevelni és tanítani az embereket, hogy akkor essenek, mikor tagjaik még ruganyosak. Tapasztalást pénzért venni, vagy hagyatékul kapni nem lehet. Mindennek, a mit tudunk bizonyos ára van. De tény az, hogy a levegő, melyet beszívunk, akaratumk ellenére is nagy mértékben befolyásol bennünket. És a környezet, melyben élünk, lelkünknek ilyen levegője. Ezek szerint a társadalmi jó nevelésnek igen nagy becsé van. Maga után vonja a lélek tágulását, az erények kifejlődését s az emberek iránti nemes rokonszenvet. Többet ér, mint minden egyes tulajdonság, minden kincs, minden kiváltság, sőt mint magában véve a szabadság. Midőn embertársainkat így neveljük, a legnagyobb jót tesszük velők. De a népről nem úgy kell gondoskodni, mint a gyerekről. Azt mindig nem ringathatjuk, hanem lassanként hozzá kell szoktatni ahhoz, hogy a maga lábán meg tudjon állani. Egyébiránt vajjon jót teszünk-e azzal a gyermekkel is, akit mindig támogatunk, hogy el ne essék és csupa jószívűségből a saját lábai használatától végre elszoktatjuk?

Két szót tartsunk mindenenk fölött szemeink előtt az ország boldogságára irányuló törekvéseinkben: a keresztény és nemzeti nevelést. Könyveket írhatni e két szó tartalma és becsé felől. A keresztény szellem a fajokat és a különféle vallások híveit egyesítendi, a nemzeti irány pedig egyesítend minden igaz magyart.

Továbbá áll az is, hogy felebarátainkon mi gyökeresen nem segíthetünk máskép, mint azon ingerek és módok által, melyek arra ösztönzik őket, hogy tisztés és biztos létöknek önmaguk legyen szerzői. Az emberi nem úgy van teremtvé, hogy minden legkisebb előnyért és élvezetért fáradnia kell és kénytelen legyen megküzdeni az elemekkel. A nyomor és szükség az emberiség legjobb tanítói. Az általán élvezett közszabadságnak nagy ára van, de ezt a vele járó nemzeti boldogság és dicsőség megéri. A keresztény philosophia nem pusztá imádságból és nem csupán a szelíd életből, hanem a

nemes értelemben vett szabadságtiszteletben áll, melyet az igaz ember nemcsak magának szeret, hanem az egész emberiségnek.

De nemcsak a társadalmi, hanem az önnevelésre is szüksége van mindenkinek. Senki sem születik oly jónak és ügyesnek, mint aminővé hosszas gyakorlás után lehet. Testi, szellemi s erkölcsi egészségre kell első sorban törekedni minden jobb embernek, magára és másokra nézve. Egészség nélkül sem az ember, sem a nemzet nem lehet elégedett. Már pedig a megelégedés szelíd rokona a szerencsének. Egészségtől viruló egyén! Ugyan van-e ennél kellemesebb látvány? Igen van. És vajjon mi az? Az egészséges család. Ennél pedig csak az egészséges község gyönyörűbb, míg az egészséges nemzet már mennyekbe ragadó tünemény.

A felsőbb osztályok természetes kötelessége, hogy előljárjanak. De tudni kell, hogy miként kell előljárni. Nincs kárhozatosabb elbizakodás, mint másoknak tanácsolni, másokat vezetni akarni megfelelő tehetség nélkül.

Az sem hagyandó figyelmen kívül, hogy a teremtmények sok milliárdnyi számában nincs kettő, amely teljesen egyenlő volna. Az egyik nemzet tapasztalása tehát a másik eljárására nézve támaszul csak föltételesen szolgálhat. Minden népnek saját géniusát és a saját életelemét, mely nélkül nem fejlődhetik, kell első sorban irányadónak tekinteni. A mi két életelelemünk: nemzetiségünk és alkotmányos szabadságunk. Ez a kettős kútforrás, melyből részünkre mindennek folyni kell. Ezek mibenlétével sokáig nem voltunk tisztában. Az alkotmányos szabadság helyett a korlátlan szabadosságot kerestük, a nemzet életének pedig mindig nagyobb mérvű és nemesebb kifejlésztése helyett idegen kulturát nyersen, feldolgozatlanul szívánkba magunkba. A nemzeti szellem és a közérdek tisztázása az, ami a leghatalmasabban egyesít és emel.

Amaz megvalósítása a nemzetek hosszú életének egyedüli biztosítója. A legnemesb gerjedelmek, a legszívrehatóbb hazafias tettek pillanatokra ugyan csodákat mívelhetnek, de csak a közérdek az a nagy életelv, mely a nemzeteket tartósan egyesíti és a fejlődés dicső útján megtartja. A világtörténet a maga egészében ennek is bizonyítékát képezi.

A másik nagy életelv a nemzeti szellem. Az maga is

fejlődés eredménye s nem úgy jön létre, mint ahogy állítólag Pigmaleon szobra keletkezett. A nemzeti szellem alig észrevehető módon ered, halkán nevelkedik és fejlődik ki. Csak így lehetséges az, hogy a nemzetek jó alaptulajdonságaik, egyéniségek megromlása nélkül is haladhatnak. Különben arra lennének kárhoztatva, hogy vagy állati vadságban maradjanak, vagy elveszítsék azt a benső erőt, amely szerves módon eddig a tökéletesbülés útján előrehajtotta őket. A nemzeti szellemhez való hűtlenség a nemzet lelkületének zománczát töri meg. Azt kell tehát javítani. A nemzetek valódi ereje vagy a vad fanatizmusban, vagy a tökéletes közműveltségben áll. A kettő közötti állapot gyengeséget jelent s mint ilyen veszedelmes. A fél felvilágosodás és a félszeg tudomány ilyen.

Ne kételkedjünk abban, hogy a teljes lelki erő és a kifejlesztett ész végre minden testi erőlködés felett bizonyosan diadalmaskodik.

Minden nemzetben van jó és rossz; fogadjuk el a jót mindenünnen, azt pedig, ami rossz, ne engedjük be sehonnan. Minden előre megy s feljebb emelkedik e világon. A józan ész is helybenhagyja a folytonos tökéletesedés gondolatát. De a nemzeteknél az emelkedés jórészt kölcsönös hatás eredménye is, mert azok a műveltséget egymástól vették át. Azonban a külföldi benyomásokat nem eredetiségünk és jó sajátságaink rovására kell elfogadnunk, hanem azok befolyása alatt fejtsük ki saját rendszereinket s a külföldi példa csak útmutatás és tájékoztató legyen.

A haladott népnél a nemzeti érzés lényegben nem egyéb, mint a rokonok közötti szeretet, barátság és a családi becsület felett örökös éberség. Az a magasrendű emberi lény minden ereibe és lelkének legbensőbb rejtekébe szőtt természeti tulajdon, melyet az önbecs megsemmisítése nélkül éppoly lehetetlen kiirtani, mint bizonyos, hogy a szív kiszakíttatása után élni többé nem lehet.

A nemzetiségben általán szent varázserő van; de száz és száz árnyalatban mutatkoznak a nemzetek hajlamai és irányzatai. Ezek rendszerint fejlődésöknek a múltban szerzett eredményei s azokon fog felépülni a jövőendő. A nemzetek életszakai e hajlamainak különböző stádiumait mutatják. Eme

tulajdonságoknak ily nagy fontossága mellett azokat tehát ápolni s megengedett módon lehetőleg irányítani kell.

A nemzeti életkorok egészséges egymásutánja így fog bekövetkezni s a nemzeti fejlődött egyéniségek így keletkeznek. Máskülönben a legkülönfélébb tulajdonságokkal teljes ivadék, egy középizének nevezhető valami jön létre, melynek propagatiója épp oly lehetetlen, mint a különböző fajokból keletkezett korcsoké. A kellő gondozás mellett ellenben a nemzeti egyéniség domborodik ki, mely azután az ifjú népeket, minden kalauz nélkül is, a férfikorba vezeti. Különben pedig a nemzeteknél is beáll az, hogy a férfikor átugrásával ifjan megvénülnek és lehányatlanak, vagy mint a kormány nélküli hajó, elsüllyednek, vagy partra vetttévén, bizonyos zsákmányaiává lesznek az idegeneknek.

Tartsuk szemünk előtt, hogy az ész e részben is erő s így az ész boldogság. Á tanult és kiművelt emberi fő nagy mennyisége képezze nemzetünk igazi hatalmát. Ne feledjük soha, hogy nincs nagyobb erő az emberi agyvelőnél. A nemzet valódi ereje a közértelmiségen alapszik, mely társulásra, szervezkedésre bírja az embereket, akik csak így egyesülve képeznek nagy erőt.

Nemzeti bajaink legfőbb okai nemzetiségünk nemkielégítő fejlettségéből és értelmi súlyunk csekély voltából származnak. Azok megszüntetéséhez pedig mindennemű kötelességeink arányos hű teljesítése által járulhatunk a leghathatósabban.

De ehhez kettő kell: salaktalan honszeretet s az ország állapotainak és körülményeinek lehetőleg tökéletes ismerete. Arról azonban, hogy mindenki vezessen, le kell mondani. Számptalan feladat egyszerre oldandó meg az ország erejével. Azért szükséges, hogy munkafelosztással az egész társadalom működjék, amit csak akkor már várhatunk, ha a társadalom szerves életműködése beáll.

Embernek és nemzetnek a végzet csak gyermekségében őrangyala. Ha férfikorát elérte, akkor az értelemre kell támaszkodnia.

Íme ezekben csak nagyon vázlatosan, de lelkiismeretes és beható tanulmányozás alapján adtam elő SZÉCIKNYI-nek a társadalomra vonatkozó főnézeteit. Minden szavát műveinek

számos helyével tudnám igazolni. Ezt különben másutt, más alakban már meg is tettem.

A felhozottakra utalva, bátran mondhatom, hogy társadalmunk nagy reformátorának oly rendszere volt, melyet ő ugyan nem irt meg külön, de a mely összes tetteiből és szavaiból önként szövődik össze. Életének egész folyása arról tanúskodik, hogy ő a nemzetmentés nagy feladatához csak igen lelkiismeretes előkészület után fogott. Azután pedig teljesen odaadta magát élethivatásának. Saját valóját is eszközül használta fel, s hogy példát adhasson, ebbeli szerepére külön nevelte magát. Alkotásai is csak egyes taktikailag helyesen kiválasztott eszközei voltak reformatori működésének.

Már egyszer elmondtam, és itt ismétlem, hogy az összes nemzetek nagy reformátorainak sorában SZÉCHENYI-t valamennyi fölé az ő erkölcsi nagy ereje emeli. Bármelyikét tekintsük is a kitűnő államférfiak, politikusok és Íróknak, akik a maguk nemzetének nagyságát tetteik, vagy eszméikkel hathatósan előmozdították, egyiknél sem fogjuk találni, hogy azokat a nagy alapigazságokat, melyek a nemzetek benső életműködésének örökké érvényes törvényeit képezik, úgy átértették, oly világosan hirdették és egész életökkel oly összhangzatosan bizonyították volna, mint SZÉCHENYI ISTVÁN. Becsesebb ez erkölcsi és szellemi hagyatéka mindennél, amit nemzete tőle örökölt. Az ő társadalomtana nemcsak szavakból, hanem sikeres tettekből és egy nemzetet megváltó vértanúságból áll.

Ezen általa nem irt, de alkotott társadalomtan megszívlelése mentheti meg egyedül ezt az ő irányától újabban megint eltért és így veszélyes tévutakon bolyongó nemzetet. Lehet-e társadalomtudományi egyesületnek magasztosabb és hasznosabb feladata, mint annak odaadó, hű követése és fáradhatatlan hirdetése? Ezzel az országnak a legnagyobb szolgálatot tesszük manapság és emlékének is a legméltóban áldozunk.

A magyarság gyarapodásának jellemző tünetei.

Írta: STEINER GYULA.

Az államalkotó magyar nép erő- és számbeli gyarapodásáért aggódva sóvárgó nemzeti közvéleményt bizakodó megnyugvással töltötte el a legutolsó — az 1900-iki — népszámlálásnak az az örvendetes eredménye, mely szerint a szorosán vett Magyarország területén a magyar anyanyelvű népesség 51.4%-os súlyarányával immár elérte az általános többséget. A jövőbe néző bizakodó reménykedést pedig még inkább megerősíthette az a további statisztikai eredmény, hogy magyarságunk nyelvbeli erőviszonya a négy utolsó népszámlálás adatai nyomán oly mérvű növekedést mutathat föl, amely jóval túlszárnyalja a számtani haladvány fokait.

Ugyanis a magyar anyanyelvű népesség aránya volt:

1870-ben	46.6%,
1880-ban	46.7%,
1890-ben	48.5% és
1900-ban	51.4%;

vagyis a növekedés különbség-fokozatai tíz évről tíz évre:

1870-től 1880-ig	0.1%
1880-től 1890-ig	1.8 és
1890-től 1900-ig	2.9 százalék.

A magyarságnak ezt a győzelmes előnyomulását bizonyítja az a szemléltető arányszámítás is, amely a szorosán vett Magyarország magyar anyanyelvű népességének növeke-

dési folyamatát egymagában elkülönítve tünteti föl. E szerint pedig kerek számokban volt a magyar anyanyelvű népesség:

1880-ban 13,750.000-ből . . . 46.7% = 6,421.000,

1890-ben 15,261000-ből . . . 48.5% = 7,401.000,

1900-ban 16,838.000-ből . . . 51.4% = 8,651.000.

Tehát az önmagában vett növekedés fokozatai:

1880-tól 1890-ig 15.2%,

1890-től 1900-ig 16.8%;

holott ugyanakkor az általános népszaporulat csak:

1880-tól 1890-ig ..... 10.9% és

1890-től 1900-ig ..... 10.3% volt.

A más anyanyelvűek (nemzetiségi népesség) általában és külön-külön is tért veszített; így a németség 2%-ot, a tótság 1.3%-ot, az oláhság 0.6%, a szerbek 1.2%-ot.

Ez a kedvező eredmény, úgy látszik, mintha alaposan meghazudtolná a magyar nép faji jellegzetességének azon általánosan hangoztatott s mondhatnók tapasztalt, kedvezőtlen tünetét, amely részint a többi faj népességgel, főként a tótok és románokkal szemben az alacsonyabb szaporodási képességben, másrészt, különösen a nyelvhatárokon, a magyar őslakosság felszívó és beolvasztó képességében nyilvánul.

Hogy a tót, oláh és ruthén mennyire szapora faj, azt a havi népmozgalmi statisztikai közleményeknek a születésekre vonatkozó adatai is megerősíthetik. Viszont a magyar faj nép assimiláló képességének lanyhaságára száz példát idézhetnék abból a mindennapi jelenségből, hogy míg a törzsökös magyar falvak lakosságának túlnyomó része érti és beszéli a vele folytonos érintkezésben élő — tót vagy oláh — nemzetiség nyelvét, addig ezeknek a nemzetiségeknek csak elenyésző kicsiny töredéke érti és beszéli viszont, a nyelvhatárra eső vidékeken, a vele közvetlenül szomszédos magyar községeknek, közhatóságai révén különben is uralkodó, magyar nyelvét.¹⁾

¹⁾ Hogy csak egy-két felülő bizonyóságot említsek: a Nyitra város (magyarsága 50%) melletti fajmagyar Gerencsén község 1.057 főnyi lakosa között 70% érti és beszéli a tót nyelvet is; holott a tőle másfél kilométernyire, Nyitra tőszomszédságában fekvő, Tormos község 931 tót nyelvű népességéből csupán 130 – 13% – érti és beszéli, viszont a magyar nyelvet,

A nemzetiségi statisztika eredményének és az általános tapasztalat ez ellentétes tüneteinek szemléletéből szükségképen vetődik fel az a fontos, a magyarság jövőjét elevenében érintő kérdés: *miben, mily módon és minő viszonylatok között nyilvánult hát meg tulajdonképpen a magyarságnak nem csak abszolút számbeli, de erőviszonybeli progressív gyarapodása, térfoglalása?*

Erre s az ennek kapcsán előálló sok más fontosabb kérdésre azonban nem nyújtanak világos, pontosan körülírt feleletet sem a népszámlálási statisztika abszolút számokba foglalt adatai, sem az azok nyomán eddig megjelent különféle tanulmányok vagy tanulságos következtetések. Pedig abban a mindenk fölé helyezendő nagy nemzeti munkában, amelyben a magyarság suprematiájának minél szilárdabb és mind szélesebb megalapozását kívánja állam és társadalom elősegíteni, nélkülözhetetlen kellék annak szabatos megállapítása és megismerése, hogy a *magyarságnak tíz évi időszakonkint kimutatott ez a súlynövekedése általánosan, mindenütt egyformán érvényesülő tünet-e*, avagy csak különleges, hely és körülmények szerint változó alkalmosszerűség?

Mert csak ha megdönthetetlen adatokra támaszkodva tudjuk és részleteiben is megvilágított vonásokból látjuk azt, hogy a nemzetfentartó magyarság hol, minő környezetben, mily körülmények között, minő társadalmi – közművelődési és gazdasági – viszonyok behatása következtében gyarapodott, vagy fogyott, találhatjuk meg és alkalmazhatjuk sikerrel, céltudatosan mindazokat az eszközöket és módszereket, amelyek a kedvező hatásokat tovább fokozni, a kedvezőtleneket elhárítani, avagy mérsékelni, a meddő igyekezetet pedig elkerülni lennének hivatva.

BALOGH PÁL-nak idevágó s a »*Népfajok Magyarországon*« ezím alatt 1902-ben kiadott korszakos munkája páratlan hozzákészültséggel tünteti föl ugyan az egyes népfajoknak

vagy pedig Csik megyében Gyergyóvárhegy 2.136 oláh nyelvű lakosságából csak 610 beszéli a magyar nyelvet, holott a vele szomszédos összekely, Gyergyóditró 6.151 lakosa között több mint háromezer érti és beszéli az oláh nyelvet is. Erre különben elég beszédes példa a nyelvhatárokra fekvő nagyobb góczpontok heti piacza, a hol mindenütt túlnyomólag nem a magyar, hanem a nemzetiség nyelve uralkodik.

egymáshoz viszonyuló akkori – az 1890-ki népszámlálás alapján kimutatható – területi elhelyezkedését, valamint az utolsó ötven év áttekintésében megállapítható súlybeli változásait. De úgy ez az úttörő hatalmas mű, mint az azóta is elszórtan közreadott nemzetiségstatisztikai apróbb tanulmányok általában az egyes nemzetiségeknek bizonyos területileg elkülöníthető és számszerűleg kinyomozható jellegzetes ségeivel foglalkoznak. Holott annak a mélyreható országos elváltozásnak rendkívül fontos és tanulságos kísérő tünetei, hogy t. i. az ország *városi népessége az utolsó hatvan év alatt megtízszereződött* s hogy *ez a városi elem ma már az ország össznépességének egynegyed, erkölcsi súlyában pedig a túlnyomó része*, faji és nyelvi kihatásaikat illető értéküknek megfelelő méltatásban eddig nem részesültek. Még az utóbbi időkben mind hangosabbá vált városrendezési és fejlesztési mozgalmak során sorompóba állított sok-sok érvelés között is csak olyan általános használatú, de concret adatokkal meg nem világított közhelyként szerepelt a vidéki városoknak kulturális nemzeti missiója, amelyet a magyar műveltség védelme és terjesztésével szolgálnak.

Mielőtt rátérnék tehát a számszerű bizonyítékok csoportosításával annak közelebbi megvilágítására, hogy *az ország magyar nyelvű népességének súlyarányszerinti gyarapodástöbbletét* – a 0.1, 1.8 és 2.9%-nyi tíz évenkénti emelkedést –, egyes nyelvterületek csekélyebb mérvű változásaitól eltekintve, jóformán *egészen a városok magyar anyanyelvű népessége teremtette elő*, nem lesz érdektelen legalább futólagosan szemügyre venni az ország népességi elhelyezkedésének azt a nagyszabású eltolódását, melyet városaink négy évtizedes fejlődése tár elénk:

A szorosán vett Magyarországnak 1870-ben összeszámlált 13,579.129 főnyi népességéből a törvényhatósági joggal felruházott és rendezett tanácssal bíró 132 városra 1,938.748 lélek jutott, míg az 1900-ban talált 16,721.574 főnyi polgári népességéből már 3,046.019 volt a városban lakók száma, tehát 1870-ben az össznépességnek 14%-a, holott 1900-ban már több mint 18%-a volt városban lakó elem. És ha még a 132 városhoz számítjuk az ország 28 legnagyobb lélekszámú, városias jellegű nagyközségét, melyeknek legkisebbje

is tízezernél több lakossal bír, úgy e 160 város-községnek közel négy milliónyi lakossága az ország össznépességének 24%-át tette 1900-ban, holott 1870-ben még csak 16%-át. Még beszédesebb képet nyújt, ha e 160 város-község népességének növekedését elkülönítve vizsgáljuk. Mert, míg e három évtized alatt *az ország össznépessége 23%-kal szaporodott, a városi elem egymagában kerek 80%-kal emelkedett.*

Mellesleg meg kell itt jegyeznem, hogy az országos szaporulatnak arányszáma azért ily alacsony (23%), mert e három évtized alatt a kivándorlás mintegy 8-10%-át vitte el az ország népének (többet egy millió leieknél) s így a természetes szaporodás tíz éves ciklusokban 10.1 % lévén, harmincz év alatt 32-33%-nak kellett volna lennie az országos átlagnak is.

Ha tehát a városi népesség tényleges – 80%-os – szaporulatából a természetes szaporodásnak megfelelő 30%-ot leszámítjuk is, még mindig 30% (egy millió leieknél több) *a városi gócpontokba felszívódott vidéki, falusi elem.*

Fontos ez a körülmény azon további kutatások eredményeinek mérlegelésére nézve, hogy e városi gócpontok, főleg a nyelvhatárokon és a tisztán nemzetiséglakta vidékeken, képesek-e s ha igen, mily mérvben nyelvi, tehát nemzetiségi jellegében is átformálni a befogadott vidéki elemet? Hogy csak a legkiáltóbb példára hivatkozzam: Zólyom városnak – a tótság tengerében – 1870-ben csupán 2.201 lakosa volt, míg 1900-ban 7.164 s több mint 300%-os szaporulat tisztán felszívódott idegen elem. Kérdés már most, hogy ez a felszívódás miként formálta e városka nemzetiségi (nyelvösszetételi) jellegét? 1870-ben a 2.201 lélekszámból magyar anyanyelvű volt 18%, míg az 1900-ki 7.164 lélek között már 30% (2.173 főnyi) volt a magyar anyanyelvű (és 52% a magyarul beszélők aránya). Ha tehát a felszívódás a közvetlen környékről történt, úgy ez a három évtized a városivá lett tót beköltözőitek jelentékeny részét (az első nemzedéket) már nyelvben is átformálta.¹⁾

¹⁾ Meg kell jegyeznem, hogy az 1900-ki népszámlálás az anyanyelv számbavételénél azt a helyesebb értelmezést alkalmazta, hogy nem az anyától tényleg megtanult nyelvet, hanem, amelyiket az illető rendszerint használ, s amelyiken gondolatait legkönnyebben tudta kifejezni, tekintette anyanyelvnek

Avagy, miután Zólyom város lakosságának ebben a tü-neményes megnövekedésében az ottani nagy üzemtelepek (állami vasművek) túlnyomó számú munkás- és tisztviselőeleme játszhatott közre, más példát vegyünk. Ott van az oláhság közepette a kis Déva városa, melynek 1870-ben összeszámlált 3.277 főnyi lakossága 1900-ig 7.089 főre – tehát 116%-kal - szaporodott föl, egyidejűleg pedig magyar anyanyelvű népének aránya 40%-ról 57%-ra szökött. Vagy ugyancsak az oláhság-tól körülvelt nagy emporium, Arad város, melynek lélekszáma (32.725-ről 56.260-ra) 70%-kal, magyarságának súlyaránya ugyanakkor 40%-ról 70%-ra duzzadt. Pozsony magyarsága a 40%-os népességszaporulat mellett 14%-ról 31%-ra gyara-podott.

Az ország székesfővárosának példáját, ahol az osszlélek-számnak 160%-os növekedése mellett a magyar anyanyelvűek aránya az 1870-ben talált 55%-ról 79%-ra rúgott, szándékosan mellőztem, népesedési és fejlődési viszonyainak különlegessége folytán.

Már ez az egy-két kiszakított példa is sejteni engedi, hogy a magyarság országos arányának fennebb jelzett, erősen progressiv növekedésében városainknak a vidék felett minő jelentékeny osztályrész jutott.

És, hogy ez a jellemző tünet mennyire nem szórványos, vagy tán csak időlegesen átfutó változat, hanem általános, folyton erősbödő, megdönthetetlenül *szilárd eredmény*, arról a statisztika kétségen fölül álló adatainak megfelelő csoportosításáiból és arányszerinti egybevetéseiből könnyen meggyő-ződhetünk.

Ilyen csoportosított arányszámításnál azonban, minthogy az 1870. és 1880-iki népszámlálásoknak a nemzetiségi (anya-nyelvi) adatokra vonatkozó eredményei községenként nem dolgoztattak fel s közzé nem tétettek, az alábbiakban csupán a két utolsó – 1890. és 1900-iki – népszámlálásoknak köz-ségenként absolut számokban feltüntetett mennyiségei voltak alapul vehetők.

Így, ha csak az országnak legnépesebb, 30.000 lélek-számon felüli 25 városában vizsgáljuk a magyarság térfogla-lását, a következő nagyjelentőségű eredmény tárul elénk:

E 25 legnépesebb város-községnek ¹⁾ 1890-ben megszámlált 1,434.205 főnyi lakosságból 997.013 találtatott magyar anyanyelvűnek, a mely mennyiség az ország 1890-iki 15,261.864 főnyi össznépeségéhez viszonyítva, 6.53%-nak felelt meg. 1900-ban ugyanezen 25 városnak 1,890.231 főnyi népessége között már 1,414.872 vallotta magát magyar anyanyelvűnek, a mi pedig az ország 16,838.255 főből álló össznépeségének 8.40%-át adja. A többkülönbözet tehát 1.87%. Ez az eredmény más szóval azt hirdeti, hogy a magyarságnak az ország összes népességéhez mért 10 év alatti (48.5%-ról 51.4%-ra történt) 2.9%-nyi szaporulattöbbletéből *ez a 25 város egy-magában 1.87%-ot*, míg az összes többi város, község és más lakott hely együttvéve is csak 1.03% többletet adott.

Ezt az eredményt annál meglepőbbnek kell találnunk, mert e 25 város között 10-nek és pedig a színmagyar Szeged, Debreczen, Hódmezővásárhely, Kecskemét, Miskolcz, Székesfehérvár, Szentés, Czegléd, Kiskunfélegyháza és Makónak már 1890-ben is 95.99%-nyi volt a magyarsága. Ezek tehát a magyar anyanyelvűek összarányának még kedvezőbbé tételére már semmit sem, vagy csak elenyésző csekély mértékben folyhattak be.

Ebből okszerűleg levonható az a sokat mondó további következtetés is, hogy tudniillik a magyarság arányszámának ilyen kedvezőbbé tételében éppen a vegyesnyelvű városaink hatottak túlnyomólag közre. így Kassa, összlakosságának 38%-os szaporodása mellett is, magyarságának arányát 49.9%-ról 66.3%-ra, tehát 16.4%-kal emelte föl. Pozsony, lélekszámának 25%-os gyarapodása mellett, a magyarságának arányát 19.9%-ról 30.5%-ra, tehát 10.6%-kal; Temesvár 33%-os lélekszámgyarapodás mellett 26.7%-ról 36%-ra, tehát 9.3%-kal javította meg, egyetlen 10 éves cyklus alatt.

Minthogy pedig mindazok a jellegzetes tényezők, a melyek e 25 legnagyobb városunkban adva voltak, talán ha kisebb mértékben, de szintúgy feltalálhatók a közép nagyságú városokban is, alkalmazzuk tovább e csoportosító vizsgálatot arra a

*) A 25 legnépesebb város: Budapest, Szeged, Szabadka, Debreczen, Pozsony, Hódmezővásárhely, Kecskemét, Arad, Temesvár, Nagyvárad, Kolozsvár, Pécs, Miskolcz, Újpest, Kassa, Fiume, Békéscsaba, Brassó, Makó, Sopron, Kiskunfélegyháza, Nyíregyháza, Székesfehérvár, Szentés, Czegléd.

25 város-községre, melyeknek lélekszáma a 20-30.000 között váltakozott.¹⁾

Ezek szerint ez újabban csoportosított 25 város-községnek 1890-ben talált 540.818 főnyi lakosságából 403.131 és az 1900-ban talált 626.887 főnyi lakosságából 478.722 volt a magyar anyanyelvű, ami az ország össznépességéhez arányítva megfelelt 1890-ben 2.64%-nak és 1900-ban 2.84%-nak. Ez az eredmény tehát az országos 2.9%-nyi növekedéstöbbletből újabbi 0.20%-ot irat e városok javára, úgy hogy a többi lakott helyre ($1.87 + 0.20 = 2.07\%$) már csak 0.83% marad.

Közbevetőleg itt is meg kell jegyeznem, hogy ebben a második csoportban vizsgált 25 közép nagyságú város között 14 volt a színmagyar (90-99% magyar anyanyelvű lakossal bíró) hely, amelyek tehát a magyarság országos szaporulat-többletére szintén csak jelentéktelen mérvű befolyást gyakorolhattak. Egyébként is e csoportban csupán hat olyan nemzetiségi város található, ahol a magyar anyanyelvű népesség aránya a 40%-ot sem érte el. Jellemző tünet azonban éppen ezeknél a magyarságnak erős léptekkel haladó előrenyomulása, így Zomborban az össznépességnek 21%-os növekedése mellett a magyar anyanyelvűek aránya 7.8%-kal, Újvidéken a 18%-os összgyarapodás mellett 4%-kal, Nagyszebenben 37%-os összgyarapodás mellett 3.3%-kal, Nagybecskereken 20% mellett 4.2%-kal, Verseczen 15%) mellett 4.5%-kal és Nagyikindán 9%-os össznépességgyarapodás mellett 2.7%-kal javult meg tíz év alatt.

Bárha már ezekből az eredményekből többé-kevésbé határozott, éles vonásokban domborodnak ki a magyarság-általános térfoglalásának jellemző tünetei, még sem lesz felesleges ezen a csapáson a megkezdett kutatást tovább folytatni. Nem pedig már azért sem, mert a futólagos áttekintés is azt mutatja, hogy a vegyes nyelvű vidéki góczpontok jelentékeny tömege éppen a 20.000 lélekszámnál kisebb városok kategóriájába tartozik.

¹⁾ 20-30.000 lélekszámmal bíró város-községeink nagyság szerint: Zombor, Nagyszeben, Újvidék, Győr, Zenta, Szatmárnémeti, Jászberény, Nagyőrös, Nagybecskerek, Eger, Békés, Mezőtúr, Szolnok, Versecz, Hajdúböszörmény, Nagyikinda, Nagykanizsa, Szombathely, Csongrád, Gyula, Törökszentmiklós, Orosháza, Karczag, Baja, Komárom.

Együttes csoportosítás alá vonva a 10-20 ezer lélekszámmal bíró hetven város-községet, valamint a tízezernél is alacsonyabb népességű, de a fejlődöttebb színezetű és központibb jellegű további harmincz apróbb várost,^{x)} vizsgálódásunk eredménye a következőkben foglalható össze:

E két utóbbi csoport összesen 100 apróbb város-községének magyar anyanyelvű lakossága – kerekszámokba foglalva – volt:

1890-ben 993.300 lélekszám mellett 057.200

1900-ban 1,105.400 » » 808.700

vagyis az ország népességének arányában:

1890-ben 4.30%

1900-ban 4.80%

Az a különbségtöbblet tehát, amely az ország összes magyarságának ez idő alatti 2.9%-os aránynövekedéséből e város-községek javára esik: $(4.8-4.3) 0'5\%$.

Felülőbb térfoglalásai a magyarságnak e góczpontok között: Jolsva (45-ről 80-ra) 35%-kal, Szamosújvár (42-ről 61-ra) 24%-kal, Salgótarján (60-ről 78-ra) 18%-kal, Fogaras (29-ről 45%-ra), 16%-kal, Erzsébetváros (49-ről 63-ra) 14%-kal, Vajdahunyad (30-ről 43-ra) 13%-kal, Igló (10-ről 23-ra) 13%-kal, Nyitra (37-ről 49-re) 12%-kal, Déva (47-ről 58-ra) 11%-kal, Zólyom (20-ről 30-ra) 10%-kal, Lúgos (14-ről 24-re)

¹⁾ 10-20 ezer lélekszámmal bíró város-községeink nagyság szerint: Kiskunhalas, Maros-Vásárhely, Pancsova, Óbecse, Kaposvár, Mármarosziget, Pápa, Esztergom, Sátoraljaújhely, Vác, Gyöngyös, Selmec- és Bélabánya, Lúgos, Ókanizsa, Hajdúnánás, Mohács, Kispest, Erzsébetfalva, Mezőkövesd, Hajdúszoboszló, Nagykároly, Dorozsma, Nyitra, Ungvár, Eperjes, Munkács, Veszprém, Kiskunmajsa, Nagyszalonta, Apatin, Szegszárd, Turkeve, Stájerlakánina, Nagylak, Abony, Salgótarján, Kisújszállás, Érsekújvár, Bácsszenttamás, Mezőberény, Battonya, Dévaványa, Nagyszombat, Torda, Dunaföldvár, Ada, Besztercze, Jászárokszállás, Paks, Bácsstopolya, Endrőd, Resiczabánya, Rákospalota, Balmazújváros, Gyulafehérvár, Gyoma, Diósgyőr, Kalocsa, Nagybánya, Segesvár, Fehértemplom, Jászapáti, Püspökladány, Künszentmárton, Szerbszentmiklós, Miava, Tiszapolgár, Tótkomlós, Mór és Zombolya.

A 10 ezernél kisebb, itt alapul vett városok: Deés, Zalaegerszeg, Beregszász, Igló, Losoncz, Besztercebánya, Léva, Székelyudvarhely, Lőcse, Zilah, Nagyenyed, Kőszeg, Zólyom, S.-Szt.-György, Déva, Szászváros, Szászregen, Fogaras, Szamosújvár, Bártfa, Trencsén, Rimaszombat, Szilágysomlyó, Rozsnyó, Szentendre, Vajdahunyad, Erzsébetváros, Kolozs, Csíkszereda és Jolsva.

10%-kal, Eperjes (26-ról 38-ra) 12°-kal emelte feljebb magyarságának súlyarányát, éppen, mint e városok fekvése mutatja, a legerősebb nemzetiségi áradat közepette.

Összegezve már most e részeredményeket, a kép az, hogy *az ország összes magyar anyanyelvű népességének abból a 2.9%-nyi növekedési többletéből*, melyet az utolsó tíz évi időszakban a 48.5%-ról 5.4%-ra történt előnyomulásunk felmutathat, *ez a 150 város-község egymagában (1.87 + 0.20+0.50%=) 2.57%-ot állított elő*; holott az ezen városokon kívül lakó összes többi népesség csupán 0.33% kal, tehát elenyésző csekély többlettel járult a magyarság országos arányának magasabbá tételéhez.

Ezt a képet még csak néhány vonással kívánom teljesebbé tenni.

A magyar anyanyelvű népességnek 1900-ban megszámlált 8,651.000 főnyi tömegéből 2,224.000 a fentebbi számításainknál alapul vett másfél száz város-községben lakott. Ez pedig több, mint 25%-nak felel meg, úgy hogy magyarnyelvű népünknek ez időben egy negyede városi elem, amelynek gyorsleptű erősbödéséről tanúságot tesz az a jelenség, hogy tíz év alatt 34%-kal emelkedett (1,654.000-ről 2,224.000-re), amikor a többi magyar nyelvű népesség kivülről (5,749.000-ről 6,427.000-re) csak 11%-os növekedést tudott elérni az általános népszaporulat 10.3% aránya mellett.

Mindezek után leszűrhetjük végső következtetésünket:

1. *a magyarságnak az ország népességéhez viszonyított progresszív növekedési többletét csakis a nagyobb, városjellegű gócpontok teremtették elő*, hogy tehát

2. *ehhez a hódító előnyomulásunkhoz az apróbb falvakban élő fajmagyar népesség aránylagosan mivel sem járult hozzá*;

3. *magyarságunknak a nemzeti supremacia szempontjából tekintett jövőendő sorsában többé nem az ősi talaj, a fajmagyar parasztság, hanem az újabb terület, a városi középosztály nyújthat csak termékenyítő életerőt.*

Ezt a termékenyítő erőt pedig korántsem a városok sűrű népességének tömegsúlya, hanem kizárólag *a magasabb culturalis tényezők, a városi társadalom szellemi és anyagi nagyobb fejlettsége, a társadalom osztályainak bensőbb érintkezése és egymásra gyakorolt kölcsönhatása* adják meg.

Így hát a magyarságnak három évtizeddel ezelőtt megkezdett s folyton növekvő arányban tovább vitt térfoglalása is nem a magyarság által egykor bírt, vesztett területeknek visszafoglalása, de nem is a szoros értelemben vett beolvasztás avagy felszívódás tünete. Mert hiszen beolvasztásról vagy akár felszívódásról csak ott lehetne szó, ahol akár a nyers tömegezőnek, akár pedig – a tömegező egyenlősége vagy csak csekély különbsége esetén – az egyik fél szellemi erejének eleven túlsúlya érvényesül a gyengébbel szemben.

Hogy ilyen túlerők ez esetben nem igen hathattak közre, mutatja az a jellemző tünet, hogy a magyarság feltűnő arányban és számban történt hódító előnyomulása azokon a gócpontokon észlelhető, ahol a magyar anyanyelvű népesség 30-40 évvel ezelőtt még csak *relatív*, annál kevésbé abszolút, *többségben sem volt*. (Pozsony, Arad, Temesvár, Kassa, Sopron, Zombor, Nagybecskerek, Ungvár, Eperjes, Nyitra, Szamosújvár, Fogaras, Zólyom, Déva stb.) De hogy nem is területvisszafoglalás ez, elég arra utalnunk, hogy mind e városaink – túlnyomólag – eredetükben és négy-ötszáz éves fejlődésükön végig, egészen a múlt század közepéig, úgy törvényeikben (statútumaikban), intézményeik és szokásaikban, mint nyelvükben is a magyar nemzet törzsén idegen, nem egyszer ellenséges, oltványként élőködtek. *)

A városok múlt és jelen idejű szerepének, nemzeti létünk érdekei szempontjából észrevehető, ez az ellentétes jellemvonása tulajdonképpen ugyanarra az alapvető okra vezethető vissza, amelyet már a kulturális tényezőkre és a társadalmi élet fejlettségére vonatkozólag fennebb kifejtettünk. E városi, zártfalú társadalmak a múltban éppen azért élőködhetek idegenül a nemzet törzsén, mert elkülönzött egységekre osztva is, önmagukban birták és fejleszthették az azon kor mértéke szerinti fölényesebb, bár szellemében és nyelvében idegen, kulturának s az áthatóbb társadalmi életnek és az ezekkel járó közléstényeknek minden feltételét és kellékét. Amint azonban a nemzet újjászületésével föltámadt *magyar nemzeti cultura*, kezdetleges szárnybontogatásai után, a múlt század

1) Bővebben kifejtve I. szerzőnek: »*A vármegyei közigazgatás*«-ról 1908-ban Nyitrán kiadott művében.

hetvenes éveitől kezdve, úgy magassági szintjében, mint egyetemessége és belterjessége tekintetében *túlszárnyal la azt, önmaguktól dőltek le a városok elzáró falai*, hogy befogadják s előbb-utóbb *domináló szerepéhez juttassák az egységes nemzeti, a magyar kulturát.*

A magyarság térfoglaló gyarapodásának ez az általános, mindenek felett álló jellegzetes tünete, ha egyébként is beigazolván már nem lenne, halomra dönt egyszersmind mindenféle nemzetiségi főmedvényt, amely erőszakos magyarosításról, elnyomatásról és más egyebekről mesél.

Ezek az eredmények végül kézzel fogható bizonyossággá teszik, hogy az egységes, nemzeti állam kiépítésében, valamint jövő megszilárdításában leghathatósabb támaszunk és elősegítünk *az egy állam keretén belül élő társadalomnak a főlényes nemzeti műveltségben való, önmagától meginduló egygyé olvadása.*¹⁾

¹⁾ A tanulmány során alapul vett és idézett statisztikai számadatok a »Magyar Statisztikai Közlemények« (!)02-ben megjelent II. kötetéből, (kiadta: az »Orsz. Közp. Statisztikai Hivatal«) vették.

Az állami és társadalmi feladatok megoszlása az Egyesült-Államokban.

Írta: VÁGÓ JÁNOS.

Különösen hazánkban terjedt el s uralkodónak mondható az a felfogás, hogy valódi alkotmányosság, életerős állam-szervezet csak történeti fejlődés, a jogfolytonosság alapján alakulhat. Az újkor története, Franciaország, Belgium és leginkább az északamerikai Egyesült-Államok példája ellentmond e fejlődési elméletnek. Ez államoknak alkotmányát készítették, nem úgy nőtt az magától. A jogfolytonosságot is hiába keressük, forradalom és szabadságharca teremtették azt néhány nap alatt. A célszerűségi belátás, a gazdasági szükségesség vitte az Egyesült-Államokat a szabadságharcba s a kor bölcseleinek tanításai (ROUSSEAU, MONTESQUIEU, encyclopaedisták), az értelem vezették az alkotmány megalkotóit munkájukban, akik a gyakorlati élet követelményeihez alkalmazták az általános bölcséleti elveket.

Az Egyesült-Államok polgárai ROUSSEAU tanai nyomán »Contrat sociale«-t kötöttek, egyenlő, szabad egyének állammá egyesültek, kölcsönösen korlátozván egymás szabadságát.

A XVIII. század végén megalakult Egyesült-Államok Uniója azóta nagyot haladt. A tizenhárom állam negyvennégyre szaporodott, területe megközelíti egész Európáét, természeti kincsekben pedig földje gazdagabb is; negatív gyarmatpolitikáját megváltoztatván, óriási terjedelmű gyarmatokat annectált. Lakossága nyolczvan milliót felül van s annak nagy általános műveltségét tekintve, nem egészen alaptalanul dicsekszenek az amerikai írók, hogy az a civilizált emberiség felét teszi.

Ez az államóriás mindezeideig nem tagadta meg alkot-

mányának alapelveit; azoknak szellemében fejlődött ugyan az alkotmány, de lényegében mit sem változott. Ez az állam kizárólag a souverain, államalkotó polgárok érdekében áll fenn. Dynastiát, önczélokkal önérdekkel bíró állandó államhivatalnok-szervezetet nem tart. A polgárok fenntartották államszervezési jogukat s a »Contrat sociale«-t legalább külsőleg négyévenként megújítják. Az állam a maga tevékenységét kizárólag azon tárgyakra fordítja, amelyeket az egyes polgárok összessége elébe szabott.

Nem az állam korlátozta a maga souverainitását az alattvalókkal szemben, hanem megfordítva az állampolgárok mondtak le korlátlan szabadságaikról a saját érdekekben. A polgárok itt nem alattvalók, hanem egyenjogú tagjai egy testületnek.

Érdekes véleményt nyilvánít BRYCE »The American Commonwealth« című munkájában. »Az európai nemzetek szemében az állam nagy erkölcsi hatalom, a nép bölcsességének, erényének és hatalmának összessége, sokkal nagyobb erő az, mint a nemzetet alkotó egyeseknek összege, mert úgy a természet törvénye, mint öntudatuk és tudományos meggyőződésük szerint egy önálló szervezet a nemzet által megértett és átértett czélok megvalósítására. Az európai állam mélyen gyökerező tiszteletnek letéteményese és csaknem despotikus hatalommal rendelkezik. Ellenben az amerikai a legmagasabb állami orgánumok eljárását csak úgy bírálja, mint az egyes polgárok cselekedeteit. Amerikában az államnak nincs valamely különös méltósága, kisebb az még, mint az egyes államtagoké. Az amerikai nép, az országlakók keltének bámulatot és érdemlik ki a többi népek tiszteletét, az »Organismus« ismeretlen fogalom előttük. Az állam az amerikaiak szemében nem egyéb, mint a törvényhozó és intézkedő gépezetnek a neve, amely a lakosoknak bizonyos ügyeit lebonyolítja. Nem tulajdonítanak neki nagyobb képességet, magasabb erkölcsi hivatást, rangot, avagy tiszteletet, mint egy kereskedelmi társulatnak, amely p. o. egy vasutat igazgat«.

A souverainitás korlátozására vonatkozó fent elmondott nézetekkel egyezően így folytatja BRYCE:

»Az amerikai közfelfogásnak vannak bizonyos dogmaszerű elvei. Ilyenek: Feltétlen jog illet meg bárkit annak élvezetére,

amit munkájával szerzett. Szent és sérthetetlen a vélemény szabad nyilvánításának a joga. Minden politikai hatalom a néptől származik s az a kormányforma a legjobb, mely a legteljesebben kifejezésre juttatja ez elvet. Az állam szervezésében ügyelnek arra, hogy a souverain népek hivatalnokait szigorú korlátok között tartsák a törvény, hivataloskodásuk rövid tartama és hivatali társaik. A központi kormányzat lehetőbbé teszi, hogy az állam zsarnokivá fadjuljon, mint a decentralizált, helyi államorganumok, melyeknek tevékenysége szűkebb körben mozog.«

Az amerikai felfogás szerint mindig a többség akarata a döntő, nem azért, mert az a nemzet többsége, vagy mert annak kezében van a kormány, hanem mert tagjai számosabbak. Előttük a politikai bölcsesség az emberek számával egyenes arányban nő. Tehát tizen feltétlenül bölcsőbbek, mint kilenczen.

»Az állam, a nemzet – mondja BRYCE – nem más, mint bizonyos számú egyén csoportja. E felfogásban a zsarnoki államhatalom alatt nyögő XVIII. század *laissez faire* iránya nyer kifejezést. Minél kevesebb az állami beavatkozás, annál jobb, mert az állam tevékenysége gyakran többet árt, mint használ. Abban bizakodnak, hogy a természetes fejlődés és összműködés (cooperation) fogják létrehozni a legjobb eredményeket. E nézet helyességét igazolva látják abban, hogy magánvállalkozás teremtette Amerikát s ebből következően ugyanez fogja tovább fejleszteni is, jobban, mint a legjobb kormány tehetné.

A BRYCE-féle nézeten van az amerikai közvélemény s ennek orgánuma, a napi sajtó is. Ámde mi azt hisszük, hogy kedvencz eszméjüket túlságba vitték és hogy BRYCE nagy éleslátása mellett is kellő kritika nélkül vette be munkájába e közszájon forgó jelszavakat. És valóban művének további részében önmagát czáfolja, midőn az állami beavatkozás szembeszökőbb tényeiről megemlékezik.

1. Sok oly cselekményt eltilt a törvény, melyek önmagukban nem kriminálisak; ilyen pl. a munkaidő túlságos hosszú kiterjesztése; a szeszes italok árusítását számos állam eltiltotta. A nő- és gyermekmunka alkalmazását i több irányban korlátozták.

2. Más törvények viszont elrendelnek oly cselekményeket, melyek elmulasztása egyébként nem volna büntetendő. így a gyárost egészséges, jól szellőztethető, tűrhető hőmérsékletű munkahelyek berendezésére kötelezik Ilyenek a közegészségügyi rendszabályok. Ide sorozható a vasutak és más vállalatoknak nyilvános számadásra való kötelezése.

3. Vannak oly törvények, melyek megvédelmezik az egyént saját tényei káros következményei ellen. Ilyenek az uzoratorvény, az adós védelme a hitelezővel szemben számos a végrehajtás alól mentes vagyonrész meghatározása által, pl. a homestead. Törvény szabályozza a munkabérszerződést is, mely szerint a baleseti kártérítésről való lemondás érvénytelen. Ide számíthatók a sorsjátékok és más szerencsejátékok rendezését tiltó könyvek is.

4. Vannak végül oly intézkedések is, melyek azt mutatják, hogy az állam számos dolgot nem bíz a kereslet és kínálat szabad játékára. Ilyenek az állami iskolák állítása és fentartása, a tankötelesség, az ingyenes elemi, közép-, sőt sok helyütt felsőiskolai oktatás, állami kórházak, élelmiszerfelügyelők, állami vegyvizsgáló intézetek. Ide sorolható a statisztikai adatoknak állami közegek útján való gyűjtése és terjesztése; a mezőgazdaság terén tett állami intézkedések, pl. jó vetőmagvak szolgáltatása.

Számos természeti tényezőt is felügyelete alá von az állam; ily rendelkezések pl. a vízjogi törvények.

Az állami beavatkozás mindezen eseteire vonatkozólag – BRYCE is elismeri, – fennforognak oly okok, melyek az államot kimozdították a be nem avatkozás semleges állásából. Kitűnt, hogy a korlátlanul szabad verseny nagyon is elnyomja a gyengét s ennek belátása az állami tevékenység határainak kiterjedésére vezetett. Az állam tartózkodó magatartásának megváltozása nélkül valóban nem a demokratikus többség uralkodnék Amerikában, hanem rövidesen a kisebbségi plutocrazia kerekednék felül, aminek előjelei már mutatkoztak is. Kétségtelenné vált, hogy néhány emberből álló jól szervezett csoport központosított tőke segítségével oly hatalmat nyert, hogy a polgárok politikai szabadságát is veszélyeztették.

Ezért azután az amerikaiak lemondottak a »non inter-

feréncé«, a be nem avatkozás dogmájáról. Az állam egyre nagyobb hatalmat nyer s az amerikai nemzet ezt bátorsággal teheti. Az állami hatalom túlkapásaitól kevesebb oka van félni, mint a »trust«-ökétől. Az állam a többség kezében van, az ő alkotásuk. Az amerikai alkotmány szerint a polgárok, a nemzet, ők önmaguk az állam, miért félnének tehát az állami tevékenységtől, mikor a saját tevékenységükkel azonos. Lássuk tehát az államot az egyház, az egyetem s néhány gazdasági intézményhez való viszonyában.

Az állam és a vallás az Egyesült-Államokban.

Az Egyesült-Államok alkotmánya erre vonatkozólag így szól:

»Soha semmiféle vallásos esküt ne kívánjanak az Egyesült-Államok területén bármely hivatal, vagy közmegbízatus előfeltételül. A törvényhozás nem alkothat oly törvényt, amely bármely vallást államvallása tenne, avagy a vallás szabad gyakorlását tiltaná.«

Ugyanily törvényeket alkottak az egyes államok is.

Nem minden küzdelem nélkül jutott el az amerikai nemzet e nagyszerű kijelentéshez. – Az Angliából beözönlő gyarmatosok főleg vallási üldözés miatt hagyták el az ó hazát. Mégis megfeledeztek arról, hogy ők maguk is üldözöttek s türelmetlenekké váltak a más vallásbeliekkel szemben. Es éppen a vallási üldözések következtében alakult meg Rhode Island állam, mely először iktatta törvénybe az állam és vallás teljes elkülönítését.

Ettől kezdve gyorsan terjedtek a szabadelvű nézetek, míg nem a szövetségi alkotmányban kifejezést nyert az állam és egyház kapcsolatának teljes megszűnése. Ezután soha többé nem kísérelték meg ez állapot megváltoztatását és maguk az egyes egyházak papjai is – protestánsok, katolikusok egyaránt – úgy vélekednek, hogy sokkal üdvösebb ez a szabadság, mint az állam legjobb akaratú támogatása. EÖTVÖS-ünk nézete szerint is: (Lásd a XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az államra.) »Az egyedüli, amit a kereszténység az államtól követel, a teljes szabadság s a vallás

egyedül természetes állapota keresztény országokban, ha a világi és egyházi hatalom függetlenül állanak egymás mellett.«

Az egyes államok a szövetségi alkotmányával egybehangzóan kijelentik, hogy mindenki lelkiismerete szerint tisztelje istenét és a vallás szabad gyakorlása szent legyen. Mások kimondják, hogy senki sem kényszeríthető arra, hogy valamely felekezethez csatlakozzék és azt támogassa; sok állani megtiltja, hogy az államkincstárból bármely vallási célra pénzt folyósítsanak, még felekezeti iskolák segélyezésére sem. Némelyek kijelentik, hogy a vallásban való hit nem érinti a tanuzási képességet.

Mindazáltal TOQUEVILLE »De la Démocratie en Amérique« című művében olvasom, hogy midőn egy tanú eskütételre felszólítottván, azt mondotta, hogy nem hisz Istenben, a bíró kijelentette, hogy nem hallott még olyan élő emberről, aki Istenben nem hitt volna, hiszen ez a hit az, ami a tanúskodást szentesíti s e nélkül az »keresztény« országban hitelt nem érdemel. E megokolással a bíró a tanú vallomását nem is vette figyelembe s a sajtó, a közvélemény képviselője, a dolgot egész természetesnek találván, minden megjegyzés nélkül közölte az esetet.

Ugyan e felfogás nyilvánul Vermont és Delaware államokban, ahol minden felekezetnek kell valamely vallásos istentiszteletet gyakorolnia. Hat déli állam megtagadja a hivatalképességet attól, aki egy legfőbb lény létében nem hisz. Két állam törvénye szerint nem választható közhivatalra oly egyén, ki Istenben és túlvilági üdvözülésben, vagy bűnhődésben nem hisz, sőt Maryland és Arkansas államok szerint az ilyen ember tanú és esküdt sem lehet.

Mint e példák is mutatják, a vallásszabadságot az Észak-amerikai Egyesült-Államokban általában úgy fogják fel, hogy az nem egyéb, mint a különböző keresztény, vagy legfeljebb különböző istenhívő felekezetek szabadsága és egyenlősége s különösen Délen elvéve is alig akad teljesen vallástalan polgár. Úgy, hogy az európai értelemben vett felekezet nélküli államot istentelen államnak tekintik és az állam és egyház oly elválasztását, mint az a francziáknál történt, a nemzeti kegyeletlenség jelének tulajdonítják.

Éppen nem érheti tehát az Egyesült-Államokat EÖTVÖS

vádja, aki az állam és egyház elválasztását tárgyalván, így szól: »Valahányszor az állam és egyház közötti viszony megállapítása forog szóban, bár az állam és vallás benső összefüggését átlátják, mégis egészen úgy járnak el, mintha az ellenkezőről volnának meggyőződve s e vád alól azok sem vehetők ki, akik mindig leghiányosabban hirdetik tiszteletüket a vallás iránt.« S Amerikában valóban ismeretlenek azok a káros következmények, amiket Európában az állam és egyház szétválasztásának tulajdonítanak. Itt ugyanis attól félnek, hogy az állami támogatás megvonásával a vallás tekintélye és befolyása is elvész, s hogy a papság szegénységre jutván, az egyház gazdagabb világi tagjainak befolyása alá kerül.

Mindez Amerikában nem következett be. Ott a »szabad egyház a szabad államban« elve azt eredményezte, hogy a különböző felekezetek közt uralkodó egyenetlenségek eltűntek. Az egyház úgy tevékenységében, mint eszméiben szellemibbé vált, s annál nagyobb az ereje, mert nyilvánvaló, hogy, mint a római császárság korában az ó-keresztény egyház, egymagában áll és saját ereje tartja fenn. És valóban az egyház befolyása, a vallásos emberek értelmiségét tekintve, sokkal nagyobb Amerikában, mint Európa bármely államában, ahol éppen a műveltebb körökben a névleges felekezethez tartozóság mellett, tényleg atheismus uralkodik. Az Egyesült-Államokban az egyház, mint a társadalom kiváló intézménye éppen oly népszerű, mint bármely más intézmény.

Láttuk, hogy a vallás befolyásának nem árt az elkülönítés. De nem kevésbé előnyös a papság társadalmi és gazdasági helyzete. Jövedelem tekintetében az ottani papok nem versenyezhetnek ugyan Anglia és Magyarország főpapjaival, de másrészt az alsóbb papság jövedelme átlagban jóval magasabb és az a nyomor, amelyben nálunk a kisebb egyházi községek lelkeszei sok helyütt tengődnek, Amerikában teljesen ismeretlen. Társadalmi szempontból nem kevésbé kedvező a papság helyzete. A szellemi foglalkozások között a legelőkelőbb helyen áll és híveitől való függése megélhetése tekintetében nem kisebbíti őt azok szemében és nem teszi hízelkedőbbé a világi előkelők iránt, mint az államegyházak papságát. Nagy előnye a szétválasztásnak még az az eléggé nem magasztalható állapot is, hogy a felekezetek féltékenykedése és versen-

gése alig fordul elő Amerikában, a különböző egyházak papjai egyetértésben, szeretetben élnek és készek arra, hogy egymást támogassák.

Utazásom alatt megtörtént, hogy a hajó utasai felkértek egy velünk utazó protestáns lelkészt, hogy tartson számukra vasárnapi isteni tiszteletet. Összegyűltünk a hajó legnagyobb termében felekezeti különbség nélkül. A pap egyszerű zsolnárral kezdte az isteni tiszteletet, majd ünnepi szónoklattal folytatta s olyan megható és egyszerűségében is magasztos beszédet mondott, amit az amerikai egyházak helyzetének hű tükre gyanánt tekinthetünk. Elmondotta, hogy nem érzi magát kizárólag egy felekezethez sem tartozónak. Az egyetlen legfelsőbb lénynek igaz szolgája gyanánt papja ő valamennyiünknek s egy dogmát hirdet csupán, hogy szeressük és támogassuk egymást az Úr dicsőségére. Íme ezt eredményezte Amerikában »a szabad egyház a szabad államban« sokszor félremagyarázott elve. Hasonlóképpen vélekedett TOCQUEVILLE is fentidézett munkájában. »Ha az emberi szellemet« – úgy szól – »szabadjára engedik, igyekezni fog összhangba hozni az eget és földet, az állami és vallásos közületeket. Az új világban oly kereszténység keletkezett, melyet legáltalában demokratikusnak és köztársaságinak nevezhetnék; innen van az, hogy itt a vallási szervezet különösen kedvez a köztársasági államszervezetnek és a demokratikus elvnek. Az állam és vallás megalálták a harmonikus együttműködés útját.«

Különösen a katolikusok érdekelvén TOCQUEVILLE-t, mint jó katolikus, elmondja, hogy legrepublikánusabbak és demokratikusabbak a katolikus írek. »A közvéleménnyel ellentétben azt hiszem« – úgy mond – »hogy a katolikus vallás legalkalmasabb a köztársasági állam formához. A katolikus egyházban ugyanis papság és laikus elem külön van választva s ez utóbbiak egymás között teljesen egyenlők s az egyházra semmi befolyásuk nincsen, különösen ott, hol a világi hatalom nem veszi igénybe a iura circa sacra-t. S úgy, mint az abszolút monarchiában, a monarchát nem tekintve, teljesebb egyenlőség uralkodik, mint a köztársaságokban, a katolikus vallás is legjobban kedvez az egyenlőségnek.« »Le christianisme et la liberté sont confondues complètement«. A kereszténység és a szabadság teljesen egybeforottak.

Persze a TOCQUEVILLE-féle megfigyelés nem kevésbé alkalmazható a többi felekezetekre is. Ő maga így folytatja: »az egyes felekezetek különböznek abban, hogy mi módon tiszteljék Istent, de egyetértenek egymás iránt való kötelességeik teljesítésében«. Egy az erkölcs náluk és mind találkoznak a kereszténység nagy egységében. Magasztalja az amerikaiak vallásosságát s elragadtatással mondja az atheista írók állításaival szemben, hogy íme a vallásosság nem csökken az emberiség haladásával, művelődésével, mert a legszabadabb és legműveltebb köztársaság a legvallásosabb is.

A vallásosság szükségesebb a köztársaságban, mint a monarchiában, de legszükségesebb a demokratikus köztársaságban, mert hogy uralkodhatik egy nép önmaga felett, ha meg nem hódol az Úristennek.

KAUZ vele egyetértőleg mondja »Politikájában, hogy a vallás nemcsak egyike az állami rend legerősebb alapjainak, hanem az állam a vallást nem is nélkülözheti.

Még tisztábban látja a vallásos eszmék nagy befolyását és nélkülözhetetlen szükségességét BRYCE (idézett munkájában). Vallásos buzgalom és vallásos lelkiismeret vezetett harmadfél századdal ezelőtt New-England gyarmat államainak megalkotására s azóta ez erők állandóan működtek az Egyesült-Államokban. Régi mondás, hogy a monarchiák fentartó elve a becsület, a köztársaságoké pedig az erény. Mennél demokratikusabbakká válnak a köztársaságok, minél inkább tudatára ébrednek a tömegek önnön erejüknek, annál nagyobb szükségük lesz nemcsak hazaszeretetre, hanem tisztelet tudásra s önuralomra is, és annál fontosabbakká válnak boldogulásukra azok a források, a honnét tisztelet tudás és önuralom meríthető.

A szétválasztás előnyeit nem kevésbé helyesen ismeri fel TOCQUEVILLE. Az amerikai papok észrevették – mondja – hogy vallásos befolyásukat veszítik el, ha politikai hatalomra törekszenek. Látták, hogy ha hatalmukat a valláson túl akarják terjeszteni, semmiben sem fognak hitelt nyerni.

A vallás Amerikában egy külön világ, ahol a pap uralkodik, s amelyből kilépni eszébe sem jut s a közügyektől távol marad. BLUNTSCHLI szerint is (Die Lehre vom modernen Staat.) a vallás politikai befolyása az egyháznak mindig kárával járt; mutatják ezt az elvilágiasodott római papság és a jezsuiták

szereplése. Az interconfessionalis állam nem ellenséges az egyház iránt (mint Frederic Laurent [Étude sur l'histoire de l'humanité] libre penseur-je).

A szabad gondolkodó állammal, mely az egyházzal hadilábon áll, semmiképpen sem azonosítható. Valóban bár az Egyesült-Államok álláspontja semleges, de azért a vallásfelekezetek összessége iránt jóindulatú.

Már kissé scholastikus ízű BLUNTSCHLI-nak megkülönböztetése az állam és egyház között, midőn azt mondja, hogy az állam az emberiség nemzeti közülete, mintegy öntudatos, akarattal, hatalommal bíró férfiú, míg a vallás az emberiség hívő közülete, mintegy a jámbor, magát Istennek áldozó, erkölcsileg működő nő. Az állam teendője – BLUNTSCHLI szerint – a külső erő érvényesítése az egyház érdekében is, míg szervezetben és vagyonban a két hatalom elkülönítésének híve.

Szintúgy tévesen állítja BLUNTSCHLI, hogy a katolikus egyház Amerikában is ösmeretes mint az egyetemes világhatalom és itt is mint nagyhatalom lép fel igényeivel az állammal szemben és kész vele szükség esetén az uralomért meg is küzdeni. Önmagát czáfolja, midőn később azt állítja, hogy ott az állam nem vesz magának több jogot az egyház irányában, mint bármely nyilvános társulattal szemben. Igen ám, de nem is tulajdonít azoknak nagyobb tartalmat, még kevésbé tekinti őket világhatalomnak.

Kifejezést nyer ez abban a meggyőződésben, melyet a közvélemény és a sajtó egyaránt hirdet, hogy katolikus vallású ember – mint a pápától függőségben álló – alkalmatlan az elnöki tisztre s bár jogilag ily akadály nem forog fenn, tényleg még katolikus elnöke nem volt az Egyesült-Államoknak.

Ez a felfogás némileg ROUSSEAU azon tanára vezethető vissza, hogy a pápai világhatalom miatt állam és katolicismus össze nem egyeztethető. így vélekedik MACCHIAVELLI is, t. i., hogy a pogány nemzeti istenek jobban alkalmazkodnak az államhoz, mint a katolikus, vagy bármely keresztény vallás.

E közvéleménynyel ellentétben ROOSEWELT az 1908-iki elnökválasztási küzdelem alatt egy sokat emlegetett nyílt levélben kijelentette, hogy szerinte semmi akadályja nincs annak,

hogy akár katolikus, akár zsidó vallását válasszanak az Egyesült Államok elnökének, ha történetesen közülük fog akadni e tisztre alkalmas egyén.

További fejtegetésében is úgy nyilatkozik BLUNTSCHLI, hogy az Egyesült-Államokban az állam egyházi felségjogai egybeolvadnak a testületek felett gyakorolt egyetemes államhatalommal. Az egyház fogalma elesik és az állam szemében, csak mint vallásos társulat szerepel. Helyesen utal arra is, hogy miként az egyház szerint az államforma bárminő lehetett, csak jó katolikus legyen, úgy az Egyesült-Államok felfogása szerint az egyesek vallása bárminő lehet, csak jó polgárok legyenek.

Visszatérve már most az egyház és állam pozitív viszonyára, vizsgáljuk azon vonatkozásokat, melyek az állam tevékeny magatartását világítják meg a vallással szemben. Az amerikaiaknál axióma, hogy a világi hatalomnak nemcsak semlegesnek és részrehajlatlannak kell lennie a különböző vallásfelekezetek irányában, hanem teljesen figyelmen kívül kell hagynia ez ügyeket és nem szabad velük többet törődnie, mint az állampolgárok művészi vagy irodalmi szükségletkielégítésével.

Az állam tartózkodásának politikai és vallásos okai vannak. A politikai okok a szabadság és egyenlőség elveiből folynak. A szabadságot veszélyeztetné az államok oly rendelkezése, mely a közhatalokat, vagy a polgárok bárminő jogosítványait egy bizonyos vallás követéséhez kötné. De ha az állam és vallás viszonya az egyenlőséget nem érintené is, az egyes egyházaknak adott kiváltságok vagy állami segély sértenék a jogegyenlőséget.

Az amerikai nemzetet az alkotmány megteremtésekor ezek a politikai szempontok vezették és csak másodsorban szolgáltak indokul a vallási szempontok. Ezek pedig a következők:

Az egyház szellemi társulat; oly emberek gyülekezete, akik egy láthatatlan legfelsőbb lény iránt való hódolatukban az élet végokáról és végcéljáról táplált hitükben egyesülnek. Ennek a társulatnak nincs szüksége az állam segélyére, az ő ereje felülről jön és az ő birodalma nem e világból való. – De az állami hatalom mégis mutat érintkező pontokat a vallással. Az országgyűlés mindkét háza tart papot és tár-

gyalásait mindennap imával kezdi. Az elnök minden évben november közepe táján kijelöl egy hálaadó ünnepet – thanks giving day – a betakarítás elvégeztének örömére. Igaz azonban, hogy ez ünnepnek vallási jellege elmosódott és inkább nemzeti ünnepé vált. A hadseregben és a hajóhadnál szintén gondoskodnak isteni tiszteletről a legénység számára, de ez sem felekezeti jellegű. – Több államban törvény bünteti az istenkáromlást, vagy káromkodás közben az Isten nevének említését, hanem a valóságban büntetést e cselekményre sohasem alkalmaznak. Vasárnap és ünnepnapon a munka szünetelését a törvény kimondja ugyan, de nem igen tartják be. Különbösen is ez a korlátozás inkább gazdasági jelentőségű s külön díjazásért a munkás mindig szívesen dolgozik még ünnepnapon is. Az állam által fentartott iskolákban olvassák a bibliát, ami azonban szintén nem tekinthető egyébnek, mint egy klasszikus becsű irodalmi kincs ismertetésének.

Mindezek alapján BRYCE szerint a keresztény vallás, ha nem is törvény által bevett vallásfelekezet, mégis nemzeti vallás. Csak hogy az nem a nemzet, hanem az egyes polgárok vallásosságában és ehhez alkalmazott viselkedésében áll, amire nézve legjellemzőbb, hogy csak egyféle állami jog van náluk, külön egyházi jogot nem ismernek. Nem változtat ezen az a népies felfogás sem, hogy az amerikai nemzet Isten választott népe, ahol a Babelben megzavart nyelvű különböző nemzetiségek ismét egybegyűltek, egybeolvadnak s egy lesz a nyelvük, egy a kulturájuk, s hogy az Egyesült-Államok a szentírásban megjövendőlt országa Istennek, melyet ő különösen kedvvel és különös gondozásban részesít.

Teljes szervezetében külön áll egyház és állam. Az egyházak a polgárok bizonyos szellemi szükségéinek kielégítésére alakuló magántársulat, melyet az állam nem szabályoz, mellyel nem is törődik. Az egyházhoz tartozóságot nem tartja nyilván. Az egyes egyházakba való ki- és belépésnek semmi gátja, semmi szabálya nincsen. KAUTZ szerint is a »szabad egyház a szabad államban« elve arra vezetett, hogy az egyház az államban állammá váljék, hogy magán testületté legyen, mint az Egyesült-Államokban.

Az egyház törvényes állása az Egyesült-Államokban ugyanaz, mint a közönséges jog alapján keletkező magán-

testületeké. Szabály szerint minden vallásos testület tetszés szerint szervezkedhetik. Az állam nem kívánja, hogy engedélyt kérjék az egyház vezetésének módja iránt. E szabadság értelmében az egyes egyházak a megszokott és az európai állam-egyházakban is elterjedt vallási elvek szerint rendezkednek be. A római katolikus egyház pl. fenntartja egyetemes szervezetét, szabadon érintkeznének a Szentszékkal és a ius placeti gátja nélkül veheti át annak utasításait. A protestáns egyházak s a zsidók is valamennyien ugyanolyan egyház szervezetet tarthatnak, mint európai hitsorsosaik.

Az Amerikában keletkezett szekták szintén tetszésük szerint szervezkedhetnek.

A különleges amerikai egyházak közül a legérdekesebbek az eltűnő mormonokon kívül Christian scientisták és a Salvation army vallásos társulatai. Általános jellegök, hogy a »keresztény alapeszméket«, Krisztust mint megváltót kivétel nélkül elismerik. Valamennyi felekezet szabadon rendelkezhetik az egyházi vagyonról és akár egyszerűen megbízottak, akár bejegyzett társaságok útján kezelheti. Néha korlátozzák az egyházi vagyon maximumát, de általában az állami hatalom nem törődik az egyházzal és teljesen szabad teret enged neki a terjeszkedésre. Sőt némely állam azon a czímen, hogy az egyház működése a rendőrség és igazságszolgáltatás költségeit apasztja, vagyonát adómentességben részesíti.

Magától értetődik, hogy e türelemnek vége szakadna, ha valamely egyház akár vagyona révén, akár pedig a tagjaira gyakorolt politikai nyomás miatt veszedelmessé válnék. Mind-ezideig azonban oly bonyodalmak, mint Európában, nem keletkeztek, ami talán a vallások sokféleségének s ennél fogva megosztott erejének tudható be. A mormonok teszik az egyetlen kivételt, de ezek is csak annál fogva váltak veszedelmessé, mert theocratikus állam alkotására törekedtek az Egyesült-Államok területén belül az állam törvényeivel merőben ellenkező intézmények alapján. Ezekkel szemben is mindazáltal sokkal enyhébben járt el az állam, mint azt Európa történetéből vett példák mutatják.

Hogy mégis miért vannak egyes érintkező pontok az állam és vallás között, annak oka nem más, mint hogy az állam is erkölcsi testület, melynek élete nem merülhet ki az

anyagi és aphysikai jólétről való gondoskodásban. Az államnak is van működésében etikára szüksége. Mi sem természetesebb, mint hogy az egyes államtagok erkölcsi meggyőződése belé kerül a szervezett államba. Az államtagok nagy többsége pedig keresztény lévén, ezek az erkölcsi elvek is a keresztény vallás forrásaiból merítvék. Tehát a keresztény vallás csak annyiban érvényesül az Egyesült-Államokban, amennyiben az egyes államtagok egy valóban demokratikus köztársaságban szükségképpen érvényesülnek egyéni tulajdonságaikkal egyetemben.

Ily szempontból foglalja össze ROUSSEAU az állam vallásos szükségletét négy pontba: 1. Hit Isten létezésében; 2. a túlvilági életben; 3. a jók jutalmazása és a gonoszok lakolásában; 4. a társadalmi szerződések és törvények szentségében.

Ez a polgári vallás az, amely az Egyesült-Államok intézményeiben kifejezésre jut, de csupán bensőleg, amennyiben az állami intézkedések indokául, háttérül szolgál. Így van szabályozva az Egyesült-Államokban a két közület, az állam és egyház viszonya, amelyet Európa népei bátran követhetnek.

Az egyetem.

BLUNTSCHLI szerint az egyetemek organikus, az egyetemes magasabb tudományos képzettséget felölelő és teljes mértékben kifejlesztő intézetek. Hasonlóan mondja BRYCE, hogy az egyetem az a hely, ahol azt tanítják, ami által a tanuló korának legteljesebb és legtudományosabb képzettségét nyeri, ahol a tárgyak sorozata felöleli a szellemi élet összes fontosabb ágait

Ilyen egyetem az Egyesült-Államokban csak tizenkettő van, szól BRYCE, holott egyetemi címmel bíró intézet 415 van 7.918 tanárral és 120.000 hallgatóval. Ezek igazi egyetemek céljaikban, vágyaikban és program injaikban, de csak szakiskolák az elért eredményeket tekintve. A fenti meghatározások közül mindenesetre BURYCE-é helyesebb, amennyiben »a kor« viszonylagos tényezőjének bevonásával a fogalom köre rugalmasabb. Mindazáltal még így is alig fogadható el az egyetem meghatározása gyanánt. Nézetünk szerint az egye-

tem pozitív fogalom. Az állam törvényei által az egyetemi cím használatára jogosított intézet. Es pedig az egyetem – mint testület – egy társadalom tudósainak a tudományok továbbfejlesztésére alakult és államilag biztosított autonómiával együtt működő társasága. Mint iskola az egyetem oly legfelsőbb tanintézet, mely azok számára, akik a legmagasabb értelmi foglalkozáshoz szükséges képesítést megszerezni óhajtják, a kor tudományos színvonalának megfelelő egyetemes tudományos szakképzettséget nyújt.

Nyilvánvaló tehát, hogy nagyon nehéz dolog volna megvonni a határt a főiskolák között, hogy melyik egyetem még s melyik nem az többé. Csak relatív határozható meg tehát ez a fogalom s így az európai előkelőbb egyetemekhez mérve az egyetemi rangra az egyetemi címmel bíró intézeteknek valóban csak kis részét érdemesíthetjük. A többiekben a tudomány egyetemes művelése vagy csak másodrendű, vagy egyáltalán nem is cél s arra törekszenek, hogy az ügyvédi, tanári, orvosi, mérnöki »mesterség«-re tanítsák meg a hallgatót, a ki nem egyetemes érvényű tudományt keres az egyetemen, hanem szakképzettséget egy bizonyos pályára.

Csakhogya nagy hírű európai egyetemeken is a főcél nem a tudás önzetlen kutatása, hanem a megélhetést elősegítő diploma elnyerése s ez megint csak összezavarja a fogalmakat. Kétségtelen tehát, hogy más biztos támpontunk, mint az állam pozitív törvénye nincsen.

Az Egyesült-Államokban az első egyetemeket kizárólag társadalmi tevékenység hozta létre, vagy magánemberek bőkezűsége, vagy vallásos buzgóság s csak később kezdődött az állami tevékenység. Önmagától – mint az olasz egyetemek – nem fejlődött, sem valamely souverain egyén kegyelméből nem alakult az Egyesült-Államokban egyetem.

Az egyetemek mai szervezetében két rendszer különböztethető meg, a magán és a nyilvános jellegű egyetem. Az előbbi a régiebb, az utóbbi az újabb szervezeti alakokat mutatja. Az előbbi csoportba tartoznak az Egyesült-Államok keleti részében működő egyetemek. Ezeknek a feje az elnök. Alatta állnak a professorok. Az egyetem ügyeit a kormányzók, vagy megbízottak testülete intézi, akikre ruházták az intézet vagyona felett gyakorlandó egyetemes felügyeletet. Ami pedig a hall-

gatót illeti, annak meghatározott tanfolyamot kell végig hallgatnia. Az egyetemmel kapcsolatban vannak a hallgatók lakásául szolgáló épületek (dormitory) s a tanári testület szigorú fegyelmet gyakorol felettük. Rendszerint valamely vallásfelekezettel vannak egybekötve.

A nyilvános, vagyis új rendszerű egyetemet, többnyire a nyugati államokban valamely állam állítja fel. Az ilyen egyetemen rendszerint jogában áll a hallgatónak szabadon választani a tanfolyamát, lakhelyét és fegyelem tekintetében sincsen az egyetemnek alávetve. Vallási vonatkozása az ily egyetemnek ritkán van s az oktatás gyakran díjtalan. Számos egyetemet nem lehet azonban egyik csoportba sem foglalni. Némelyek mint magánalapítványú egyetemek kezdődtek s igazi modern egyetemmé fejlődtek, például a Yale- és Harvard-egyetemek, másokat magán emberek alapítottak ugyan, de modern szellemben, felekezeti jelleg nélkül és az egyetem minden szükségletével ellátva, ilyen például a híres ROCKEFELLER által alapított University of Chicago. Sőt oly egyetemeket is, melyeket az állam alapított, néha cooptióval kiegészülő megbízottak testülete vezet, melynek összetételére az államnak többé semmi befolyása nincsen.

Legjellemzőbb az amerikai egyetemre az állami beavatkozás hiánya. Ha a közszükséglet kielégítésére az állam állít is egyetemet, nem tartja azt állandó vezetése alatt, nem állít iskolaügyi ministeriumot, hanem külön egyetemi hatóságot alkot, mely mint legfelsőbb forum kormányozza az egyetemet. Az állami egyetem kormányát, illetve ennek tagjait néhol választják, néhol pedig kinevezi az állam kormányzója. Más egyetemeket a kormányzók, vagy megbízottak testülete-igazgat, mely vagy önmaga pótolja cooptióval elhunyt tagjait, vagy valamely külső hatóság nevezi azokat ki. Az egyetem elnöke rendszerint hivatalból tagja az egyetemi kormánynak s az egyetem be'ső vezetése, anyagi érdekeinek gondozása az ő kezében van. Az egyetem elnökének majdnem monarchikus hatalma van a tanári testület és hallgatók felett, bár az oktatás ügyeiben a tanári kar dönt. Újabban az az irány is mutatkozik, hogy az egyetem végzett hallgatói, az alumnusok választják az egyetem kormányzóinak egy részét.

Az egyetem látogatását Amerikában nemcsak az egye-

temek nagy száma könnyíti meg, hanem az a körülmény is, hogy az előképzettség tekintetében kevésbé szigorúak, mint az európai egyetemek. A felvételt kérőktől gyakran nem kívánunk középiskolai képzettséget, hanem felvételi vizsgálatot kell csupán kiállaniok. Némely középiskolának végbizonyítványait azonban elfogadják minden vizsga nélkül. Az egyetemek elterjedését biztosítja az a körülmény is, hogy az állam teljesen a »laisser faire« álláspontjára helyezkedett és az egyéni kezdeményezésnek szabad teret enged. Az állam törvényhozása hajlandó akárhány újonnan alakuló főiskolának egyetemmé avatási okmányt engedélyezni. Panaszkodnak is az egyetemek elszaporodása, a képesítés elértéktelenítése és az ellenőrzés hiánya miatt. S az amerikaiak gyakran fitymálva beszélnek egyetemeikről. És mégis az Egyesült-Államok egyik legnevezetesebb intézményét kell látnunk bennök. Itt tapasztalható a legjelentékenyebb haladás s remélhető, hogy ezek fogják Amerikának megadni azt, amit idáig nélkülözött. a tudományt. Még az európai egyetemekkel egybehasonlítva is – így szól BRYCE - egy dologban az amerikai egyetem felülmúlja azokat. Az angol egyetem szabad, de nehezen hozzáférhető, a német egyetemre könnyű feljutni, de az egyetem maga függésben van a kormánytól, míg az amerikai egyetem szabad és a legszélesebb néprétegek számára is elérhető.

Valóban az egyetemek oktatását óriási arányban veszi igénybe az ifjúság, amit előmozdít az, hogy az állami egyetemek nagy részén tandíj nincsen. így azután az egyetemre bárki bejuthat osztálykülönbség nélkül. Berendezésükben az egyetemek többnyire versenyezhetnek az európaiakkal. Tanáraikban megvan a buzgó igyekezet, hogy az elért eredmény minél magasabb legyen és a kísérletezés merészségében felülmúlják az európaiakat. E mellett számosan tudományosság tekintetében is megfelelően gyors emelkedést mutatnak. E tekintetben nagy előnyükre szolgál, hogy a felekezeti békóktól mentesültek. Még egy fél évszázaddal azelőtt a legelőkelőbb egyetemek felekezetiiek voltak. Bostonban például a Harvard-egyetem főbejáratán márvány táblába vésvé a következő sorokat olvastam:

»Miótán az Úr szerencsésen áthozott bennünket erre a földre, felépítettük lakóházainkat, ellátott bennünket a föld

gyümölcseivel s megengedte, hogy házat építhessünk az ő tiszteletére, első dolgunk volt felállítani e főiskolát, hogy mikoron papjaink, kik az Ó-hazából velünk jöttek, porban fognak nyugodni, ne műveletlen és tudatlan papok vezessék utódainkat.«

E felirat nyilván mutatja hogy az első egyetemek főleg theologiai főiskolák voltak s csak később fokozatosan bővültek ki a többi karokkal. Ma már a felekezetenélküli állami egyetemeké a vezetőszerp s bár a 415 főiskolából csak száz teljesen felekezetenélküli, ezek a legelőkelőbbek és több hallgatót foglalnak magokban, mint a többi 315 összesen.

Amint a fentebbiekből látható, az állam itt is a lehető legcsekélyebbre szorítja beavatkozását s ez a beavatkozás is időleges marad, legfeljebb az egyetem felállításáig, tehát a kezdeményezésig s az anyagi segélyezésig terjed.

Az egyetem administratív és educationalis vezetése egyaránt autonom társadalmi testületek kezében van.

KÖZLEMÉNYEK ÉS ISMERTETÉSEK.

Egyetemes társadalomtörténet.

Az ókori demokráciák.

(A. Croiset: Les démocraties antiques. – Bibliothèque de philosophie scientifique. Paris, Flammarion 1909. – 339 lap in 16. Ara: 3.50 francs.)

Az ókor demokratikus törekvéseinek legintelligensebb eredménye Athene alkotmánya; e törekvések tanulmányozója első sorban az athéneiek politikai evolúcióját, intézményeit, életmódját, cselekvéseit fogja elemezni. Szerzőnk szerint, aki módszerének alapelveiről művének a bevezetésében ad számot, ez a történeti analysis nem lehet el sociologiai és lélektani vonatkozások nélkül; mégis a sociologia, amely általános érvényű társadalmi törvényeket keres, kénytelen megállapodni az objektív, tárgyiasult tények között, aminők az intézmények, a rítusok, a gazdasági élet jelenségei; a collectiv tény ele magyarázásában ezeknél mélyebbre alig hatolhat. Más a történetíró feladata: ő az élő, a végtelenül szövevényes társadalmi realitást, a concret tényt keresi, amely elvont társadalmi törvényekkel ki nem fejezhető. A történetírásból teljesen exakt tudományt csinálni lehetetlenség. Éppen ezért napjaink történetíróinak az a törekvése, hogy csak sociologiai okokban keressék az események okait, túlzottnak tekintendő. így ma az egyén, sőt a népek psychológiájának fogalmai minők például a genie, a faj, alig szerepelnek történeti eseményeket magyarázó tényezők gyanánt. Mégis a fajra való hivatkozás alig mellőzhető. Elismerjük, biológiai értelemben alig lehet ma már szó fajokról, de kétségtelen, hogy a történelem folyamán fellépő népeknek mind megvannak a maguk sajátos, nemzeti vonásai, amelyek őket másoktól megkülönböztetik. E sajátságok talán részben socialis, de első sorban physikai eredetűek. Így az

athenei néptől bizonyos faji jelleget megtagadni bizonyára nem lehet s nyilvánvaló, hogy ez a jelleg determinálólólag hat e nép cselekvései s intézményeire. A sociologus elhanyagolhatja e tényeket, de a történetirónak éppen azzal a »személyi coeficiens«-sel kell számolnia, amely azoknak sajátos és egyéni physiognomiáját megadta. A görög faji vonásai ismeretesek, e tulajdonságok a történet előtti időkből eredő, megfejthetetlen, primitív tényékként állnak előttünk, amelyekkel magyarázatainkban élhetünk. Tanulmányunk nem akar a görög democratia apológiája lenni, nem is elvont elméletet keres: célja, hogy a történeti realitást tanulmányozza s a democratiát szükség-szerű jelenségnek tekintve, annak kifejlődését, jó és rossz oldalait egyaránt feltüntesse.

I. A legrégebb görög kormányforma a ciánok patriachalis királysága. Később e ciánok fejei egy hatalmasabb király vasallusaiként aristocratiát képeznek. A királyi hatalom csaknem absolut, mégis a későbbi liberális alkotmány csirái már itt föllelhetők: a király az előkelőkkel, a néppel tanácskozik s kell, hogy jó szónok legyen. Oly nép, amely a szó és a vitatkozás erényeit becsüli, ké:-z arra, hogy ez erényeket másoknál is elismerje, mint uralkodóinál. E királyok moralitása az Iliasból ismeretes. A VII. század folyamán a királyság helyét aristocratia és tyrannis foglalja el. Nagy városok keletkeznek, a melyekben a régi törzsfők az eupatridák aristocratikus kasztját alkotják. Az archonok és az areopag intézményei, a tribusok és phatriák szerint való társadalmi szervezkedés az Eupatrida-uralom fenmaradásának kedvezett. E czéit szolgálta Dracon törvényhozása is. A nép rendkívül nyomasztó helyzetben volt: ha akad is kis- és középbirtok, az attikai löki legnagyobb részét az aristocraták nagybirtokai foglalják le, akik a régi ciánok collectiv földjét magánbirtokká változtatták át s királyokból földbirtokosokká lettek. Úgy látszik, hogy a földművelő parasztok a termésnek csak egy hatodát tarthatták meg, a többi az urak zsebébe folyt. Ilyen körülmények között lép fel Solon a partlakókból időközben kialakult középosztály segítségével. A közvetlen bajokon az adósságok liquidációjával segítve, intézkedéseket tett a kis- és középbirtok fejlesztésére s a népnek politikai jogokat szerzett. Reformjának alapelve, hogy a politikai helyzetet a vagyoni helyzettől tette függővé: ezen elv érvényesítésével a születési kiváltság megdőlt. Tényleg a születési előjog s a teljes egyenlőség között a gazdasági kiváltság mindig szükség-szerű átmenetet képez. Következőleg Solon alapelvének érvényesítése az egyenlőség felé tett lépésnek tekintendő. Solon demokratikus reformjait össze tudta egyeztetni a hagyományok tiszteletével. Lényeges, hogy ezentúl egy polgár sem volt kizárva

a politikai jogokból s hogy az ecclesia révén, ahol a szavazás fej szerint történt, a szegények nagy tömege döntő befolyásra tett szert. Pisistratos uralma, a látszat ellenére, fontos korszakot képvisel a democratia kialakulásában. Uralma az eupatridákra és a népre egyaránt kiterjedt, hozzászoktatta őket az egyenlőség gondolatához. Pisistratos segítette a népet, hogy gazdasági nyomorából szabaduljon s végre pártolta a democratia erkölcsi érdekeit, a tudományt, művészetet és nevelést. Fiai elűzésével az aristocraták próbát tettek uralmuk visszaszerzésére, de sikertelenül. Kleisthenes reformjai a democratia teljes kifejlődését jelentik; hogy a hagyomány prestigét tönkretégye, a régi négy tribus helyett; tíz új tribusba osztotta a népet. Minden tribusba egy-egy városi, parti és belföldi trititys tartozott: így a helyi és történelmi kötelek teljesen megszűntek s az alkotmány egyedüli substratuma az egységes attikai nép. E merész reformok a francia forradaloméihoz hasonlíthatók; mindkét esetben a collectiv egység erősítése a cél, megszüntetik a hagyományoszerű csoportokat s helyökhöz mesterséges egyesüléseket tesznek. A tyrannis ellen Kleisthenes az ostrakismus orvosságát találja fel. Mindezzel a demokratikus alkotmány lényege testet öltött s a további fejlődés kisebb reformokra szorítkozik. A persa háborúk révén a »tengeriek« nagy befolyásra tesznek szert, akik, az utolsó osztály fiai, a belföldiekénél democratábbak. Athéné nagy ipari várossá fejlődik; az ily város lakossága mindig kevésbé conservativ, mint a mezei népesség. A gazdagokat a sok háború nagyon megviselte. Mindez nem maradt hatás nélkül. Pericles vezetése alatt a zeugiták is jogot nyernek az archonságra, a bírák napidíját kapnak. Az aristocratia csaknem teljesen megszűnik: a gazdagok conservativ és a szegényei; radicalisabb pártjai állnak egymással szemben, de az uralom immár végleg a népé.

II. Athene alkotmánya a végletekig demokratikus: a souverainitást a nép közvetlenül gyakorolja, a hivatalok betöltése mind sorshúzás útján történik. Igaz, hogy a politiikai jogokból arabszolgák és bevándorlók ki voltak zárva: innen az állítás, hogy lényegében ez a kormányforma aristocratikus. lény, hogy a mai értelemben vett democratiától az athénei némileg különbözik; maga a rabszolgaság intézménye s az állam kis terjedelme a problémákat lényegesen módosítják. De azért a polgárság keretében fennálló democratia nagyon hasonlít a mai államokéhoz; megvannak az oszfáyharczok, megvan a tömeguralom, amely egyes gondolkozókból ugyanazokat az ellenvetéseket váltja ki, mint ma. A nép politikai tevékenységének két fontos szerve az ötszázak tanácsa és az ecclesia. Amannak demokratikus vonásai a sorshúzás útján való kijelölés, amely útját állta a befolyások és ambi-

tiók érvényesülésének s minden polgárnak egyenlő kilátásokat nyújtott. Minden lelépő hivatalnok felelősséggel tartozott. A *soverain* hatalom az *ecclesia*, mely nem parlamentjeinkhez, inkább meetingjeinkhez hasonlítható. Legfontosabb alkotmánybiztosíték a *γραφὴ παρανόμων*. A népgyűlésben nehéz volt érvényesülni, ezért lett a politikai ékesszólás külön *carrière* főeszköze. Az igazságszolgáltatás is a nép kezében van: a Heliaiai alig más egy nagy néptörvényszéknél, amelyet a bírák nagy száma inkább politikai gyűléshez tett hasonlóvá. Itt is érvényesültek a demokratikus jellemvonások: az egyes sectiók működésének rövid tartama, a nagy szám döntő befolyása, a sorshúzás útján való kijelölés. Ugyané szellem érvényesül a tisztviselők szervezetében: csaknem mind inkább collegiumokra, mint egyénekre vannak bízva. A tulajdonképpeni tisztviselők mellett a szónokok mintegy önkéntes hivatalnokoknak tekinthetők. Minden pártnak, véleménynek meg volt a maga szónoki személyzete, szabályszerű utódlással. Szinte olyan miniszterfélék.

A hadügy a polgárok vállán nyugszik: szárazföldiek a hopliták, az alsóbb néposztály fiai a tengeren szolgáltak.

A pénzügy elég nehéz problems: a közvetlen adót a tulajdon elleni merényletnek tekintették. Az állam jövedelmei részben kincstári birtokokból, részben a metoikosok és rab-szolgákra kivetett fejadóból, végre a közvetett adók, confiscatiók stb.-ből állottak. Még többet hozott a szövetségesek adója, a gazdagok többé-kevésbé önkéntes adományai, a symmoriák, liturgiák.

Ez alkotmány szinte ultrademokratikus jellege szembe-tűnő: féltékeny egyenlőség, a vagyonnal járó nagy terhek, a nagy tömeg *soverainitása*. Még burokratia sem lehetséges, mert nincs állandó tisztviselő-osztály. Minden örökös mozgásban van. Pericles halotti beszédje mutatja, milyen politikai eszményt kerestek az atheneiek a maguk alkotmányában: ez az intelligens, nemes *democratia* Görögország iskolája; egyenlőség, békeszeretet, szabadelvűség jellemzik. Az egyenlőség mindenkítől megkívánja a törvényeknek való engedelmességet, de az állami beavatkozást sehol sem viszi az egyén elnyomásáig. Ámde kedvezőtlen ítéletekkel is találkozunk: az *aristocrata* irodalom a *democratia*t durvasággal és tudatlansággal vádolja. A *philosophusok*, nagyrészt *intellectualisták*, alig ítéltettek kedvezően erről az alkotmányról, ahol a tudás nem érvényesüket, amely egyenlő jogokat ad az utolsó matrónának és Sokratesnek. Isokrates is több erénynyel fölruházott *democratia*ról álmodik. Lássuk most, hogy ezen intézmények keretében milyen volt az erkölcsiség, az élet?

III. Athene népét értelmesség és erély jellemzik, de a hidegvérnek és kitartásnak sokszor híjával van: »Képes volt

nagy dolgokat vinni végbe, de főleg ama föltétel alatt, hogy gyorsan vigye végbe azokat.« Philanthropikus hajlamai mindenütt föllelhetők: a rabszolgákkal való viszonyt gyakran melegség, a családi életet szabadság és szelídség jellemzik. Ez a szellem a politikai életen is meglátszik: a politikai harczok aránylag sehol sem voltak szelídebbek, mint Athéneben.

Az erkölcsiség mindig kielégítő, a nép gyakorlatias életfelfogása az erényt jó üzletnek tekintette. A honszeretet erős, mégis az athénei legyőzhetetlen individualista: érthető, hogy az állam gyöngülése e hajlamnak kedvezett s később az önös szellem kifejlődését okozta, A természetes hajlamokat erősítette a nevelés, amely Athéneben egészen magánosok ügye volt. A hagyományos lelki harmonizálást a sophistika más irányba terelte: általa jött létre a gazdagok és szegények között megnyilatkozó nagy műveltségi különbség. De az intellectualis forradalomnak a politikai életre nem volt nagy hatása: a tiszta gondolkodás emberei a cselekvést nem szerették. A vállásnak kétségkívül nagy szerepe van, de minthogy dogmákat nem ismer és főleg a ceremóniákra szorítkozik: sem a gondolkodásnak, sem az erkölcsiségnek nem lehetett szabályozója. Csak amennyiben a művészeteknek teljes szabadságot engedett, hatott közvetve a vallás a műalkotások révén. A művészetnek mint nevelési tényezőnek befolyását nem lehet túlozni. Mégis a művészet inkább speculativ, mint gyakorlati erő, inkább a képzeletet és finom ízlést, mint az akaratot és jellemet erősíti. A tudomány dialectikus, telve scepticismussal. A nevelési tényezők között alig van olyan, mely az erős individualista hajlamokat megszoríthatná.

Ami politikai műveltségüket illeti, bizonyos, hogy egy népnek sem volt több alkalma intézményeiben, hogy a politikát megtanulja, Mindenre szereplés várt, ítélnie, döntenie kellett. A szónokok nagy hatása nyilvánvaló; a népgyűléseken övék volt a főszerep, annál is inkább, mert az aristocrata és conservativ pártok tartózkodtak a nyilvánosságtól. Az aristocrata párt inkább a titkos clubok révén dolgozott, A párt-szellem erősebb volt a polgári solidaritásnál: pártérdekek támogatására nem átalották az idegen segélyt. Thrasybulos után az aristocrata párt teljesen letört, de helyét egy másik, félig-meddig conservativ alkotmánypárt foglalta el, amelynek tagjai önző módon főleg saját vagyoni helyzetök fentartására törekedtek. A szónokok gyakorlatuk révén nagy politikai értelmiségre tettek szert; beszédjeik mindig fenköltek, nemes eszmékkel telvék. Valódi államférfiú beszéde óriási hatalom volt, mint egy Demosthenesé. Politikai erkölcsiségöket azonban erősen rontotta, hogy nem válogattak az eszközökben, hogy egymás erkölcsi tekintélyét tönkretegyék. A sok személyi harcz rontotta a politikai élet tisztaságát. Végül nagy baj, hogy a szó-

nokok kénytelenek pénzt elfogadni beszédjeikért, aminek veszélyei nyilvánvalók.

Ilyen intézmények, ilyen erkölcsiség volt az a légkör, amelyben az athénei társadalom élt és működött.

IV. Athéné belbékéjét a democrata alkotmány szépen biztosította. Az oligarcha pártot nem sikerült ugyan végképp félretolni, de föllépése mindig csak külháború idején volt lehetséges. Ám a democratiát alulról is fenyegette veszély: a communista eszmék s az uralkodó pártok despotikus hajlama. A communismus a levegőben volt, különböző tanai közül legnépszerűbb az a mérsékelt reformtörekvés, amely nem a javak közösségét, hanem az ingatlan egyenlőségét követelte. A dóivándorlás példát adott az egyenlő földfelosztásra; a gazdasági forradalmat a reformátorok mindig ebben a formában képzeltek s ezt várta a nép Solontól is. Mégis a socialismus nem képezett veszélyt a democratiával szemben. A rabszolgaság, a napidíj intézménye, a liturgiák révén életben lévő mintegy progressiv adózás mérsékelték azokat a gazdasági bajokat, amelyekkel a mai társadalmak küzdenek. Másik veszedelem az állami despotismus: ellenszerei a törvényhozás szabadelvűsége s a szövetkezés teljes szabadsága. Nagyobb baj, hogy az állandó központi hatalom hiánya a vádemelést is teljesen a magánosoknak hagyta; ez az alkotmány túlnagy szabadságot engedett az emberi természet káros ösztöneinek. De viszont tény, hogy a pörösködéssel való visszaélés a hatalommal való visszaélést szüntette meg.

A külpolitikának főproblémái a barbárokkal és a többi görög államokhoz való viszony. A persákkal szemben a győzelem dicsősége a democratiáé; az aristocrata államok a persákkal inkább rokonszenveztek. Athéné hagyományos politikája a többi görög állammal szemben a demokratikus mozgalmak erősítése volt. imperialista kísérlete, hogy szövetségeseit egy egységes állammá tömörítse, nem sikerült: a kitört harczból Athéné meggyöngülve került ki, népe öregedni kezdett s kezdte a magánélet örömeit az állam dicsőségénél többre tartani. A nemzeti demokratikus politikának utolsó nagy alakja Demosthenes, Fülöp ellenfele; vele az athénei democratiának politikai története véget ér.

Bizonyos, hogy két század leforgása alatt egy nép sem alkotott annyi figyelemre méltót, mint az athénei. Különösen ami a művészeteket illeti, ezeket a demokratikus szabadság fejlesztette ki. Ha más téren az Individualismus nem járt károk nélkül, a művészi alkotás terén annál inkább érvényesülhetett. Egyébként a hagyomány és közizlés befolyása alatt sohasem vitte a bizarrnak és raffinálnak a kereséséig. Sokrates elítélése ellenére, amelynek főoka az volt, hogy a philosophais a harminczakkal solidarisnak tűnt föl, azt is el lehet mondani,

hogy seholsem volt nagyobb a gondolatszabadság, mint Athénében.

V. A többi görög államok közül Athéné szövetségesei nagyrészt ugyanezt a mintát követték, így: Samos, Chios és Lesbos. Másutt örökös véres küzdelmek folynak az uralomért, mint Corcyrában. Ki kell még emelnünk az arkadiai Mantinéát, amelynek fekvése szabadságát biztosította s valóságos paraszt-democratiát tett lehetségessé. Itt látjuk első példáját a képviseleti rendszernek; ugyanis a nép választókra szavazott, akik azután a tisztviselőket választották. A sicíliai városok – például Syracusae – nem tüntetnek föl egységes fejlődést, hol a conservatively hol az aristocraták kerekednek felül. A demokratikus alkotmányok közé sorozza ARISTOTELES KARTHÁGÓÉT is, szervezete azonban nem eléggé ismeretes. Rómát öt századon át aristokratikus senatus kormányozta, mégis a valóságban a görögökéhez hasonló demokratikus evolution megy keresztül. Az ős ciánok a synoekismus útján összeolvadtak: fejeikből a patríciusok lettek. A király ezekkel szemben a népre támaszkodik: a plebs alkotmányos jogokat nyer a centuria-rendszer révén, amelylyel a születési kiváltság helyét kezdi elfoglalni a vagyoni. A királyság megszüntetése az aristocraták műve; ezekkel szemben a nép hosszú századokon át küzd az egyenlőségért. A helyzet nehezebb volt, mint Athénében, mert az aristocratákat erős kasztszellem jellemzi s uralmuk fönmaradását vallásos és katonai okok is elősegítik. A döntő mozzanat a tribunság kivívása. Mi sem jellemzi jobban a formalista és subtilis római szellemet, mint ennek a hatalomnak az eszméje, amely lényegében negativ s mégis csaknem ellenállhatatlan. Mint fejlődött tovább Róma alkotmánya, ismeretes.

Összefoglalásul constatálja CROISET, hogy az antik és a modern democratiák között néhány fontos különbség van: a rabszolgaság, amely a gazdasági problémákat enyhíti; a kis terjedelem, amely nem tette szükségessé a képviseleti rendszert. Mégis a lényegben nincs nagy különbség. Ha e politikai evolutio tanulságát levonjuk, látjuk, hogy a hatalom a királyról a nemesekre, ezekről a gazdagokra szállva, halad mindjobban az egyenlőség felé: ez a politikai transformatiók szigorú törvénye. Hogy a görög democratiának vannak hibái, kétségtelen; így, hogy az egoismushoz vezet. Mégis végeredményben nem oly rossz, mint PLATON hitte: minden államformának az adja meg a jóságát, hogy mily szerepet játszik benne az erény, a közjó keresése. A democratiában – legalább is fénykorában – nyilván meg volt az az erény, amit PLATON igazságosságnak, mi solidaritásnak nevezünk.

Nagy Dénes.

Közgazdaság.

Közgazdasági előítéletek.

(Yves Guyot: Les préjugés économiques. Paris 1909.)

Minden tudományos probléma csirájában hordja azt az életerőt, amelytől termékenységének határa függ. Korán meglátni ezt a határt, korán felismerni az e határ mögött rejlő új problémát, ez a tudományos intuitió elsőrendű ismerve. Az ilyen elme munkája óriási munkamegtakarítást jelent a tudományos termelésre nézve, mert új, termékeny területek kikapcsolását teszi lehetővé azoknak, akiket a régi, csaknem meddő talajon már-már a tudományos túlszaporodás veszedelme fenyegetett. S ha ezek között mégis akadnak olyanok, akiknek gondolkodásában a tehetetlenségi erő nem engedi érvényesülni a gazdaságosság törvényét, akik a megszokott ugar sovány hozadékát többre becsülik az újonnan felfedezett televény gazdag termésénél, úgy az ilyenek a tudomány előhaladásához vajmi kevéssel járulnak.

YVES GUYOT új műve is alig kerülheti el ma ezt a szigorú, de igazságos bírálatot. Azok a problémák, amelyekkel ő foglalkozik, bennünket már kevésbé érdekelnek; azok az előítéletek, amelyekéi megczáfolni és legyőzni törekszik, nem a mai tudomány előítéletei. Igazságai régi részgazságok, amaz előítéletek pedig egy hibáiban nagyrészt már corrigált tudományos korszak termékei.

A nemzetgazdaságtan tudománya – hála Istennek – túlnőtt már a parlamenti szónoklatok, vezércikkek és »közgazdasági rovatok« keretein. Publicisták, törvényhozók és pártvezérek még ma is szabad kereskedők, védvamosok, vagy esetleg socialisták, ám a nemzetgazdaságtan tudománya már túl van ezeken az irányokon. Mivel azonban a művelt nagyközönség gazdasági ismereteit ma is a parlamenti beszédekből és a publicistika termékeiből meríti, készségesen elhisszük GUYOT-nak, hogy hazájának értelmisége még mindég osztja a protectionismus, illetve a socialismus tévedéseit, s így elismerjük, hogy e tévedések eloszlátása annyival kívánatosabb, amennyivel a manchesteri nemzetgazdaságtan részgazságai többet érnek az említett két irány előítéleteinél. Ennyiben tehát, de csakis ennyiben, elismerés illeti GUYOT megkapóan világos fejtegetéseit. Ám a másik, a tudományos szempontból sajnálattal kell megállapítanunk, hogy a gall szellem eme kiváló

képviselője, valamint a francia nemzetgazdaságtan nagy része még most sem tudott kiszabadulni a klasszikus közgazdaságtan által megállapított keretektől s így nagyrészt mellőzi azokat az érdekes eredményeket, melyeket a németek, osztrákok, hollandusok és amerikaiak az utolsó évtizedekben felszínre hoztak.

Európai hírű férfiakról lévén szó, illő, hogy állításainkat részletesen indokoljuk. Annál szívesebben tesszük ezt, mert hisz éppen GUYOT példája mutatja, mennyire alkalmas a dialektikai módszer saját álláspontunk kidomborítására. A kitűnő író ugyanis művét párbeszéd alakjában írta s így ellenkező nézetek czáfolása közben szellemesen fejti ki az általa képviselt felfogást.

A következőkben tehát rá akarunk mutatni a GUYOT által képviselt klasszikus nemzetgazdaságtan kirívó tévedéseire és amaz okokra, melyek a protectionismusnak és socialismusnak lehetetlenné tették, hogy emez ösztönszerűen megérzett tévedések felett végleges győzelmet arassanak. Látni fogjuk, hogy úgy az említett tévedések, mint a másik két irány balsíkerei is a főprobléma helytelen felállítására és mindhárom iránynak egy közös alaptévedésére vezethetők vissza.

Nagy mesteréhez, SMITH ÁDÁMHOZ híven GUYOT is a gazdaságossági alapelvvel kezdi. E szerint minden emberi törekvés oda irányul, hogy a lehető legnagyobb szükséglet elégíttessék ki a legkisebb áldozat árán. Ezen az alaptételen épül fel a manchesteri nemzetgazdaságtan egész rendszere s itt mindjárt megállapíthatjuk, hogy főként ezen tétel hibás értelmezéséből erednek ez irány végzetes tévedései. Miután ugyanis a szükségletek kielégítése első sorban a javak mennyiségétől függ, mert hisz a legtöbb szükséglet tényleg javak segítségével elégíttetik ki, SMITH egyszerűen *mennél több jóság termelését tekinti czélnek*, ami a lehető legkisebb áldozat árán érendő el. Most már azután csak azt vizsgálja, hogyan viselkedik a földjára, tőkeamat és munkabér ezen czél megvalósulása közben. Így jut el azon eredményre, hogy a nemzeti vagyon gyarapodásával a földjára és a munkabér növekszik, a tőkeamat azonban csökken. Az előbbi kettő növekedését tehát *üdvösnek*, az utóbbiét pedig *károsnak* tartja valamely országra nézve s ezért a földbirtokos és munkásosztálynak mennél nagyobb, a tőkésnek azonban mennél kisebb befolyást kíván juttatni az államélet irányítására. SMITH követői azután sokat javítottak ezen tételre, ám az »üdvös« és »káros« fogalmat valamennyien a termelés eredményességével illetőleg eredménytelenségével azonosították. »Les économistesY, – úgymond GUYOT, – »étudient les moyens économiques propres à seconder les progrès techniques vers l'économie de l'effort.« (16. 1.) A javak azonban csupán szüksé-

ges, de nem elégséges feltételei az emberi szükségletek kielégítésének; ha már a gazdaság az egyén jólétét is csak lehetővé teszi, anélkül, hogy azt biztosítaná, még kevésbé biztosítja a nemzetekét.

Hogy SMITH ezen sarkalatos tévedése mégis egész a mai napig fennmaradt, annak oka főként az ellenkező nézetek gyengesége, amelyeket vajmi könnyű GUYOT-nak is halomra dönteni. Innen származnak továbbá ama nemzetgazdaságtani törekvések, amelyek az efajta viták meddőségét megunva, mindennemű ethikai értékítélettől idegenkednek.¹⁾

Amíg azonban bölcsélet és sociológia nem tudnak lemondani arról, hogy a természet, illetőleg a társadalom functióiban cél gondolatot keressenek, addig a nemzetgazdaságtan sem nélkülözheti a teleologikus szemléletet. A nemzetgazdaságtannak nemcsak joga, de egyenesen legfőbb kötelessége ama végső célt keresni, amelyhez a nemzetgazdaság közeledik, azt az eszmét, amely a gazdasági fejlődésben megvalósul. Ám a pozitív törvénytől azért még vajmi nehéz (ha nem lehetetlen) megtalálni az utat a normatív törvényhez, s így a cél gondolat bármily lelkiismeretes felépítéséből még nem következik okvetlen a »káros« és »üdvös« fogalmának pontos megállapítása. Ez utóbbi feladatot különben bátran át is engedhetjük a publicistikának.

A classikus nemzetgazdaságtan sarkalatos tévedése tehát eredményesen csak két szempontból bírálható. Az első a metaphysikai álláspont, mely a cél gondolat feltétlen tagadása folytán alig számíthat nagyobb népszerűsége. A másik a mi fentebb jellemzett álláspontunk, mely a régi helytelen cél gondolat helyébe újat óhajt állítani.²⁾ Természetes, hogy a protectionisms és socialismus nem bölcséleti cél fogalmai viszont nem szállhatnak szembe GUYOT érvelésével. Az olyan iránynak, mely a honi termelés védelmét, illetve a munkabérek emelkedését tűzi ki indokolatlan cél gyanánt, meg kell dőlnie a GUYOT téves, de legalább érthető cél fogalmával szemben.

Mennél több jószágot termelni a legkisebb áldozat árán, – mondja GUYOT – ez az emberig társadalom gazdasági tevékenységének legfőbb törekvése. Üdvös mindaz, ami e törekvés szolgálatában áll és káros, ami annak érvényesülését akadályozza. Védővám, sztrájk, ca-canny, munkásjóléti törvények, tehát a nemzetgazdaság legnagyobb veszedelmei,

¹⁾ E sorok írójának talán már a közel jövőben alkalma lesz közzétenni ama vizsgálatait, amelyek egy új cél fogalom megállapítására vonatkoznak.

²⁾ Ezt az irányt a legutóbbi bécsi szociálpolitikai congressuson W. Sombari képviselte.

egyedül boldogító csupán a szabad verseny, a gazdasági erők szabad érvényesülése.

Ha a »káros« és »üdvös« közötti megkülönböztetéshez ragaszkodunk, másrészt nem tudunk számára a GUYOT-énál jobb ismérvet megjelölni, úgy a vitában sikerre nem számíthatunk. Ha azonban sikerült kimutatnunk, hogy a manchesteri nemzetgazdaságtan helytelenül állapította meg a gazdasági élet legfőbb irányzatát, akkor GUYOT összes normatív következtetései önként megdőlnék.

Hogy a védővámok például nem növelik a nemzeti termelés eredményét, azt szívesen elhisszük GUYOT-nak. De nem látunk okot arra, hogy emiatt ezt az intézményt károsnak tartsuk. S mivel a tétel ezen második része nem áll, az első viszont nem érdekel.

Az újabkori nemzetgazdasági írók figyelme éppen az érdeklődés eme hiánya folytán fordul újabb problémák felé. MARX friss intuícióval tett kísérletet megrajzolni a gazdasági fejlődés jövőjét. Kár, hogy egy új termelési rendszert jelöl meg cél gyanánt, holott ez csak eszköz lehet valamely cél elérésére. WAGNER különösen azt hangsúlyozza, hogy a termelés minden módját jogintézmények biztosítják s ezzel ledönti ama képzelt válaszfalat, mely eddig szabad verseny és állami beavatkozás között fennállott. Megállapítja a termelés három rendszerét, de a köztük levő viszonyban nem tud határozott fejlődési irányt felfedezni. Míg WAGNER és követői főképp a nemzetgazdasággal foglalkoznak, addig az osztrákok, MENGER KÁROLY-lyal az élükön, az egyéni gazdálkodás célját és lényegét töreksenek tisztázni. Bármily eltérők is ez irányok, tudományunka; jelentékenyen gazdagították s ha a classicus nemzetgazdaságtanra nem is mérték döntő csapást, alaposan kikezdték annak épületét.

Hogy GUYOT mégis e problémák egyikéről sem vesz tudomást, annak okát a gondolkodás amaz érdekes jelenségében látjuk, amelyet a német psychologusok, a physikai tehetetlenségi erő analógiájára »geistiges Trägheitsmoment«-nak neveztek el. Nem akarjuk ismételni amaz általános bírálatot melyet a bevezető sorokban erről a különben rendkívül szellemes íróról mondottunk, de meg vagyunk győződve arról, hogy fejtegetéseink e bírálatot teljesen indokolták.

Dicséretéül még meg kell jegyeznünk, hogy ő is érzi a manchesteri főproblema elégtelenségét, bár ezt az érzést sikerül azután megnyugtathatnia. Hivatkozva ugyanis BERNSTEIN statisztikájára, szembeszáll az *accumulatio*, *concentratio* és *elnyomorodás* elméletével (148- 156. 1.), de *a munkabér emelkedésének határát elismeri*. Ám az is természetes, hogy nem megy bele a javak eloszlásának problémájába, hanem – amint az egy orthodox nemzetgazdasági íróhoz illik – a kérdést a termelés korlátoltságá-

nak SMITH-féle (128. 1.) és a túlszaporodás MALTHUS-féle elméletével intézi el. »La vérité est«, – úgymond – »que le globe terrestre ne fournit pas assez de substances pour nourrir, vêtir et loger convenablement les 1.600 millions d'habitants, qui s'agitent sur sa surface« (181. 1.). A probléma tehát szerinte nem a javak eloszlásának módja, hanem a termelés kiterjesztésének mikéntje.

Még szájalmasabb az a kísérlet, amely a progressiv adózás és az értéknövekedés megadóztatása ellen irányul. Ezekről ugyanis nem mondható, hogy a nemzeti termelés csökkenését idézik elő, de mint afféle állami beavatkozások, mégis rászolgáltak minden becsületes szabad kereskedő mélységes ellen-szenvére. A progressiv adóról tehát kimutatja GUYOT, hogy az *a tulajdon elkobzása, melyhez az államnak nincs joga* (168. 1.), az értéknövekedésről pedig, hogy annak *létrehozásában a tulajdonosnak is része volt* és így az arra vonatkozó igénye nem vitatható (172 – 177.].).

Fennebb kifejtettük, hogy normatív tételek tudományos felépítését nem tartjuk lehetségesnek. De, ha ebben tévedtünk is, az az egy bizonyos, hogy minden normatív rendszer első alaki kelléke ama legfőbb norma, amelyre a többi tételek visszavezethetők. A főnorma elégtelensége vonja maga után az egész rendszer alaki lehetetlenségét.

A szabadkereskedelmi iskola legfőbb normája a termelékenység. Ha ez az elv GUYOT-nak nem elég, ha a főnormán kívül még melléknormákra (a tulajdon szentsége, a termelő eszköz birtokosának joga a termelés eredményéhez) is szüksége van, úgy ez világos bizonyítéka az egész rendszer ingatag voltának.

Végül még egyszer kiemeljük, hogy bár a tudományos bírálatot sok tekintetben erősen kihívja GUYOT ezen műve, az a legjobban megírott könyvek közé tartozik. Világos okfejtése és irányának választékossága végtelenül hasznossá teszik azok számára, akik tudományunk történetének egy rég letárgyalt fejezetét eredeti és mégis rövid munkából óhajtják megismerni_

Riesz Sándor.

Jogtudomány.

A magyar vallási jog.

(Virágh Gyula: A magyar vallási jog és ferdeségei. Budapest, Benkő Gyula 1910.)

A fenti címmel szerző, kinek neve a családjogi irodalom terén előnyösen ismert, rövid foglalatját adja a gyermekek

törvényes vallását meghatározó, jelenleg érvényben álló összes jogszabályoknak. Jogi szempontból főcélja azt bizonyítani, hogy, bár a vallás szabad gyakorlatáról szóló 1895: XLIII. t.-cz. azt mondja, hogy mindenki szabadon választhat és követhet bármely hitet és vallást, ez a gyakorlatban a további tételes rendelkezéseknél fogva tisztán illusorius elméleti tétel és hogy hazánkban a vallási jog ezen elvi kijelentés dacára is nem a magánjogi *codificatio* tárgya, hanem közjogi, helyesebben közigazgatási jogi szabályozást nyert, s így mintegy a rendészeti ügyekkel, »akár csak az útrendészet«, egy sívonalon álló jogállapot keletkezett. A kérdés ezt az oldalát illetőleg szerencsés tárgyilagossággal polemizál KOVÁTS GYULA tanár álláspontjával, ki azt a nézetet képviseli, hogy a vallás nálunk a meglévő tételes intézkedések dacára is lényegében az egyén magánjogát képezi. A szerző által túlon-túl halmozott érvek nem is érvek, hanem tételes rendelkezések, kétségtelenül meggyőzhetnek mindenkit, hogy a vallási jog szabályozását nálunk magánjogi jellegűnek venni épp oly optikai csalódás, mint aminő optikai csalódással szoktuk szemlélni közjogi rendszerünkben a »regnum independens« csalóka kifejezését, melyet tételes rendelkezések (? Sz.) és a tényleges állapot is megcsúfol.

A szerző különösen a gyermekek és kiskorúak törvényes vallására vonatkozó rendelkezéseket fejtegeti, és több igen frappáns példával bizonyítja, hogy a tételes rendelkezések mint kényszeríthetik a szülőket arra, hogy gyermekeiket legjobb vallásos meggyőződésük ellenére neveljék, vagy pedig kénytelenek a törvényes rendelkezésekkel ellentétbe jönni. Ezen kérdés tételes jogi szabályozását és *casuistikáját* két fejezetben tárgyalja, mely a könyvecske gerinczét teszi. A III-ik fejezet a külföldi jogállapot legfontosabb intézkedéseit ismerteti tömör rövideggel. Kimutatja, hogy bizonyos vonatkozásokban, különösen a szülők részére a gyermekeknek mely vallásban leendő nevelését illetőleg biztosított szabad elhatározás tekintetében még az osztrák törvény is – amely pedig régebb keletű – szabadelvűbb alapon áll, mint a mi egyházpolitikai törvényhozásunk, mely annyi izgalom és erőfeszítés közt jött létre.

A vallások védelmére és az idegenek vallásgyakorlatára vonatkozó rendelkezések után szerző *az egyház* és állam tételes viszonyát ismerteti, de mint minden kérdésben, úgy különösen ebben is jelzi az általa helyesnek vélt egyházpolitikai álláspontot, mely ez utóbbit illetőleg az egyház és állam lehető szétválasztásában, az állami *souverainitás* kidomborításában és az egyházakra kiterjedő főfelügyeleti jog erélyes és hatályos érvényesítésében jut kifejezésre. Az egyház és állam viszonyát illetőleg az amerikai rendszer híve, s álláspontja

mellett nem kisebb tekintélynek, mint DEÁK FERENCZNEK szavait idézi: »Az északamerikai Egyesült-Államok azon elvből indultak ki, hogy az állam a cultusok dolgába mennél kevesebbet avatkozzék ... *ez a rendszer jobb, czélszerűbb, mint az európai*, mert alapja az, hogy az állam ne, vagy csak mennél kevesebbet avatkozzék a cultusok ügyébe, és csak annyiban, amennyiben a status fentartása szükségessé teszi.« Az államnak az egyházakkal való viszonyának egyenlővé és igazságossá tételét illetőleg szükségesnek tartja a secularisatiót – mit nemzetgazdasági szempontokkal is indokol – és az iskolák államosítását.

Amint ezekből.; látható, a füzet nem kizárólag jogi munka, hanem publicisticai »társadalmi« problémákat is felvet és azokat erősen anticlerikális irányban kívánja megoldani. A füzet sokkal kisebb terjedelmű, hogy a felvetett kérdések társadalmi vonatkozásait teljesen kifejthesse és megalapozhassa. De ez a része terjedelmileg is, másodrendű a tételes jogállapot ismertetéséhez képest. A tételes jogszabályok összefoglalásával hasznos munkát végzett a szerző, érdemül kell felróni folyékony, világos, érthető magyaros Írásmódját. E tekintetben előnyösen üt el a legtöbb jogi munkától, melyek szerzői sehogysém bírnak megszabadulni a régi curialis stylus sallangjaitól.

Sz. K.

Politika.

A végrehajtó hatalomról.

(Harrer Ferencz: Az állami szervezet alapjai, különös tekintettel a végrehajtó hatalomra. Budapest, lüO.)

Tudományos irodalmunkban a közigazgatási jog és a közigazgatásban van legkevésbé képviselve. Ha a szorosabb értelemben vett jogtudomány művelését az államhatalmak régi, de az elmébe mélyen meggyökeredzett hármass felosztása (törvényhozói, bírói és végrehajtó hatalom) szerint vizsgáljuk, azt találjuk, hogy a harmadiknak körébe vágó kérdések tudományos tárgyalása sokkal kisebb terjedelmű, mint a másik két ág egy-egy részletkérdéséé. Igaz, hogy vannak e téren is kiváló munkák, de számuk nagyon csekély, az egyes részletkérdéseket tárgyaló mű pedig alig van. Az egyetemeken – első sorban a budapestin – kiváló tanárok adják elő a két tantárgyat, de már a tanszékek számának elosztása és külö-

nősen a mai tanárokat majdan helyettesítendő magántanárok és a külön collegiumok hiánya arra látszanak mutatni, hogy a végrehajtó hatalom működésének ismertetése, elméletének kifejtése, mint tudomány, sokkal csekélyebb jelentőségű, mint pl. a büntetőjog vagy magánjog, vagy akár a római jog tudománya.

A gyakorlati életben is a végrehajtó hatalom a hamupipőke szerepét játssza. Semmibe sem veszik. A legjobb esetben szükséges rossznak tekintik. A politikai világban és a társadalomban vezető szerepet játszó férfiak legnagyobb része még a szabadelvű korszak uralma befolyásának növekedő idejében és fénykorában tanult, akkor szívta magába és alkotta meg világnézetét, akkor kezdett szerepelni. Ez a világnézet pedig a nagy forradalom eszméiből fejlődött, annak egyenes kifolyása, logikai következménye. A nagy forradalmat megelőző állambölcselet hívta életre a régi hármás felosztást, ez merevítette meg az elválasztó határokat és vitte be a forradalommal az államéletbe azt a gondolatot, hogy a szabadság csak úgy biztosítható, ha a törvényhozói hatalom és bírói hatalom a végrehajtó hatalom fölé emelkedik s az előbbi teljesen lenyűgözi, az utóbbi pedig háttérbe szorítja azt.

A nemzet szabadságának biztosítékául a népparlament által gyakorolt törvényhozói hatalmat, az egyén szabadságának megóvását a végrehajtó hatalomtól függetlenül felruházott bíróságok szervezett működésében látták. Ennek megfelelően biztosították azután, úgy a parlament, mint a bíróságok tagjainak jogi és – közvetve, vagy közvetlenül – anyagi helyzetét. Sociologiai szempontból is érdekes az a jelenség, hogy egy társadalom mindig azon functionáriusainak anyagi helyzetét és függetlenségét biztosítja leginkább, akiknek működését a legmagasabbra becsüli.

A végrehajtó hatalom háttérbe szorítása annyira ment, hogy éppen Franciaországban a három hatalmi ág egyensúlya, a törvényhozói előnyére fordult át és a törvényhozás zsarnokilag nyomja el a közigazgatást. Az ottani közéletnek tanulmányozása világosan mutatja, hogy Franciaország lejtőre jutásának ebben keresendő az egyik oka. Nálunk is a törvényhozás tagjainak óriási befolyásuk van a végrehajtásra, úgy a törvényhatóságoknál, mint a ministeriumokban. Az ez ellen intézkedő törvényeknek egyszerűen semmi erejük sincs. A bíróságok előtt is nagyobb szerencsével szerepelnek a képviselő ügyvédek. Sőt a végrehajtó hatalom még megmaradt erejét arra használja, hogy beavatkozzék a bírászkodásba és pedig desorganisálólag, tehát éppen ellenkezőleg, mint ami a hivatása volna.

Nálunk különösen belevette magát a közfelfogásba az a gondolat, hogy Ausztriával szemben első sorban a parlament es a bíróságok menthetik meg az ország függetlenségét.

Hogy az előbbi milyen tarthatatlan, azt mutatják épp a legutóbbi öt év eseményei. Minden olyan szándék nélkül, melylyel a bíraskodás fontosságát, vagy függetlensége biztosításának szükségességét tagadni akarnám, csak utalok arra a tényre, hogy daczára pörlekedő hajlandóságainknak, több millióra megy nálunk is azoknak a száma, kik sem büntető, sem polgári bíróság előtt soha sem voltak s úgy sok-sok emberre nézve teljesen közömbös a bíróságok működése, míg egyetlenegy olyan ember sincs, akinek ne lett volna dolga a közigazgatással.

Már az egynapos csecsemő jóléte is nagy mértékben függ a közigazgatás helyes, vagy helytelen működésétől. Bizonyos az is, hogy az a sok mindenféle egylet, mely a társadalom jóléte érdekében működik, mind együttvéve nem tud annyit elérni, mint a mennyit elérhet egyetlenegy jól szervezett közigazgatási hatóság jó irányú ténykedése.

Hogy ennek daczára nem ösmerik el nálunk a közigazgatás fontosságát, ez jó részben éppen azon fenn vázolt körülményben keresendő, hogy irodalmilag alig foglalkozunk a közigazgatástan tudományával.

Annál örvendetesebb jelenség, hogy HARRER FERENCZ részletesen foglalkozik a végrehajtó hatalom szervezetével és működését tudományosan tárgyalja.

A mű három főrésze oszlik. Az első, államtani része az első és második fejezetben az állam és a társadalom viszonyáról szóló elméleteket, az állami lét keletkezését és tartalmát, az állami működések szabályozását ismerteti. A mű utolsó része részletesen és bő irodalmi kivonatadás mellett tárgyalja az önkormányzatot. E két rész közé esik a könyv főrésze, mely a végrehajtó hatalomról szól.

Az állam és társadalom viszonyát tárgyaló elméleteket a szerző röviden, de igen velősen, könnyen áttekinthetőleg jellemzi. Az egyik felfogás szerint az állam és társadalom *lényegileg különböző*; az állami élet mozgatója valamely *metafizikai tényező*, a társadalmi *anyagi erő*, az *érdek*. Az első felfogást szerző nyomán *dualistikusnak* nevezhetjük. Ezt vallják STEIN LŐRINCZ, GNEIST RUDOLF, CONCHA GYÓZÓ, KUNZ IGNÁCZ és BALOGH ARTHUR.

A második felfogás, melyet szerző helyesen hoz összefüggésbe a MARX-ENGELS-féle történelmi materializmussal, az állam és társadalom azonosságát hirdeti s ezt nevezi találóan *monistihis* felfogásnak. E felfogás szerint az *állam a társadalomnak uralmi szervezete* (mondhatnók kirendeltsége). Ezen felfogás hívei közé sorolja szerző GUMPLOWITZ, JELŰNEK, MENGER külföldi tudósokat, nálunk LECHNER ÁGOSTON-t, PULSZKY ÁGOSTON-t, PICKLER-t, FERTNOY ÁRPÁD-ot, VASVÁRI FERENCZ-et, JASZY VIKTOR-t. Ez a modernebb, manap divatos felfogás és

szerző is ezt vallja. E két felfogás részletes kifejtésébe és bírálatába szerzővel egyetemben most nem bocsátkozhatom, de annyit mégis meg kell jegyezni, hogy e második felfogásra nagyon találó éppen GUMPLOWITZ-nak általánosságban mondott, a szerző által felhozott megjegyzése, mely szerint az államelméletek szerzőik hangulatainak és törekvéseinek megnyilatkozásai.

Korunkban az anyagi erők kétség kívül nagy szerepet játszanak és az anyagi érdekek meglehetősen érvényesülnek, ebből azonban nem következik, hogy ezt a tűnő jelenséget évezredek általános törvényévé tegyük. Bizonyos az, hogy napjainkban épp az anyagi erők nagy szerepe folytán az ezekkel rendelkező társadalmi alanyok hatása érezhető az állami életben is, aki azonban azt állítja, hogy az állam nem más, mint a társadalomból kimagasló osztályok hatalmi szervezete, az a napjainkban mindenütt, tehát a kormányzatban is túlsúlyra jutott *protectionalismust* téveszti össze az állami élet törvényeivel. Ugyanilyen elbírálás alá vonandó a kormányzatban nagyobb befolyásra jutó egyéneknek olyan igyekezete, melylyel maguknak *szervezési úton* tartós befolyást és nagyobb jövedelmet biztosítanak, legtöbbször a közérdeknek határozott kárára. Holott ha szerzőnknek, aki gyakorlati közigazgatási férfiú, a közigazgatás reformja iránt véleményét tudakolnók, biztosan éppen ennek a *protectionalismusnali* és *öüérvényesülésnek*, tehát a társadalomban nagyon is érvényesülő jelenségnek lehetetlenné tételét kívánná a reformban szervezetileg megvalósítani, ami azt bizonyítaná, hogy ezt a jelenlegi állapotot nem az állam lényegének, hanem csak egy rossz szervezet következményének tartja.¹⁾

Az állami működések lényegének és tagozódásának ismertetésénél a szerző elválasztja a működést magát a szervektől és éppen azért, mert e kettőt megkülönbözteti, elveti az államhatalmak régi hármasságát. Hogy ezt a magyar politikai tudomány már általánosan vallja, mindenesetre CONCHA hatása. Midőn azonban a szerző csak törvényhozó és végrehajtó hatalmat ismer, már eltér CONCHA-tól, és ellenmondásba kerül magával. A végrehajtást ugyanis helyesen két részre osztja, u. m. *kormányzatra* és *közigazgatásra*. A kormányzás az állami akarat megvalósításának vezetése, de ezenkívül az összes állami működések vezetése, tehát a törvényhozásé is. (32. old.) Pár sorral tovább (33. old.) azt mondja,

¹⁾ Hogy az állami életben mennyire nem az osztály érdekek érvényesülnek, azt legjobban éppen a magyar úri középosztály bizonyítja, mely a múlt század negyvenes éveitől kezdve a legutóbbi időkig (mikor éppen a socialistikus izgatások hatása alatt itt is kifejlődött az osztályöntudat) oly törvényeket hozott és a közigazgatás birtokában azokat úgy hajtotta végre, hogy ezzel a saját érdekeit teljesen tönkretette.

hogy a *működések* összefüggését a végrehajtó hatalomnak (melyben pedig a kormányzás mint tagozódás bennfoglaltatik) a törvényhozó hatalomtól való függése biztosítja. Hogy függhet a végrehajtó hatalom a törvényhozótól, mikor a végrehajtó hatalom kormányzati része vezeti a törvényhozást? Hol van és milyen az az erő, mely ennek a vezetésnek befolyását és határát megszabja és szintén ezt a törvényhozást egyszerre függetleníti saját irányától? Itt nincs más menekvés, el kell fogadnunk az államfői hatalmat, mely erkölcsi erőkre *is* támaszkodva, egyszerismind a kellő határra szorítja a társadalmi érdekek érvényesülését.

Ezért a monistikus felfogás csak következetes önmagával, mikor az államfői hatalmat egyszerűen mellőzi. Bizonyos irányzatosság is van a monistikus fölfogásban (gondoljunk GUMPLOWITZ fent említett találó megjegyzésére). Az osztályuralom jogosultságának propagálása akar lenni. Pedig hiába, még az átöröklött vagyonnak *is*, sőt az átöröklött érzelmeknek, a hag5^ománynak *is* van szerepe. Ezeknek számbavétele nélkül nem lehet megérteni sem a társadalmat, sem az államot.

A magyar politikai tudós persze más okból is idegenkedik az államfői hatalom elismerésétől. S ez az ok – az osztrák császár.

De a tudományba nem szabad bevinni a gyakorlati politikát. Nem a tudományban, hanem a gyakorlati politikában kell az ide vágó biztosítékokat megtalálni. Ilyen biztosíték pedig nemcsak a törvényhozás önállósága, hanem a végrehajtás helyes szervezete is. A helyes szervezés alapeleme a végrehajtó hatalom tagozódásának figyelembe vétele. HARRER a tagozódás levezetését különösen jól oldja meg. A szoros értelemben vett kormányzásnak, a közigazgatástól való megkülönböztetéséről már szóltunk. A szerző részletesen taglalja a kormányzás és közigazgatás összes mozzanatait. Az előbbiekk között felemlíti a jogalkotást, az irányítást, a szervezést stb. Különösen jól sikerült e részletek tárgyalásánál a kormányzati (ministeri) rendeletet és utasítás közötti különbség határainak éles megvonása. Nálunk, e kettő között még magas rangú ministeri hivatalnokok sem tudnak különbséget tenni és az életben általában minden ministeri intézkedést rendeletnek neveznek, mely tévedés igen sok visszaélésnek kútforrása. A ministeri rendelet általános jogszabály, az utasítás, csak a hatóságnak szóló irányítás, mint azt a szerző helyesen kifejti.

Helytelen nézetek vannak továbbá elterjedve a közigazgatás és a bíraskodás közötti különbségekről is. Ezért részletesen kitérek szerzőnk idevágó fejtegetéseire, aki a közigazgatást szoros értelemben vett (*intézkedő*) közigazgatásra és a *bíraskodásra* osztja. Ez utóbbi ismét a szorosán vett bíraskodásra és a közigazgatási bíraskodásra oszlik.

A közigazgatási bíráskodás a közhatalmi cselekvés (jelesül a közigazgatási tény) összevetése az állami akaratelhatározással. Hangsúlyozza a közigazgatási ténynek és az e feletti bíráskodásnak egymástól való függetlenségét. A bíráskodás és e közigazgatás között nincs lényegi különbség, sőt épp úgy, mint nálunk, Európa többi államaiban sincsenek egymástól szervileg *teljesen* elválasztva. Amennyiben az elválasztás *szervileg* is fennáll, annak, mint azt szerző találóan kifejti, inkább célszerűségi oka van. A szervi elválasztást (a bírói és közigazgatási hivatalnak egymástól való elkülönítését) e kétféle működés különböző természete által megkívánt különböző képességek és a munkafelosztás szempontja követelik meg. A bíróságok eljárása szigorúbb alakiságokhoz van kötve, és a bírói hivatal gyakorlása nagyobb jogismeretet kíván. Azok az ügyek tartoznak tehát a bíróságok hatáskörébe, melyeknek helyes elintézését már alakilag is biztosítani kell, s a melyeket csak oly egyén intézhet el úgy, aki a jogot jogászilag kezelni megtanulta.

A közigazgatási működésben fontos továbbá az egymást *követő funkciók* szerinti tagozódás. Szerző erre is kitér és megkülönbözteti: a *véleményező, határozó* és foganatosító mozzanatot. E különbség szervezési szempontból fontos s mint szerző megjegyzi, a francia közigazgatás ezen alapszik. Kár, hogy a szerző nem tért ki a különbségnek más oldalról való méltatására is. Szervezeti szempontból azért is fontos e különbség, mert a *szervül* való alkalmazásnál (tisztviselők alkalmazásánál) van mind fontosabbá váló nagy jelentősége, melynek már a sociológiára is van közvetlen hatása. S ez a jelentőség a tisztség elláthatása végett megkívántató különböző előtanulmányok minősítő erejében áll és abban a hatásban, melyet a különböző jogi, műszaki, gazdasági, orvosi stb. előtanulmányokkal bíró egyéneknek közhatalmi alkalmazottsága a társadalomra gyakorol.

Általánosságban a véleményező (vagy tanácsadó) funkciói a műszaki, gazdasági, orvosi stb. képesítéssel bíró egyének, gyűjtő-névvel *szakemberek* látják el, a határozó funkciót általában a jogászok, a foganatosítók is leginkább ezek.

Ez a szervezeti beosztás az, mit szakembereink különösen sérelmesnek tartanak és követelik, hogy a határozó funkció is általuk gyakoroltassék ott, ahol az intézkedésbe szakkérdések is belejátszanak. E kívánság azonban a határozó funkció feladatának félreismerésén alapszik. A határozás maga ugyanis a legtöbb esetben egy jogállapotot teremt, sőt egy új jogviszonyt hoz létre, mely belevág a fennálló jogállapotba, jogviszonyba. Ennek következtében az elhatározás meghozza-

tála, mint arra CZÉTÉNYI e Szemlében¹⁾ reá mutat, jogi tudást követel. Azaz az elhatározási funkció »jogi szaktudást« igényel. A műszaki vagy gazdasági szaktudással rendelkező egyénnek tehát nem itt van helye, hanem a véleményezésnél, a tanácsadásnál és azután az úgynevezett, szerzőnk által is ismertetett u. n. *gondozó* (hatóság nélküli) közigazgatásnál, melynek a modern közigazgatásban mind nagyobb szerepe lesz. Ennek keretében a vízvezetéki, köztisztasági, világítási stb. műveknél nagy feladat vár a szakemberekre.

Steinecker Ferencz.

Társadalmi bölcsészet

A nő joga.

[Théodore Joran: Autour du Féminisme. Paris, 1909. 217. o.]

A feminizmus, szerzőnk szerint jelenleg jobban virágzik és harcziásabb mint valaha. A francia igazságügyminiszter 1906-ban az »elválás kitágítására« egy bizottságot küldött ki, melynek számos feminista tagja volt. Ez a bizottság tulajdonképpen nem az elválást akarja tágítani, hanem magát a házasságot, mert a házasság a feminizmus született ellensége (!). A feministák az 1906-iki választási mozgalmakban Paris utcáin tüntetőleg résztvettek és hevesebben, mint valaha, követeltek szavazati jogot a nőknek.

Ugyanabban az évben a feministák nemzetközi congressusban egyesültek Parisban. Ez az intézmény 1888-ban Washingtonban alapított, párhuzamosan fejlődik a socialismussal s a collectivista elmélet sikereit a maga hasznára fordítja. A manheimi socialista congressuson BEBEL socialista képviselő fölkiáltott: »Gondolni sem szabad arra, hogy mi hadüzenetkor általános sztrájkot rendezzünk.« Ezen kijelentés ellen csak egy nő tiltakozott: ROSA LUXEMBOURG, aki ugyanazt akarta, amit HERVÉ, az antimilitarista-mozgalom ismeretes apostola, a hadüzenetre általános sztrájkjal válaszolni.

De nemcsak Eranciaországban látjuk a harcziás feminizmus működését; napjainkban kivált az angol és a svéd »suffragette«-ek nem kevésbé erőszakosan akarnak célhoz jutni.

¹⁾ V. ö. II. évfolyam 264. old.

Azonban hagyjuk el a feminista túlzók ezen működésének vázolását és térjünk át a feminista-irodalomra. Sajnos, itt is sok szertelenséggel találkozunk, amit annyival inkább lehet sajnálni, mert a túlzóknak nemcsak erőszakos fellépése árt az okosan fölfogott feminista-ügynek, hanem az a sok tévedés is melyet az úgynevezett feminista írók egy része elméleti fejtegetéseiben elkövet.

TEODOR JORAN, ki egyik művével, »*Mensonge du Féminisme*« a francia akadémia MONI YON-díj át nyerte el, éppen nem mondható száraz, unalmas tudósnak, hanem ellenkezőleg, szellemesen csipkedő modorban harcol a feminista írónők elfogultság okozta túlzásai ellen. Kellemesen szórakoztató és amellet tanulságos olvasmányul szolgál legújabb műve is, mely e fönt említett művének mintegy kiegészítéséül inkább gyakorlatias irányú fejtegetéseket tartalmaz.

JORAN művében BACHOFFN és a munkájának francia fordítójához írt előszóban foglalt állítások ellen fordul.

BACHOFEN szélesen fejtegeti, hogy milyen társadalmi és házi uralom alatt éltek a mi őseink abban a korban, amikor az írást még nem találták föl. Rendszerében az »amazonizmus«-nak természetesen fontos szerepe van. Hanem mindenekelőtt, mi itt a legenda és mi a valóság? kérdi JORAN. LYSIAS szerint ez a társadalmi typus mindenütt tért engedett a patriarchátusnak, ahol vele érintkezésbe jutott. Amaz egy alárendelt társadalmi alakulat volt, mely a természet törvénye szerint meghódolt a felsőbb alakulatnak. »Vitéz férfiakkal találkoztak (a görögökkel), ettől fogva lelkületük átalakult s ők inkább a veszedelmektől kényszerítve, mint testalkatuk miatt engedték, hogy nők gyanánt bántak velük«. (LYSIAS) Tehát le kell mondani arról, hogy a nőuralmat haladásnak, a férfiuralmat pedig visszaesésnek tekintsük.

A logika és az a kevés, amit ezen régmúlt időkből tudunk, ellenkezőleg arra tanítanak, hogy az emberiség kezdetén a nő csak rabszolga volt és eszközül szolgált a faj fentartására és a férfiak gyönyörködtetésére. Helyzete a művelődés emelkedésével növekedett és a kereszténységgel megtízszereződött. Azt lehet állítani, hogy a társadalmi haladás a nő anyagi jólétének a javulása szerint mérhető. Tehát BACHOFEN állításával ellentétben a nő semmi sem volt, a férfi tette valamivé: most pedig »minden«. akar lenni.

Az »*anyajog*«-nak ez a fogalma – JORAN szerint – egészben véve nem egyéb, mint egy tudományos szeszély, egy ábrándkép, amelynek csak a történelemben járatlan nőknél lehet sikere. Különben is egy alapvető ellenmondást foglal az magában. BACHOFEN nagyon jól magyarázza a nő természetét és túlsúlyának a jellegét. De ő nem veszi azt észre, hogy ezen kitűnőségénél fogva megmagyarázhatlan az, hogy a nő előbbi

fölényét végül *miért* vesztede el? Mi okozta ezt? Erre – JORAN szerint – BACHOFEN-nek legalább is válaszolni kellene.

A BACHOFEN munkájához a *fordítónő* által írt előszó még fokozza a szerző előszavának merész állításait.

Semmisem mulatságosabb, mondja JORAN, mint a fordítónő biztos fellépése. Az ember azt hinné, hogy ő mind-ezeket a merész következtetéseket ellenőrizte, és hogy ő véleményt alkotott magának. Ezek a hölgyek úgy játszanak a történelmi kritikával, mintha legezőikkel játszanának. Az a határozott hang, amelylyel a legnehezebb dolgokról szólnak, amelyekhez egy egész emberi élet szükséges, hogy némi világosságot nyerjünk! Vizsgálat nélkül helyeselni vagy tagadni ilyenmő eredményeket: oktalanság.

Azt meg lehet állapítani, hogy az »Előszó« szerzője személyesen a legcsekélyebb kutatást sem végezte, mielőtt az ő nagy férfianak a homlokát megkoszorúzta. Különbén beszélne-e az erőszakos reactio szelleméről és a classicus ó-kornak az anyajog ellen irányuló bosszújáról? – kérdi JORAN. – Az egész ó-kori történelem az ellenkezőt bizonyítja, hogy a nő fokról-fokra leszállította a férfi tekintélyét és mindenhatóságát a leg-erősebb és leghatalmasabb ó-kori birodalomban, a római birodalomban, és végül a Caesarok trónját megosztotta a férfival. Eddig semmisem történt a nők érdekeért? Sem a dicsőséges feltámadás, mely a világot regenerálta Krisztus anyja közbenjárásával, sem a nő felszabadítása, mely azt követte, sem a lovagkor, mely megtisztította az erkölcsöket és istenítette a nőt, sem az irodalom és a szépművészetek, melyek a nőt a férfi termékenyítő ihletőjének elismerték? Mindebből semmisem létezik! Tehát – kérdi JORAN – hol tanulta az »anyajog« fordítónője a történelmet?

A fordítónő a jövő anyajogát egy sorba helyezi a collectivismussal. Ez a kettő, szerinte, a haladásnak két tagadhatatlan formája, mely megalapítja a jövő társadalmának a paradicsomát. Pedig a collectivismus bekövetkezésében éppen visszaesést lehet látni. Hiszen az 1789-iki forradalomban az *egyénnek* a felszabadítását szeretjük. A társadalmi egyenlősítés bennünket visszavezetne, visszasülyesztene az ó-kori birodalmak barbárságába, ahol az állam minden volt, a polgár semmi. Ha feminista volnék, nem igen örülnék annak, hogy pártomnak egyik korifeusa annyira ragaszkodik a socialismushoz és hogy magát ilyen társaságban compromittálja. Itt van még a communismus. Ez a köztársaságnak, amelyről ábrándozik, platonikus színezetet adna. Szerencsémre nem leszek már itt, hogy ennek a socialis communista-uralom boldogításának örüljek, – mondja JORAN.

A fordítónő szerint bámulni kell a férfi rosszakaratát, mely hallatlan ravasz módon nyilvánul. Ismerik-e önök, kérdi,

az alexandriai könyvtár pusztulásának igazi okát (mely eddig még ismeretlen volt)? Ez az a vágy – de ne nevéssen senki – hogy az »anyajog« uralmának, mely főleg Egyiptomban virágzott, az emléke eltöröltessék. Igen, a férfiak egykor oly gonoszok és irigyek voltak, hogy nem haboztak irodalmi kincseket elhamvasztani, amelyeknek az volt a bűnük, hogy az utókort megtanították arra, hogy a férfiak nem tartották, mindig kezükben a jogart. Ez bizony nagy gyávaság volt. És így írják a történelmet! De, – mondja JORAN – itt van a mi Írónőnk, aki örködik és a ki megállapítja a lényeket.

Mindenki ismeri a »*cowade*«-nak nevezett szokást – mondja írónőnk. – Mikor az asszony lebetegedése után már fölkel, a férj fekszik ágyba, nagyokat kiált és a szomszéd-asszonyok látogatásait fogadja épp úgy, mint egy gyermekágyas asszony. STRABON, APOLLONIUS, DIODO.OS és PILLTARCHOS is tesznek erről említést. .. Mit lehet erről szólni? Hogy a férfi megértette a benső kötelék erejét, az anyai hatalom eredetét, mely átszáll az anyáról a gyermekekre. Azért *szükségesnek látszott előtte egy színlelt lebetegedés az általa követelt jogok legitimálására. Az atyai hatalom komédiából és hazugságból származik.* JORAN ellenkezőleg azt tartja, hogy ez a szokás csak azt bizonyítja, hogy az ó-kor és a modern idők barbárjainál többre becsülték a férfi életét, mint a nőét, és hogy a férfinak fontosabb szerepet tulajdonítottak a faj fentartásában, mint a nőnek. (Azt hisszük, ennek a különben is egyáltalán nem igen elterjedt szokásnak a jelentőségét mindkét fél nagyon túlbecsüli.)

Ne hagyjuk el a tudós BACHOFEN-t és meglehangú magyarázóját anélkül, hogy a nők jogairól, melyeknek ők bátor harcosai, ne elmélkednének. A kérdés határozottan újból elővétellett és most azt ismét nagy zajjal tárgyalják. A »visszakövetelők« nemcsak heveskednek, hanem elég ügyes jogászok is, mert tudják azt, hogy az elévülési időt meg kell szakítani.

Az, amit nem hagytak elévülni, az a női szavazati jognak a problémája. A francia képviselőház felújítása alkalmával (1906. május 6-án) ezek a hölgyek Parisban egy kis agitációt rendeztek. A falakat elárasztotta és a mozgó plakátokon is olvasható volt ez a felírás: »A nők adót fizetnek, tehát nekik szavazniok kell. Az *általános* szavazati jog *mindkét* nemre vonatkozik.« BACHOFEN árnyéka örvendett a sírjában: ütött a revanche órája és az *anyajog* romjaiból új életre kelt.

Sajnos, a kísérlet a tömeg gúnyos közömbössége miatt meghiúsult. Az államcsíny nem sikerült. Meg kell ismételni. Itt az »anyajog«-ra vonatkozólag csak néhány rövid megjegyzést teszünk. Az ilyfajta kísérletek, legalább Franciaországban, nem sikerülnek, mert ott a feminizmust semmivel sem lehet összegegyeztetni. Egy olyan társadalom, amelyben egy

CURIE asszony, aki születésére nézve lengyel, könnyűséggel foglalta el meghalt férjének a helyét a felső-oktatás egy tanszékén, aki végül a Sorbonne tanárai közé jutott, az ilyen társadalom nem vádolható a nők ellen elkövetett durvaság vagy igazságtalanság miatt. A »*ligabeliek*« legalább ismerjék el azt, hogy ők zavargásukkal és jeligéikkel az országot és a kort illetőleg tévednek. Zavaros agitációjuknak szünnie kell egy nagylelkű törvényhozó okos tevékenységével szemben. Minél harcziásabb egy nép, annál lovagiasabbnak fog bizonyulni. Tehát hagyják a feminista csábításokat a merevségükbe temetkező és régi csapáson haladó nemzeteknek. *Franciaországban mindent megtesznek a nőkért, de semmit sem végeztenek a nőkkel.* Gyakran történik az, hogy az ember az ügyeit jobban végzeteti megbízottakkal. Itt is ez az eset áll fenn, hogy a nők felhatalmaznak bennünket érdekekben – mely egyúttal a miénk is – a leghelyesebben cselekedni és mi ennek a kötelességnek meg fogunk felelni. Bízzák magukat reánk és kíméljenek meg panaszainkkal. Vigasztalólag hat az, mikor azt látjuk, hogy a férfiak mindennek daczára egészben véve a nő érdekében hozzák a törvényeket. Az egynejlőség nevezetesen nem a mi érdekekben áll fenn és az ember sajnálja a szegény oktalanokat, akik a könnyű elválást és a szabad egyesülést követelik. Ha mi állhatatosan pártfogásunkba vennénk bizonyos feminista támadásokat és bizonyos megfontolatlan követeléseket, a saját érdekeinket mellőznők és szeszélyeink érdekében túltennők magunkat a társadalmi renden és a női nem méltóságán. Miért utasítjuk vissza az elválás kiterjesztését és a »szabad szerelemnek« ezt a szomorú ajándékát, amelyet a MARGUERITTE-fivérek reánk tukmálni akarnak? Mert ez más néven a soknejlőség szentesítése lenne s mert mi nem vagyunk törökök. Ami minket illet, nem-e mi nyernénk mindent a házassági kötelék meglazításával? Ezzel a csínynyel a férfi minden szeszélyének hódolhatna. Hanem akkor vége az illendőségnek a házi tűzhelyen.

Mindig kísértetbe jövünk, hogy megkérdesszük a feministáktól: tehát nincsen önöknek sem anyjuk, sem feleségük, sem leányuk, sem nővérük, akiket tisztelni és védeni kell?

Az elválás kitágítása mindig az erkölcsi hanyatlásnak a jele. A pogány család züllése a római uralom alatt észrevétlenül előidézte a házasságnak a kereszténység által foganatosított kikerülhetetlen reformját és ekképpen a házasság feloldhatlansága és szentsége új alapokra lett fektetve. Az egész római társadalom megérett a reformra, mert már TACITUS említi, hogy TIBERIUS alatt *kivételes* eset volt az, ha egy nő egész életében ugyanazon egy férj uralma alatt élt.

Tehát hazafiságból is egy erélyes *non possumtis*-sal kell válaszolnunk a feminista követelésekre. A nők indulata téved

â tárgyban, mikor a házasság erősségét megingatják, ahelyett, hogy ellenkezőleg felvilágosítva és tisztábban látva igyekezzenek azt megerősíteni.

Szerintem, mondja JORAN, egészen másfelé kell tevékenységüket irányítani. A helyett, hogy azt követelnék, ami nekik nincsen megadva és őket meg sem illeti, mint a jogot, hogy ellenfeleiket sértegethessék egy törvényhozói gyűlésen, vagy versenytársaikat szidhassák a választási hirdetésekben, vagy a szószéken kiabáljanak, ami sajátlagosan a politikusnak a foglalkozásához tartozik, képességeiknek ezen eltévelyedése helyett tehát inkább fordítsák hasznukra a közgazdasági tudomány és az ipar hódításait. Az ide tartozó haladás egészen a nő előnyére szolgál. A gépek megkönnyítették a háziasszonyi terheket. Egykor a nő maga szötte a vásznat és a posztót, a fehérneműjéhez és a ruhájához. Manapság sokkal több ideje marad a szépművészetekhez és a *benső* élethez. Vegye annak hasznát és hagyjon minket nyugton.

A nők behatolása a politikába semmi jót nem ígér. Először is ők nélkülözik a nyugodtságot és a szükséges hidegvért. Más szükséges, mint jó tudó és éles hang ahhoz, hogy valaki államférfi legyen. Fogunk-e politikai jogokat arra a teremtményre bízni, aki csak az idegeinek engedelmessé válik, aki csupa ellentmondás és határozatlanság, arra a NÓRÁ-ra, akinek indító okai: »okok, amelyek nem ismerik az észet?« (Tehát minden nő szeszélyes? és viszont nincsen szeszélyes férfi? Mily túlzás!)

A feministák és a pacifikálok évkönyveiben ugyanazokat a neveket találjuk: NOVIKOW, SPALIKOWSKI stb. A feminizmus, úgy látszik, a nemzetköziségnek unokatestvére. Az általános fegyverkezés ellen a Téli Czirkuszban tartott meetingen láttak egy ismert feministát is, PETIT »polgárnőt«, aki tisztán antimilitarista és hazaellenes véleményt nyilvánított az ő szokott heveségével. íme a nők szavazata!

THEODOR JORAN behatóan és nagy sikerrel foglalkozik a feminista irodalom kritikai ismertetésével s amikor annak túlzásaira utal, melyek az ügyet csak compromittálják, a nők jól felfogott érdekében jár el.

A mi feminista Írónőink – hála Istennek – higgadtan gondolkoznak, mint a francziák és kevesebb túhással törekszenek céljaik felé. Azért rokonszenvünkre is érdekesebbek, mint francia kollégáik. Nálunk az asszony *urának* nevezi a férjét, a férj *feleségnek* a nejét, ez mindent megmagyaráz. A túlzó francia feministák egy része által propagált *szabad szerelem* – különösen a MARGUERITTE testvérek által hirdetett *Million libre* – valamint az elválást megkönnyítő NAGUET-féle törvény (1884) a mi viszonyaink között nem találna alkalmas talajra. Különben mi is megszívlelhetjük

THÉODOR JORAN-nak igen helyes megjegyzését, hogy: »előbb az erkölcsöket kell megjavítani, mint a törvényeket.«¹⁾ Nemkülönböztetve EMILE FAGUET-nak, a francia akadémikusnak a figyelmeztetését: »A feminismus titkos harcot hoz létre minden családban«; valamint más helyen: »... és sok fiatal leány elméjében forrongván végtelen sok elzüllöttet fog alkotni.«²⁾ Íme a higgadtan gondolkozó francziák is óvnak a túlzó feminismustól.

Végül megjegyezzük még, hogy szerény nézetünk szerint THÉODOR JORAN jeligéjével: »Mindent a nohrt, de semmit sém a nők által a másik végletbe csap át. Az arany középutat eme nézet és a francia túlzó feministák nézete között kell keresnünk.

Fülöp Kornél.

Socialismus.

Az Egyesült-Államok munkás-szervezetének legújabb alakulásai.

Sociológiai szempontból jelentős mozzanatként tekinthető az amerikai munkásosztálynak az az újabb keletű szervezkedése, melyről a magyar sajtó – tudtommal – »hivatalosan« igen kevés tudomást szerzett. Az amerikai szervezett munkások hatalmas testülete ugyanis, egyik utóbbi reformmozgalmának eredményeképpen, mai napság már a politikai küzdőtér porondján igyekszik jelét adni tetterejének. Nem kétséges, hogy az Egyesült-Államok rengeteg munkás-táborát erre a mifelénk nem éppen szokatlan, de odaát még merőben új elhatározásra különösen az angolországi »labour party«-nak minden újságolvasó ember előtt ismeretes nagy parlamenti sikerei indították.

Egy amerikai sociologus VICTOR S. YARROS, az amerikai munkásság szóban forgó politikai céljairól irt egyik fejtegetésében a jelzett szervezkedést az újabb idők legnagyobb horderejű socialis eredményének tekinti. Szerinte az a szinte páratlan siker, melyet Angliában a munkás-párt a legutóbbi két általános választás alkalmával kivívott, nemcsak az amerikai unionistákat ejtette gondolkodóba, hanem temérdek elfogulatlan és részrehajlatlan szemléelőre is maradandó hatást gya-

¹⁾ L. Theodor Joran: Le mensonge du féminisme 305. oldalt.

²⁾ L. ugyanott a 430. oldalt.

korolt. Az angol »labouristák« hasznavehetőségét és tekintélyét az alsó házban valamennyi parlamenti párt vezére a legnagyobb készséggel és határozottsággal ismerte el. Már pedig ami Angolországban oly kívánatos és jótékonyhatású – így érvelnek az amerikaiak – egyáltalán nem lehet ártalmas és lealacsonyító dolog az Egyesült-Államokban sem.

Az amerikai unionista vezérek annakelőtte egyre panaszkodtak a congressus ellenséges magatartása és tökéletes részvétlensége miatt azokkal a munkástörvényjavaslatokkal szemben, melyeket egyes képviselők ismételtén is benyújtottak. Ez a visszás helyzet különösen a nyolcz órai munkaidőre vonatkozó törvényjavaslat, az u. n. EIGHT-HOUR BILL esetében élesedett ki, mikor is ez a javaslat éppen magát a nyolczórás törvényt igyekezett kiterjeszteni és szilárd alapokra fektetni a már meglevő rendeletek alapján, amellet korlátozni az ipari ügyek vitás kérdéseire vonatkozó rendeleteket s esküdszéki eljárást biztosítani a sztrájkolok, valamint a sztrájkzavarokkal egybefüggő testi sértési és más bűncselekmények elkövetésével vádolt munkásokkal szemben.

A mozgalom eddig alig várt nagyságú arányokat öltött. Az amerikai szervezett munkásság tervezetéseiből kialakult egy új politikai hitvallás. A munka-programm egyes főbb pontjairól nem lesz felesleges néhány szót szólni, melyek közül egyik-másik nincs minden híjával az eredetiségnek.

A legelső pont kimondja a *szabad iskolák* és a *kötelező oktatás* behozatalát. A második pont szerint a munkás-párt minden egyes tagjának kérlelhetetlenül tiltakoznia kell munkás-kérdésekben a rendeleti eljárás gyakorlása és visszaélései ellen. A harmadik pont a nap huszonnégy órájából nyolcz óránál semmi esetben sem hosszabb munkaidőt követel. A negyedik pont határozottan kiköti, hogy a naponként nyolcz órát meg nem haladó munkaidő szigorúan tartassék be minden szövetségi, állami, vagy helyhatósági munkánál, és pedig semmi esetben sem kevesebb munkabér mellett, mint amennyi napi munkabér túlnyomó ama hely környékén, illetve szomszédságában alkalmazott munkásosztálynál, ahol a munka teljesítendő. Az ötödik pont értelmében hetenként egy napon teljes munkaszünet adandó, míg a hatodik pont rendelkezése szerint az úgynevezett közmunkáknál a szerződési rendszer eltörlendő.

Érdekes a nyolczadik pont, mely az Ínségek idején alkalmaztatni szokott, u. n. »Sweatshop«-rendszer eltörlését mondja ki. Közegészségügyi szempontból nagyjelentőségű a kilencedik pont rendelkezése, mely a munkásműhelyek, gyárak és a munkás-otthonok minél hathatósabb orvosrendőri felügyeletét sürgeti. A tizedik pont kimondja a munkaadók teljes

felelősségét a munka teljesítése közben szenvedett testi sérülésért, vagy emberi élet elvesztéseért.

Az amerikai szervezett munkásság mindezekon kívül erőlyesen sürgeti a táviró és telefon általánosítását és rendszeres hozzáférhetővé tételét (11. p.), nemkülönben gyermekmunkásvédelmi törvények alkotását oly államokban, ahol ilyenek még nincsenek s azok elszánt védelmezését és érvényrejuttatását ott, ahol ilyen természetű törvények már fennállanak.

Legmodernebb ízű valamennyi közt a tizenharmadik pont, mely azt kívánja, hogy *a nők választói joga* mindenben egyenlővé tétessék a férfiak választói jogával. Lényegesek a hátralevő pontok is, melyek túlnyomó részben humanitárius jellegűek. így például a munkás-párt határozottan kívánja a tizennegyedik pontban, hogy a gyermekek részére minden városban alkalmas és megfelelő területű *játszóterek* létesítsenek, míg a tizenötödik pont állandó nyilvános agitatót sürget *közfürdőházak* építése céljából.

Zsoldos Benő.

Magyar Társadalomtudományi Egyesület

Igazgatósági jelentés a Magyar Társadalomtudományi Egyesület 1907-1910. évi működéséről.

A választmány és a tisztikar megbízatása lejárt; számot kell adnunk három éves sáfarkodásunkról. Az eszme, mely egyesületünk megalapítását sugalmazta, nem volt meddő gondolat, hanem az élet termő talajából fakadt, mert három évi munkánk eredményeképen elmondhatjuk, hogy sok tekintetben megerősödtünk. Megerősödtünk, mert lelkesedéssel csatlakoztak hozzánk országszerte a tudomány önzetlen munkásai és a magyarság bátor harcosai; megerősödtünk, mert tudományos munkásságunk számára tekintélyt és elismerést szerez-tünk; megerősödtünk, mert hazánk anyagi és szellemi felvirágoztatása érdekében számos üdvös reformeszme egyesületi munkánkból fakadt és ez úton befolyást gyakoroltunk a gyakorlati élet irányítására is. De szólaltassuk meg a tényeket. Vizsgáljuk meg első három évi munkánk eredményét, előre bocsátva azon nehézségek ismertetését, melyekkel eszméink megvalósítása érdekében meg kellett küzdenünk. Legfőbb nehézségül kezdettől fogva az szerepelt, hogy sem poli-

tikai párt, sem vallásfelekezet, sem pedig osztályérdek szolgálatába nem szegődtünk, mert tudományos meggyőződésünket külön érdekeknek alá nem rendeltük. Ez álláspont biztosította tudományos függetlenségünket, törekvéseink elfogulatlanságát, de megfosztott mindazon segélyforrásoktól, melyeket a politikai alakulatok, vallásfelekezetek és osztályok érdekében fennálló szervezetek nem csupán anyagilag, hanem társadalmilag is nyújthatnak. Magyar társadalomtan megalapítására szövetkeztünk, ezzel szemben nem a tudományt akartuk alárendelni a magyarságnak, mert a tudományos igazságok függetlenek a nemzetiségi eszmétől, még ha eszménynyé lesz is, hanem magyar eszközökkel, magyar gondolkodással és magyar alapon, magyar adatokkal óhajtottunk tudományos eredményeket teremteni. A társadalomtudományi igazságok még nincsenek úgy megállapítva, hogy bírálat tárgyát nem képezhetnék, sőt erősen a kísérletezés stádiumában vannak. E kísérletezésben mi is részt kívánunk venni s nem érzük be a német, francia vagy angol tudósok vizsgálódásainak eredményeivel, amelyek idegen társadalmi viszonyok talajából fakadtak s egymással éppen úgy nem azonosak, mint a mi kulturvilágunk termékei is eltérnek az öveiktől. Nem tudtunk azon iskola szolgálatába szegődni, amely először az elméleti eredményeket veszi át s aztán ez eredményeknek megfelelő társadalmi viszonyokat igyekezik teremteni, hanem összegyűjtjük népünk gazdasági, társadalmi és szellemi életének sajátos adatait, s ezekből törekszünk általános értékű törvényeket megállapítani, hogy e törvények szemeltartásával irányítsuk jövőnket, teljesítsük kötelességeinket és hozzájáruljunk nemzetünk boldogulásának előkészítéséhez. Eszközeink tudományosak, tisztességesek, céljaink nemesek és méltók rá, hogy munkásságunkat nekik szenteljünk.

Egyesületünk főcélja az elmondottak szerint a tudományos megismerés s ez okból csupán az értelmiség támogatására számíthatott. De abban az óriási gazdasági harcban, melyet ma a munka a tőke ellen folytat, az értelmiség szenvedett a legtöbbet, mert természeténél fogva a munkásosztályhoz tartozik s érdekei azonosak a munkásság érdekeivel, nem vallja azonban vele a teljes érdekközösséget, mert érzelmei és sok tekintetben tárgyilagos meggyőződése a vezető osztály felé vonják. Az értelmiség természete és érzelmei közötti ellentét eredménye, hogy a küzdő felek mindkét részen eszközül használják, a nap hevét és súlyát kell viselnie. A modern gazdasági harcban a gazdasági munka nyomult előtérbe s miután az értelmiségi munka gazdasági értéke nem domborodik ki eléggé, az értelmiségi osztály elkülönült a munkásosztálytól s mint eltartott elem a munkásság támadásainak célpontjává lett. A tőkés osztály viszont harcban áll a mun-

kás elemekkel s miután az értelmiségben munkáselemeket lát, melyek nem egy irányban kiváltságos gazdasági helyzetét veszélyeztetik, védekeznek ellene. Ennek a sajátos helyzetnek az eredménye, hogy az értelmiségi osztály nélkülözi azt a gazdasági súlyt, mely egyesületünk felvirágoztatása érdekében szükséges volna. Hiányoznak ma még a magyarságból azon tulajdonságok is, melyek a tudományos egyesületek felvirágzását lehetővé teszik. A tudományos kérdések iránti érdeklődés egyénileg számos magyar embernél meg van ugyan, de mint osztály tulajdonság hiányzik. Politikai és társadalmi szervezkedésre készek vagyunk, áldozatokat is hozunk érdekükben, de a tudományos célok iránti áldozatkészséget nem ismerjük. Ma talán nem tudnánk magyar tudományos akadémiát alapítani, mert Széchenyi Istvánjaink nincsenek. Vannak lelkes embereink, akik önzetlen lelkesedéssel csüggnék a tudományokon s nem vagyonukat, de vagyonuknál többet, munkájukat áldozzák a nemes célért, de áldozatkész pártfogókat hasztalan keresünk. Ez a magyarázata annak, hogy egyesületünk hosszú három éven át küzdött tudományos eszményeiért s nem volt olyan fokú elismerésben része, melyre joggal számot tarthatott volna. Eszközeink azokból a szerény tagsági díjakból telnek ki, a miket a magyar értelmiség áldozatkészsége nyújtott. Ennek tudatában elmondhatjuk, hogy sokat és nagyot alkottunk s alkotásaink kizárólag a magyar értelmiség érdeméül tudandók be.

1907. április 28-án alakult meg egyesületünk 586 taggal, miután az 1906. november 23-án kiküldött előkészítő bizottság híveket szerzett egyesületi eszméinknek és törekvéseinknek, alapszabályainkat és ügyrendünket pedig részletesen kidolgozta. Már az alakulásra való felhívás kifejtette, hogy a társadalomtudomány történeti alapon álló művelésére és a magyar nemzeti továbbfejlődés szolgálatára rendelt szervezetet óhajtunk létesíteni, mely hazánk nagy társadalmi, gazdasági és nemzeti kérdéseivel szigorúan tudományos alapon, minden pártpolitikai irányzat kerülésével foglalkozik. Bővebben megmagyarázta egyesületünk rendeltetését az alakuló közgyűlésen APÁTHY ISTVÁN, midőn igazolta, hogy a társadalomtant csupán nemzeti alapon lehet művelni s miután ez alapon álló szervezet Magyarországon eddig még nem alakult, szükség van megteremtésére. Ugyancsak APÁTHY ISTVÁN vázolta 1907 december 10-én tartott előadásában az egyesület első feladatát, hogy népünk történetéből levezethető socialis rendszerben kell megtalálni a magyarság boldogulásának módzatait, azaz a magyar sociologiai rendszert kell megalapítani. Ugyanezen gondolatot egyesületünk vezetői számos esetben kifejezésre juttatták, midőn egyesületünk rendeltetéséről nyilatkozni alkalmunk volt.

Szakértekezletek. A fontosabb társadalmi vagy állami törekvéseket egyesületünk kezdettől fogva élénk figyelemmel kísérte és álláspontját beható tanácskozásokon körvonalazta. A szakértekezletek minden egyes esetben nagy és előkelő közönséget gyűjtöttek össze, a megbeszélés tárgyát képező munkálatok és hozzászólások magas színvonalon állottak s a hozott határozatok, vagy kifejezésre juttatott óhajtások nem egy esetben a törvényhozás részéről is megfelelő figyelemben részesültek. Ez okból szakértekezleteinket méltán sorolhatjuk legsikerültebb egyesületi munkáink közé.

Első nagyobb egyesületi munkánk is szakértekezlet volt. 1907 szeptember 26-án és 27-én ugyanis *szabadoktatási szakértekezletet* tartottunk, melynek összehívására a pécsi szabadtanítási congressus adott alkalmat. E szakértekezleten előzetesen körvonalaztuk egyesületünk álláspontját a szabadtanítás problémáival szemben. Akkor GAAL JENŐ a szabadoktatás jelentőségéről, JANCsó BENEDEK annak szervezetéről, MAIICZALI HENRIK pedig módszeréről tartottak előadásokat. Ezekon kívül ZEMPLÉN GYÓZÓ a természettudományok, TIMON ÁKOS a jogtudományok, GERSTER BÉLA a műszaki tudományok, HORNYANSZKY GYULA a történelem, FARKAS PÁL pedig a társadalmi tudományok szabad tanításával foglalkoztak külön-külön előadásokban.

A szakértekezlet után 1907 október 4-én 5-én Pécsen tartott szabadtanítási országos congressuson GAAL JENŐ a szabadtanítás tárgyairól, eszközeiről és módszereiről, MARCZALI HENRIK és HORNYANSZKY GYULA pedig a történettanítás módszeréről tartottak előadásokat. Nem akarjuk e helyen ismételnünk a pécsi congressus hátrányainak ismertetését, meg kell azonban említenünk, hogy e congressus a hibás szervezés miatt komoly munkát nem végezhetett s eredménytelenül oszlott szét. Ezzel szemben szakértekezletünk mindvégig komoly méltósággal és elfogulatlan tudományossággal tárgyalta a szabadoktatás problémáit, megállapodásait pedig legújabbán szervezett szabadiskolánk szervezetébe és működésébe átvette.

Második nagyobb egyesületi munkánk is szakértekezlet volt. 1908 január 24-én és 25-én ugyanis *a kivándorlás és visszavándorlás* tárgyában szakértekezletet tartottunk, melynek előadója FARKAS PÁL volt, aki e célra gyűjtött adatok alapján világította meg e nagy jelentőségű gazdasági és culturalis problémát, és főleg a visszavándorlók fokozottabb védelmének szükséges voltára hívta fel a figyelmet. A szakértekezlet alatt felhangzott nagybecsű felszólalások arra indították a szakértekezletet, hogy egy tíz tagú bizottságot küldjön ki azon megbízással, hogy a szaktanácskozmány megállapodásait, illetőleg óhajtásait a törvényhozás és kormány elé terjesztendő emlékiratba foglalja. A kiküldött bizottság eleget tett megbízatásának,

mert az emlékiratot »A Magyar Társadalomtudományi Egyesület emlékirata a kivándorlás és visszavándorlás tárgyában. Budapest, GELLÉRI és SZÉKELY 1908. (20)« cím alatt elkészítette. E munkát eredményei úgy a képviselőházban, mint a főrendiházban is szóba hozattak.

Az új ipartörvény tervezet kiadása alkalmából is nagyjelentőségű szakértekezletet tartott egyesületünk, mely e törvénytervezet társadalmi vonatkozásaival foglalkozott. A szakértekezlet előadója SZÁSZ ZSOMBOR volt, aki fokozottabb munkásvédelmi intézkedések szükségét hangoztatta. A tárgyalás folyamán felmerült nagybecsű hozzászólások alapján a szakértekezlet határozatokat nem hozott, de azt nyomatékosan kívánatosnak mondotta, hogy a munkaadók és munkások szervezetekbe tömörüljenek, a collectiv szerződések szaporíttassanak, békéltető bíróságok szerveztessenek s a munkásvédelem jobban kiterjesztessék. E szakértekezlettel azonban egyesületünk nem tartotta kimerítettnek ez irányú feladatát, sőt kívánatosnak látszott, hogy tovább is foglalkozunk e törvénytervezet socialispolitikai részeivel, amelyek később kikapcsoltattak a javaslatból. Jogi bizottságunk napirenden is tartja e feladatot s tervbe vette, hogy különösen a sztrájkjal behatóan foglalkozni.

Egyesületünk a Magyarországi Nőegyesületek Szövetségével 1909 április 24-én és 28-án a cselédkérdés tárgyában tartóit szakértekezletet, melyen a székesfőváros és a rendőrség képviselőin kívül számos egyesület vett részt. Az értekezletet társadalompolitikai szakosztályunk elnöke GIESSWEIN SÁNDOR vezette s kivülr DOLESCHALL ALFRÉD és SZEMENYEI KORNÉL tagtársaink működtek közre a szervezésben. Az értekezlet előadója, ROSENBERG AUGUSZTA, a cselédképzés szervezését, a cselédség, betegség, baleset és aggkor esetére való biztosítását tartotta legszükségesebb reformoknak, melyek a probléma megoldása érdekében megvalósítandók. GAAL JENŐ indítványára az értekezlet elhatározta, hogy memorandumba foglalja javaslatait s azokat a törvényhozás elé terjeszti. A memorandum első sorban az 1876 XIII. t.-czikkben foglalt cseléd-törvény átalakítását, továbbá háztartási iskolák felállítását, cselédotthonok szervezését, a cselédközvetítés reformját és a cselédek biztosításának életbeléptetését sürgeti.

Alig lehet hasznosabb társadalmi munkát elképzelni, mint a cseléd-tartás bajainak megszüntetését s ez okból ez egyesületi munkánkat, a mely üdvös reformeszméket vetett iel e téren, továbbfolytatandó társadalmi munkának kell tekintenünk.

Már 1908 folyamán felmerült azon nagyjelentőségű eszme, hogy hazai *birtokpolitikánkat* beható tanácskozás tárgyává tegyük. Egyesületünk közgazdasági bizottsága GAAL JENŐ elnöklete alatt több ízben tárgyalta a módozatokat, melyek sze-

rint e terv tudományos és gyakorlati szempontból a legjobban megvalósítható. E tanácskozások kapcsán első sorban az látszott szükségesnek, hogy a külföldi államok birtokpolitikája alapos előadásokban ismertessék. E terv java része már megvalósult, mert 1909 február 15-én GAAL JENŐ Oroszország, február 26-án SZEBERÉNYI LAJOS Dánia, márczius 12-én JANCSÓ BENEDEK Románia, április 2-án GÁRDONYI ALBKKT Nagybritannia és ifj. Erődi BÉLA Írország, 1910 január 19-én CZETTER JENŐ Németország, márczius 10-én NKMETLI JÖZSEF az amerikai Egyesült-Államok birtokpolitikáját ismertették szakszerű előadásokban. A tervezett birtokpolitikai előadások közül Ausztria, Franciaország és Olaszország ismertetései vannak hátra, melyek valószínűleg még a nyári szünet előtt bemutatásra kerülnek. Ez örvendetes eredményére hatása alatt közgazdasági bizottságunk a szaktanácskozmány tulajdonképeni tárgyának, a magyar birtokpolitika megvitatásának előkészítéséhez látott. A közgazdasági bizottság elhatározta, hogy a szaktanácskozmányt 1910 október 17-én megkezdje s előadoul BERNÁTH ISTVÁN országgyűlési képviselőt és SEBESS DÉNES táblai tanácselnököt kéri fel. A tárgyalandó kérdések tömege azonban akkora, hogy az előadók kívánságára társelőadoul BAROSS JÁNOS-t, BUDAY BARNÁ-t, EXNER KORNÉL-t, GÁRDONYI ALBERT-et, GYÖRGY ENDRÉ-t, HENSOU ÁRPÁD-ot, JANCSÓ BENEDEK-et, KÁROLY REZSŐ-t, MATTYASOVSKY MIKLÓS-t és TERVEY IMRÉ-t kérte fel a közgazdasági bizottság, kik a részletkérdések megvilágításával járulnak hozzá a szakértekezlet eredményes munkájához. Ilyen előkészületek és előmunkálatok után bizvást remélhetjük, hogy a nagy körültekintéssel és tudományos lelkesedéssel előkészített munka egyike lesz egyesületünk sikereinek s gyakorlati szempontból is hasznos lesz hazánk és nemzetünk számára.

A közelmúlt társadalmi és politikai életének legérdekesebb problémáját a választójogi reform képezte, mellyel egyesületünk négy napon át szaktanácskozmányon foglalkozott. A szaktanácskozmányt az egyesület jogi szakbizottsága készítette elő s a vitát a jogi szakbizottság elnöke, TIMON ÁKOS vezette. A szakértekezlet tanácskozásai 1909 november 10, 17, 24 és december 1-én folytak le s ha részletes megállapodásokra nem is vezettek, azonban kétségtelenül kiviláglik a tárgyalásokból, hogy választói jogunk democratikus reformra szorul, de e reformnak nem szabad károsan befolyásolni Magyarországnak nemzeti jellegét, illetőleg a magyarság hegemoniáját. A szaktanácskozmány előadói FERDINANDY GÉZA, SZEMENYEI KORNÉL és AJTAY JÓZSEF voltak. FERDINANDY GÉZA a választói jog történeti fejlődését, SZEMENYEI KORNÉL az általános választói jog alapelveit, AJTAY JÓZSEF pedig a választási eljárást ismertették. Az előadások nyomán megindult nagy-

érdekű vitában nem csupán egyesületünk tagjai, hanem politikai életünk szóvivői közül is számosan vettek részt, mi által vitánk gyakorlati szempontból is jelentőssé vált.

E szaktanácskozmány fejezi be szakértekezleteink sorozatát. A tárgyalás alá vett problémák mindegyike nagyjelentőségű, az elhangzott előadások és felszólalások tudományos színvonala kifogástalannak mondható, a pártszenvedély nem zavarta meg a tárgyalások komolyságát. Gyakorlati eredményekben nem szűkölködött e téren végzett munkánk, az tehát méltó volt egyesületünk rendeltetéséhez.

Társadalomtudományi előadások. Elméleti társadalomtudományi előadást aránylag keveset tartott egyesületünk. Az első elméleti előadást PALÁGYI MENYHÉRT tartotta 1907. december 17-én a nemzeti gondolat bölcseletéről, melyben a nemzeti eszme bölcseleti alapjait fejtegette és megvilágította a nemzeti gondolat és a társadalomtudományok kölcsönös vonatkozásait. 1908. február 11-én HORNYÁNSZKI GYULA a történelmi materializmust ismertette, előadásában e tan történeti kialakulását részletezve és egész rendszerét beható bírálat alá véve. 1908. május 5-én GÁTHY BÁLINT »A nemzet jogosultságának bölcselete« cím alatt tartott előadást, melyben a nemzeti élet fentartásának szükségét bölcseleti érvekkel igyekezett beigazolni. Végül 1909. április 4-én egyesületünk második rendes évi közgyűlésén APÁTHY ISTVÁN a darwinismusról tartott előadását, mely DARWIN életét és működését ismertette, tanítását pedig mélyreható bírálat kapcsán mutatta be.

Ez előadásokkal ki is merítettük elméleti előadásaink sorozatát, ami arra mutat, hogy egyesületi programunk egyik részét, a társadalomtudományok művelését nyilvános előadásokon nem részesítettük a megillető figyelemben. Ennek egyik főoka, hogy az ily kérdések iránt a nagy közönség nem tanúsít elég érdeklődést. Annál bővebben foglalkozott ezek művelésével egyesületi folyóiratunk, amely sok értékes elméleti értekezést nyújtott olvasóközönségünknek s ezzel pótolta a nyilvános előadások sorozatának fogyatkozását.

Hogy elméleti társadalomtudomány behatóbb művelése lehetővé váljék, egyesületi választmányunk külön bölcsészeti szakosztályt szervezett, melynek vezetésére PALÁGYI MENYHÉRT-et kérte fel. A bölcsészeti bizottság feladata, hogy kizárólag elméleti társadalomtudományi problémákkal foglalkozzék s ezeket a maga kebelében tovább is nyilvános előadásokon megfelelő alakban a közönség elé terjessze. A bizottság programját PALÁGYI MENYHÉRT kidolgozta s külön előadásban a bizottság elé vitte. E program értelmében a bizottság mindenekelőtt a társadalombölcselet rendszereivel és a társadalombölcselet egyes ágaival kivan behatóbban foglalkozni. Azt hisszük, hogy ez előadások nem csupán a társadalombölcselet rendszeres

művelését, hanem az önnálló magyar társadalombölcseleti iskola kialakulását is elősegítendik.

Társadalmi politika. Két nagybecsű társadalompolitikai előadást tartott egyesületünk, melyek mindegyike figyelemre méltó. 1908. márczius 10-án ELEK PÁL iparfejlesztési politikánk társadalmi előfeltételeiről tartott előadást, melyben a munkásvédelem kiterjesztését s a munkásság életviszonyainak javítását ajánlotta a társadalom figyelmébe, ha erős magyar ipart akarunk teremteni. 1908. október 27-én FORBÁT IMRE a lakáskérdésről tartott előadást, melyben a budapesti lakásszükség ijesztő tüneteit ismertette s egyben előadta azon reformjavaslatokat is, melyeket a lakásszükség megszüntetésére szükségesnek tart.

Egyesületünk társadalompolitikai tevékenysége nem merült ki ez előadásokkal, mert szakértekezleteink túlnyomó része e kategóriába tartozik s folyóiratunk is erősen művelte e tudományterületet.

Társadalmi mozgalmak. A modern társadalmi mozgalmakkal először 1908. márczius 29-én tartott rendes évi közgyűlésünkön foglalkoztunk, midőn GAAL JENŐ a socialismus fejlődésének legújabb stádiumát ismertette. Főleg a francia Syndikalismus veszedelmére hívta fel a figyelmet s törekvéseivel szemben komoly társadalmi harcot hirdetett.

Ugyancsak a socialista mozgalommal foglalkozott FARKAS PÁL 1908 december 15-én tartott előadása a socialismus és nemzetköziség vonatkozásairól, melyben túlnyomóan a németországi socialista tanítások újabb termékeit ismertette.

E tárgykörbe sorozható MARCZALI HENRIK 1909 január 24-én tartott előadása, melyben a külügyi viszonyok befolyását ismertette a magyar társadalom alakulására.

Ide tartozik azon nagyérdekű előadás is, melyet 1909 február 5-én tartott KENEDI GÉZA a feminista mozgalomról, melyben a férfi és nő társadalmi értékegyenlőségének elvét vette bírálat alá s a nemi különbözőségből a két nem társadalmi munkájának különbözőségét állapította meg. Ez értékes előadás nyomán február 12-én nagyszabású vita folyt le, melyben a feminismus hívei is nagy számmal vettek részt.

1909 október 17-én FRÁTER ALADÁR tartott előadást a spanyol társadalmi elfajulásokról, melyben az osztályellentétek kapcsán Spanyolország belviszonyait nálunk új adatokkal ismertette.

A hazai munkásmozgalmak ismertetésére CSETÉNYI JÓZSEF vállalkozott, kinek előadása még a nyári szünet előtt napirendre kerül. Kívánatosnak látszik, hogy egyesületünk az összes művelt országok politikai és gazdasági munkásmozgalmaival foglalkozzék s összehasonlítás útján állapítsa meg a hazai munkásmozgalmak irányait s szabályozásuk módjait.

Munkásügyi bizottságunk módot fog találni arra, hogy e nagyjelentőségű feladatot megoldja s ez utón értékes eredményeket állítson társadalmunk és törvényhozásunk elé.

Társadalmi egészségtan. Utolsó nagyobb egyesületi munkánk tárgya a társadalmi egészségtan köréből került ki. Mélyreható, általános érdekű problémák tartoznak e körbe, melyek Angolországban erősen lekötik a gondolkozó világfigyelmét s nagy hálával tartozunk társadalomtudományi bizottságunk elnökének, KENEDI GÉZÁ-nak, ki e problémákat felszínre hozta s a vizsgálatukra rendelt egyesületi munkát nagy sikerrel vezette. Munkánk azon tünetek vizsgálatának volt szentelve, melyek társadalmi elfajulás (degeneratio) neve alatt ismeretesek; feltártuk azok okait s felhívtuk a figyelmet a védekezésre. Az egyes okok elleni küzdelem már talált nálunk apostolokra régebben, de az okok láncolatát teljes egészükben s a belőlük származó óriási veszedelmet egyesületünk ismertette először. Az eredmény nagynak mondható annyiban, hogy oly élénk érdeklődés kísérte előadásainkat, a milyenben eddig egyetlen egyesületi munkánk sem részesült.

Négy előadásban ismertettük a társadalmi elfajulások legjellemzőbb tüneteit, és pedig 1910 január 27-én február 4-én, 10-én és 17-én. Ez előadásokon HAVAS ADOLF a venericus elfajulásokról, Dóczy IMRE az alkoholos elfajulásokról, SALGÓ JAKAB a munkában és élvezetekben túlszigázásokból származó elfajulásokról, PALÁGYI MENYHÉRT pedig a képzelő tehetség megbetegedéseiül beszéltek. A felsorolt előadások élettani és lélektani okokat tártak fel, melyek társadalmi életünk beteges jelenségeinek magyarázatául szolgálnak s megismerésük óriási jelentőségű, mert csupán ez alapon védekezhetünk ellenök. Azt hisszük, hogy értékes munkát végzett ezzel egyesületünk, mert nemzetünk fentartására nem csupán politikai, gazdasági és kulturális eszközökkel kell munkálkodnunk, hanem orvosolnunk kell azon élettani és lélektani bajokat is, melyek minden gazdasági és kulturális bajnál crösebben veszélyeztetik fenmaradását.

Erkölcsei nevelés. Az 1908. szeptember 25-29-én Londonban tartott nemzetközi erkölcsi nevelésügyi congressuson egyesületünk tagjai tevékeny részt vettek, sőt egyesületünk igazgatója, GAAL JENŐ és vele GIKSSWEIN SÁNDOR a magyar kormány hivatalos képviselőivel voltak megbízva A congressus munkásságában résztvevő tagtársaink munkálatait teljes egészükben közölte egyesületünk folyóirata, sőt 1908 november 4-én GAAL JENŐ és GIESSWEIN SÁNDOR külön előadásokban is méltatták e congressus eredményeit.

Ugyancsak az erkölcsi nevelés czéljait szolgálja az a mozgalom, melyet egyesületünk e pornografikus irodalom ellen megindított, E mozgalmat TÁBORI KORNÉL 1908 deczem-

ber 4-én tartott előadása vezette be, melyben ifjúságunk erkölcsi romlását élénk színekkel ecsetelte. Ez előadásokhoz fűződött DOLESCHALL ALFRÉD 1909 január 22-én tartott felolvasása, melyben azon törvényes intézkedéseket vázolta, melyek a pornografikus irodalom elterjedésének megakadályozására szükségesek és alkalmasok.

APÁTHY ISTVÁN igazgató kezdeményezésére végül tervbe vette egyesületünk a családi és iskolai nevelés viszonyait megállapító szakértekezlet megtartását, melynek előkészítését a szabadoktatási bizottságra ruházta. A szakértekezlet megtartását 1910 tavaszán terveztük, az idő rövidege miatt azonban nem sikerült eléggé előkészíteni s ezért őszre kellett halasztani azt.

Ugyancsak őszre halasztottuk egy másik nagyjelenségű tervünket is, t. i. a gazdasági szakoktatás problémájának a tárgyalását is, melyet egyesületünk munkásügyi bizottsága készít elő.

Szabad iskola. Egyesületi tevékenységünk harmadik esztendőjének legkimagaslóbb mozzanata szabad iskolánk megalapítása volt. A szabad iskola terve 1909. évben tartott választmányi ülésen merült fel először s a választmány megbízásából 1909 május 22-én az egyesület szabadoktatási bizottsága foglalkozott ez ügyvel részletesen. A szabadoktatási bizottság elé JANCsó BENEDEK igazgató kész tervvel lépett, amelyet a bizottság elfogadott és a végrehajtást JANCsó BENEDEK igazgató elnöke alatt öttagú bizottságra bízta, melynek tagjaiul FARKAS PÁL-t, GÁRDONYI ALBERT-et, HORNYÁNSZKY GYULA-t, MARCZALI HENRIK-et és SZÁSZ KÁROLY-t küldötte ki. A szabad iskola rendeltetése az volt, hogy a társadalmi tudományok főbb ágait és nevezetesebb problémáit tanfolyamokban és előadásokon ismertesse s e célból félevenként 6-6 előadásból álló rendszeres tanfolyamokon a társadalomtudomány elméletét, a történelem módszerét, a társadalmi nevelést, erkölcsant és gazdaságtant, valamint a socialismus rendszereit adja elő, ezeken kívül pedig a tudománynak részletkérdéseit 3-3 óras előadásokon tárgyalja.

A fenti terv óriási nehézségekbe ütközött, mert egyesületünknek nincs megfelelő helyisége, ahol e tanfolyamok és előadások megtarthatók volnának, nincs továbbá megfelelő vagyona sem, amely a szabad iskola fentartásához szükséges anyagi eszközöket szolgáltatná. Hogy szabad iskolánk e nehézségek ellenére mégis megalakult és működik, az első sorban az Országos Közművelődési Tanács érdeme, amely e célhoz méltó áldozatkészséggel támogatta e törekvéseinket, de része van a szabad iskola megteremtésében a tudományegyetem tudós rektorának is, aki a tudományegyetemen hajlékot adott intézetünknek.

A szabad iskola 1909 november 8-án tartott megnyitó ünnepélyén GAAL JENŐ igazgató adta elő ez intézmény megalakításának okait és céljait. Az ok azonos egyesületünk megalakításával, t. i. a társadalomtudomány elfogulatlan művelése és a tanulságainak megfelelő társadalmi politika útján való hasznosításának szüksége, a cél pedig részben a művelt közönség érdeklődésének felkeltése a társadalomtudományok elfogulatlan művelése iránt, részben pedig az egyetemi ifjúság megnyerése eszméinek továbbterjesztésére.

Az Országos Közművelődési Tanács nevében ez alkalommal gróf KÁROLYI MIHÁLY üdvözölte a szabad iskolát, melynek támogatására azért vállalkozott a tanács, mert a társadalomtudomány elfogulatlan művelésére és a nemzeti élet tiszteletben tartására megfelelő biztosítékot nyújtott az egyesület eddigi működése. A »Szabad Lyceum« nevében BERZEVICZY ALBERT, az Uránia Egyesület nevében pedig MOLNÁR VIKTOR államtitkár üdvözölték a szabad iskolát. Az ünnepélyes megnyitás után APÁTHY ISTVÁN igazgató tartotta meg a tanfolyam első előadását nagyszámú hallgatóság előtt.

Az 1909. november 8 tói december 18-ig tartó hat heti időszakban folyt le az a 60 órás tanfolyam, amelyet szabad iskolánk a tudományegyetem központi épületében esténként 6-8 óra között tartott meg. Az első tanfolyam a következő rendszeres előadásokból állott.

Apáthy István: A fejlődés törvényei és a társadalom; *Farkas Pál:* A socializmus fejlődése; *Heller Farkas:* Társadalmi gazdaságtan; *Hornyánszky Gyula:* A történelem elmélete; *Imre Sándor:* Socialis paedagógia; *Jancsó Benedek:* Bevezetés a sociológiába.

Egyes előadásokat tartottak: Gorka Sándor: A származástan rövid foglalata; *Palágyi Menyhért:* A nemzeti eszme bölcsellete; *Angyal Pál:* Az állam és társadalom harca a bűnösséggel; *Gárdonyi Albert:* A magyar jobbgység története; *Szemenyei Kornél:* Socialis biztosítás; *Négyessy László:* A demokrata eszmék az irodalomban; *Sebestyén Gyula:* Néprajz és sociologia; *Vári Rezső:* Az ó-classikai tudományok socialis jelentősége cím alatt.

Az első tanfolyam sikeresnek mondható, mert összesen 719 hallgató iratkozott be s a hallgatók átlagos száma a rendszeres tanfolyamokon 65, az egyes előadásokon pedig 42 volt, ami a közönség érdeklődését igazolja, az előadások magas színvonaláról pedig az előadók névsora tanúskodik.

A szabad iskola első félévének irányában indult meg a második félév munkássága. 1910 február 21-étől fogva egyesületünk igazgatóságának kívánságára azonban az előadások egy részét Kolozsvárott tartják s ezzel meg is alakult a szabad iskola első vidéki tanfolyama.

A budapesti előadások tanrendje a következő volt: *Egész tanfolyamok*: *Ajtay József*: Választó jogi rendszerek; *Marczali Henrik*: Demokratikus eszmék Magyarországon; *Palagyi Menyhért*: A társadalom bölcsészeti története; *Panier Ákos*: Social-ethikai problémák; *Székely György*: Socialis lélektana; *Hármas előadások*: *Chorin Ferenc*: Iparfejlődés Magyarországon; *Kenéz Béla*: Statisztika a társadalomtudományokban; *Lyka Károly*: Művészet és társadalom; *Sehneider Sándor*: Magyar külkereskedelem. *A kolozsvári tanfolyam a következő előadásokból állott*: *Apathy István*: A fejlődés törvényei és a társadalom; *Cholnoky Jenő*: Földrajzi tényezők és a társadalom; *Filep Gyula*: Egészséges és beteg társadalom; *Kenéz Béla*: Statisztika a társadalomtudományokban; *Nagy Ernő*: Közjog; *Posta Béla*: Az őskor társadalmi; *Schneller István*: Társadalmi nevelés.

A kolozsvári tanfolyamot az egyetem aulájában tartjuk, melynek átengedéséért a kolozsvári egyetem ezidei nagytudományi rektorának, UDRÁNSZKY LÁSZLÓNAK hálás köszönettel tartozunk. A tanfolyam még nincs befejezve. Eddig átlag hétszázán hallgatták az előadásokat és 800-nál többen iratkoztak be.

A tandíjakat minimális összegekben szabta meg az igazgatóság s az ifjúsági egyesületek tagjainak, munkásoknak, kereskedelmi és ipari alkalmazottaknak, tanítóknak és tanítónőknek ezenfelül kedvezményeket is biztosított. Az előadások cél tudatos megválasztása és a kedvező hallgatási feltételek nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy ez előadások iránti érdeklődés biztosíttassék.

Helyi bizottságok. Alapszabályaink 1. §-a egyesület céljául tűzi ki, hogy az ország különböző részeiben helyi bizottságokat alapítsunk, melyek feladata az egyesület működését érintő helyi mozgalmakról az igazgatóságot értesíteni, az egyesület által elfogadott javaslatokat működési területükön végrehajtani, felolvasásokat és vitákat rendezni körükben, egyesületünkhöz hasonlóan a társadalmi politikát a magyar nemzeti továbbfejlődés érdekében irányítani. E helyi bizottságok megalakítása és fejlesztése érdekében APÁTHY ISTVÁN és FARKAS PÁL fejtettek ki buzgó és érdemes tevékenységet. 1908 november 26-án alakult meg az első helyi bizottságunk Nagybecskereken, melynek elnöke JANKÓ ÁGOST alispán, titkára pedig MAURER MIHÁLY. Nagybecskereken azóta is tartottunk előadást. 1910 márczius 10-én ugyanis APÁTHY ISTVÁN tartott előadást »A nemzeti irány az emberi fejlődésben« cím alatt, mely nagy érdeklődéssel találkozott. Temesvárott 1908 november 27-én alakult meg helyi bizottságunk SZTURA SZILÁRD elnöklete alatt. E helyi bizottság nem csupán tagjainak számával, hanem komoly tevékenységével is kivált a helyi bizottságok

sorában. 1909 február 28-án nagygyűlést tartott, melyen APATHY ISTVÁN és FARKAS PÁL előadásain kívül LENDVAI MIKLÓS vármegyei főügyész a temesmegyei kivándorlásról tartott nagyérdekű előadást, amely folyóiratunkban is megjelent. 1909 november 24-én is értékes munkát végzett helyi bizottságunk, mert METZNER MÓR alelnök tartalmas megnyitó beszédén kívül RÉDAY JÁNOS titkár becses előadást tartott a szabadoktatás társadalmi jelentőségéről.

Miután választmányunk azt határozta, hogy helyi bizottságaink munkásságát központi kiküldöttek előadásaival fogja élénkebbé tenni, 1909 december 18-án MARCZALI HENRIK tartott Temesváron előadást Napoleon és a magyar társadalom című alatt.

Győrött 1908 december 15-én alakult meg a helyi bizottság s elnökévé KHAMOLIN VIKTOR főügyész, titkárrá pedig ANGYAL EMIL árvaszéki elnök lett. Az alakuló ülésen GIESSWEIN SÁNDOR, APÁTHY ISTVÁN és FARKAS PÁL fejtették egyesületünk feladatait. A győri helyi bizottság állandó érdeklődést tanúsított egyesületi törekvéseink iránt s a központban felvetett problémákat a saját körén belül is megvitatás tárgyává tette. Ez érdeklődésnek megfelelően AJTAY JÓZSEF 1910 február 27-én a választójog reformjáról előadást tartott Győrött, amely alkalommal még FARKAS PÁL is beszélt a nőkérdés mai állásáról.

Szegeden 1909. január 17-én alakult meg a helyi bizottság REÖK IVÁN országgyűlési képviselő elnöklété alatt. 1909 február 27-én a bizottság nagygyűlést tartott, melyen APÁTHY ISTVÁN és FARKAS PÁL előadásain kívül ANDRÁSSY JENŐ ismertette gr. SZÉCHENYI ISTVÁN közgazdasági eszméit. Szegedi helyi bizottságunk lelkes munkája sajnos nem járt a kívánt eredményekkel, mert legbuzgóbb tagjaink elvesztek s ez által a nagy reményekre jogosító helyi bizottság munkája megakadt.

Kolozsvárott az Erdélyi Muzeumegyesület, mely legújabbán külön jog- és államtudományi szakosztályt szervezett, sietett egyesületi törekvéseink segélyére. Ez életerős szervezet segélyével 1909 márczius 8-án alakult meg kolozsvári helyi bizottságunk s elnöke FARKAS LAJOS egyetemi tanár, titkára pedig itj. ERŐ NI BÉLA.

Az alakuló ülésen FARKAS PÁL és APATHY ISTVÁN az egyesület feladatairól, KENÉZ BÉLA pedig a városok lelkéről tartott előadást.

Kassán 1909-ben alakult meg helyi bizottságunk. Elnöke BERCZELLY JENŐ, titkára pedig BALÁSZ KÁROLY lett. Kacsai helyi bizottságunk a Kazinczy-kör szabad lyceumában három társadalomtudományi előadást tartott, melyeket 1909 december 5-én JANCÓSÓ BENEDEK vezetett be a sociologia tárgya, módszere és feladatai című előadásával.

Miskolczon a »Borsód Miskolczi Közművelődési Egyesület« vállalta magára a helyi bizottság megalakítását s a vállalkozását azzal kezdte meg, hogy 10 taggal belépett egyesületünk tagjai sorába. Egyesületi eszméink terjesztése érdekében egész előadássorozatot tartottunk Miskolczon, amely előadások a közönség osztatlan érdeklődésével és rokonszenvével találkoztak s ez alapon joggal remélhetjük, hogy Miskolczon sikerült eszméink és törekvéseinknek állandó talajt biztosítani. 1910 január 21-én FARKAS PÁL a társadalomtudomány alapelveiről, január 30-án KENEDI GÉZA a társadalmi elfajulásokról, február 6-án AJTAY JÓZSEF a magyarság fejlődéséről, február 13-án és 20-án GÁRDONYI ALBERT a városi élet kialakulásáról és a városi politikáról tartottak előadásokat.

Váczott is megkísértettük a helyi bizottság megalakítását és 1909 február 21-én a váczy casinóban GIESSWEIN SÁNDOR tartott előadást a sociálpolitika gyakorlati alkalmazásáról, SZEMENYEI KORNÉL pedig az egyesület tudományos szükségyszerűségét fejtegette. Váczy helyi bizottságunk eddig még nem alakult meg, de IVÁNKA PÁL buzgó fáradozásai előbbutóbb valószínűleg megteremtik azt.

A felsoroltakon kívül teljesen elő van készítve a helyi bizottság Aradon, Marosvásárhelyen és Zomborban, s reméljük, hogy rövid időn belül számot adhatunk azok megalakulásáról is.

Kiadványaink. Egyesületünk megalakulásának első évében nem állottak megfelelő anyagi eszközök rendelkezésünkre, hogy eszméinket és törekvéseiket nyomtatásban terjesztessük s folyóirat kiadása által rendszeresen a közönség elé vigyük. Akadályul szolgált az is, hogy egyesületünk 1907 április 28-án alakult meg, midőn a nyári nagy szünet közelsége miatt lehetetlen volt az írókat olyan mértékben összehozni, hogy a folyóirat jövője biztosíttassék. Ez akadályok miatt egyesületünk folyóirata a Magyar Társadalomtudományi Szemle csupán 1908 január 15-én indult meg. Nem éltünk azonban tétlen életet 1907-ben sem, mert kiadtuk a Magyar Társadalomtudományi Egyesület közleményeinek első két darabját, melyekben azon évi tevékenységünkről bőven beszámolunk. Az első közlemény egyesületünk megalakulásának körülményeit ismerteti, és közli az előkészítő bizottság felhívását, az alakuló közgyűlés és első választmányi ülés részletes leírását, az egyesületi alapszabályokat és a tagok névsorát. E közlemény hű képet nyújt egyesületünkről, mert megalapításának indítóokait és munkaprogramját a legkimerítőbben ismerteti. Második közleményünk egyesületünk első nyilvános munkáját, az 1907 szeptember 26-án és 27-én rendezett szabadoktatási szakértekezlet tárgyalását ismerteti, hozzáfűzve az 1907 október 4-én és 5-én Pécsen tartott szabad-

oktatási orsz. congressuson egyesületünk tagjai által tartott előadásokat és beszédeket. Miután a szakértekezletről úgy a hazafias sajtó, mint az értelmes közönség a legnagyobb elismeréssel nyilatkozott, érdemes munkát végzett egyesületünk, midőn a komoly és tárgyilagos értekezlet részleteiről kimerítően informálta a nagy közönséget.

Egyesületünk folyóirata, a Magyar Társadalomtudományi Szemle, amint már említettük, 1908 január 15-én indult meg s harmadik évi fennállása alatt értékes és hasznos munkát végzett. Egyesületi tevékenységünk, előadásaink, felolvasásaink és vitáink itt jelentek meg s itt mondtuk el a társadalomtudományokat érdeklő irodalmi termékekről véleményünket. Már az írók névsorának felolvasása is igen hosszú, de még nehezebb volna irodalmi termékeik részletes ismertetése. Nem is vállalkoztunk é feladatra, mert *egyesületi munkánkat bőségesen* ismertettük úgy is, folyóiratunk részleteinek felsorolásával az ismertetést ismételnünk kellene. A folyóirat első évfolyamának szerkesztője PALÁGYI MENYHÉRT volt, a következő évfolyamokat pedig egyesületünk igazgatói: APÁTHY ISTVÁN, GAAL JENŐ és JANCSÓ BENEDEK szerkesztik. Az első évfolyam TAIZS JÓZSEF pécsi könyvnyomdájában készült, a második évfolyamot kezdve pedig a Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság nyomatta. Közlésre bőséges anyag állott mindig rendelkezésünkre s ennek tudandó be, hogy az első évfolyam terjedelme 1047 oldal lett s a második évfolyam is 1013 oldalt tartalmaz.

Kiadtuk továbbá 1908-ban és 1909-ben egyesületünk évkönyvét, mely egyesületi alapszabályainkat, ügyrendünket és tagjaink névsorát tartalmazza. Ez évkönyvre főleg a propaganda céljaira volt szükség, mert megismerteti az olvasót az egyesület rendeltetésével s a tagok névsora biztosítékot nyújt arra, hogy komoly egyesületi munkával állunk szemben.

Szabad iskolánk munkásságának eredményessége érdekében czélszerű volna, ha az előadások, melyek folyóiratunkban nem nyerhetnek elhelyezést, nyomtatásban is megjelenének, mert ez úton a hallgatók tovább foglalkozhatnának a tárgyalt problémákkal s a nagy közönség is jobban megismerné azon munkát, amely szabad iskolánk keretén belül folyik. A szabad iskola igazgatása ez okból tervbe vette, hogy az előadásokat ki fogja adni. A kiadás egyetlen akadályja ez idő szerint, hogy nem állanak megfelelő anyagi eszközök rendelkezésünkre, de reméljük, hogy módot fogunk találni a nagyjelentőségű terv megvalósítására. Az előkészületek e részben mind megtétettek már.

Tagjaink száma és egyesületi vagyónunk. Egyesületi munkánk szerényen 586 taggal indult meg, első közgyűlésünkön 634, második közgyűlésünkön pedig 1007 volt a száma. Ma összesen 1040 egyesületi tagjaink száma, de töröltük mind-

azokat, akik egyesületi munkákban komolyan résztvenni nem akartak. Nagy emelkedésről tehát nem számolhatunk be, de viszont az is bizonyos, hogy az ország minden részében vannak őszinte és komoly híveink s teljes bizalommal tekinthetünk a jövőbe.

Egyesületünk vagyoni állapotáról a számvizsgáló bizottság külön jelentést terjeszt a közgyűlés elé. Hangsúlyozni kívánjuk azonban e helyütt, hogy egyesületünknek vagyona nincs, a bevételeket teljesen felemésztik a kiadások. De nem is vagyongyűjtés céljából alkottuk meg az egyesületet, hanem komoly munkára szövetkeztünk s e munka érdemes azon anyagi áldozatokra, melyeket tagjaink a cél érdekében hoznak.

E jelentés munkánkat s eredményeinket teljes egészében felöleli. Azokkal megalapoztuk az egyesületet s ha a kezdetnek a folytatás is meg fog felelni, elmaradhatatlan hogy a jövő munkája diadalra vigye eszméinket.

Budapest, 1910 márczius 31-én.